

TEREZIŇSKĚ LISTY

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

38

2010

Z nových akvizic Památníku Terezín

V roce 2009 se podařilo rozšířit sbírkový fond Památníku Terezín jak o trojrozměrné předměty, tak o výtvarná díla, která vznikla v policejní věznici gestapa v Malé pevnosti a v židovském ghettu v Terezíně. Další, největší část z nových akvizic tvoří díla z poválečného období.

Bezesporu zajímavým přírůstkem byla bicí souprava, používaná v orchestru terezínského ghetta. Podle sdělení dárce patřily bubny Viktoru Böckovi, který pracoval v kuchyni ghetta a po osvobození zemřel v Terezíně na tyfus.

Z doby válečné jsme získali kresby Antonína Bareše, Karla Štěcha a Stanislava Geislera, kteří tvořili v policejní věznici gestapa zřízené v Malé pevnosti. Ve svých dílech zachycovali své spolumězně.

Rovněž tak díla Maxe Marcuse Willenberga a Maxmilianu Bermanna, kteří tvořili v terezínském ghettu, zachycují jednak různé židovské vězně, ale i charakteristické detaily terezínských budov s jejich typickými znaky.

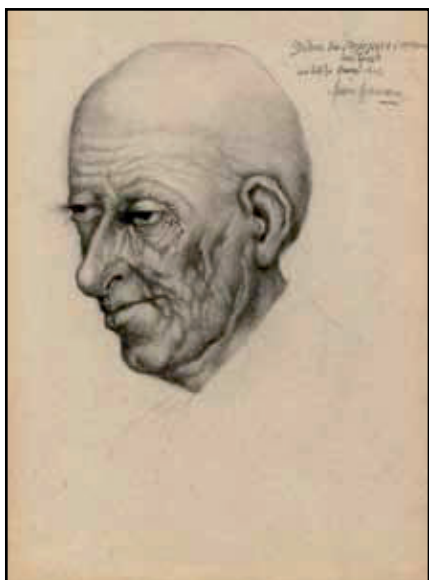
Největší část tvoří akvizice děl z poválečného období, která se zabývají tématy hrozby války, válečných útrap nebo se věnují tématům obecně lidským. Ať je to grafika Jiřího Sozanského, obrazy Jana Františka Kováře nebo malby Jaroslava Hovadíka.

Karel Štěch: Portrét Jana Kubička, Terezín 1945 (PT)

Stanislav Geisler: Portrét Jana Kubička, Terezín 17. 4. 1945 (PT)

Max Bermann: Studie ku Ahasveru v Terezíně bez fousů, Album kreseb a akvarelů, 1943 (PT)

Antonín Bareš (Abé): Portrét Václava Špirala, 23. 1. 1945 (PT)

Max Marcus Willenberg: Theresienstädter Wahrzeichen, 1944 (PT)

Max Marcus Willenberg: Části terezínských budov, 1944 (PT)

Jaroslav Hovadík: Terezín (PT)

Jaroslav Hovadík: Věžň (PT)

TEREZIŇSKĚ LISTY 38

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

© Památník Terežín, 2010

ISBN 978-80-87242-16-2

OBSAH

Malá pevnost Terezín a nacistická perzekuce v českých zemích 1939–1945

Jan Vajskebr (PT a ÚSTR)

(7)

Databáze bývalých vězňů policejní věznice gestapa Terezín (Malá pevnost)

Současný stav prací na projektu, červen 2010

Miroslava Langhamerová (PT)

(10)

Nové prameny k pracovnímu nasazení vězňů policejní věznice Terezín

Marek Poloncarz (SOA Litoměřice)

(26)

Terezínský dozorce Rudolf Burian

Ivana Hrachová (PT)

(34)

„Nepodstatné a nevkusné dílo“.

Literární snahy Polizeihauptwachtmeisters Andrease Marxe

Volker Mohn (Universität Düsseldorf)

(47)

Aktion Gitter z roku 1944 ve služební oblasti řídicí úřadovny

gestapa v Praze

Nástin dosavadního stavu výzkumu

Dalibor Krčmář (PT)

(59)

Tribun pražského lidu Mons. Alois Tylínek

Stanislava Vodičková (ÚSTR)

(74)

Duchovní Církve československé (husitské) věznění
v Malé pevnosti Terezín

Martin Jindra (ÚSTR a Archiv pražské diecéze CČSH)

(89)

Antonín Nejezchleba před Mimořádným lidovým soudem Praha

Ivo Pejčoch (VHÚ)

(104)

Životní osudy vězně Malé pevnosti prof. MUDr. Jana Bělehrádka (1896–1980)

Miroslav Kryl (UJEP)

(110)

Neobyčejný život Julia Taussiga

Tomáš Fedorovič (PT)

(128)

Jaroslav Fiala. Konfident uvnitř III. ilegálního ústředního vedení KSČ

Radek Fencel (ABS)

(144)

Zprávy a informace

Vojtěch Blodig (PT), Jan Špringl (PT), Jiří Kleker (PT)

(152)

Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín v roce 2009

(161)

Terezínská bibliografie za rok 2009

(167)

MALÁ PEVNOST TEREZÍN A NACISTICKÁ PERZEKUCE V ČESKÝCH ZEMÍCH 1939–1945

Ve dnech 24. a 25. června 2010 u příležitosti 70. výročí založení policejní věznice gestapa v Terezíně uspořádal Památník Terezín pracovní seminář s názvem „Malá pevnost Terezín a nacistická perzekuce v českých zemích 1939–1945“. Jeho cílem bylo nejen připomenutí této neblahé události, ale zejména získání dalších poznatků o jednom z největších represivních zařízení nacistického Německa v českých zemích s přihlédnutím k širším souvislostem represe v letech 1939–1945.

Historie policejní věznice v terezínské Malé pevnosti oprávněně přitahuje od skončení války pozornost široké veřejnosti i odborníků. Jedním z nejdůležitějších úkolů Památníku Terezín je proto vytváření uceleného obrazu tohoto represivního zařízení a osudů jeho obětí. Dlouholetý výzkum, který provádí zejména Historické oddělení Památníku Terezín, vyústil v 70. a 80. letech minulého století do podoby monografické práce Malá pevnost Terezín.¹⁾ Ačkoliv představuje na svoji dobu bezesporu hodnotnou studii, odráží se v ní v řadě ohledů tehdejší politické poměry. Vyváženější pohled na dějiny policejní věznice v Terezíně nabízí novodobá expozice Památníku Terezín, instalovaná v letech 1993–1994.²⁾ Katalog, který ji doprovází, vyšel nedávno v novém, upraveném vydání a předkládá návštěvníkům srozumitelné shrnutí historie policejní věznice pražského gestapa.³⁾

Odborný výzkum terezínské historie však přesto nelze považovat za ukončený, a proto probíhá i nadále. Nejnovější vědecké poznatky jsou zveřejňovány v ročence Památníku Terezín – v Terezínských listech. Ty obsahují studie týkající se jak policejní věznice a židovského ghetta v Terezíně, tak také koncentračního tábora Litoměřice. Věnují se rovněž otázkám nacistických represí na českém obyvatelstvu obecně, zabývají se historií města Terezín a jeho okolí. Zveřejňovány jsou v nich také některé zprávy o dalších činnostech Památníku Terezín. První číslo vyšlo v roce 1970 a od té doby Terezínské listy informují pravidelně každý rok o nových poznatcích. Podstatná část příspěvků je věnována nebo se aspoň dotýká problematiky policejní věznice. Přesto lze ještě nalézt řadu témat či dílčích problémů, které doposud stály na okraji pozornosti. Podobně jako v případě konference k historii židovského ghetta v Terezíně⁴⁾ se hlavní snahou organizátorů semináře „Malá pevnost Terezín a nacistická perzekuce v českých zemích 1939–1945“ stalo prohloubení dosavadního bádání, stejně jako jeho rozšíření o nové aspekty.

Program pracovního semináře byl proto cíleně sestaven z odborných studií vycházejících z původního pramenného výzkumu. Neomezil se na úzký okruh zaměstnanců Historického oddělení Památníku Terezín, ale byla oslovena rovněž řada partnerských organizací. Iniciativa se setkala se značnou odezvou a semináře se aktivně nebo pasivně zúčastnili pracovníci Vojenského historického ústavu, Ústavu pro studium totalitních režimů, Národního archivu, Státního oblastního archivu Litoměřice, Archivu bezpečnostních složek, Kabinetu dokumentace a his-

Záběry z pracovního semináře „Malá pevnost Terezín a nacistická perzekuce v českých zemích 1939–1945“ konaného ve dnech 24. a 25. června 2010 (PT)

torie vězeňské služby ČR, Židovského muzea, Institutu Terezínské iniciativy a dále vyučující a studenti Univerzity Düsseldorf, Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem a Univerzity Karlovy v Praze.

Seminář se konal pod záštitou ředitele Památníku Terezín Jana Munka a zahájil ho svým úvodním slovem náměstek ředitele Vojtěch Blodig. Spektrum přednesených referátů pokrylo řadu témat. Úvodní příspěvek, který byl věnován databázi bývalých vězňů Malé pevnosti, přednesla hlavní realizátorka projektu Miroslava Langhamerová (PT). Tento dlouhodobý záměr představuje jeden z hlavních výzkumných úkolů Památníku Terezín a z metodologického hlediska je klíčem k dalšímu zkoumání historie policejní věznice.⁵⁾

Další příspěvky lze zařadit do několika tematických okruhů. Část z nich byla věnována vnitřní správě, každodennímu chodu a personálu věznice. Bývalý pracovník Památníku Terezín Marek Poloncarz (SOA Litoměřice) se ve svém příspěvku zaměřil na pracovní nasazení vězňů, které na základě jeho výzkumu významně převyšovalo dřívější představy. Tématem dalších referátů se stal dozorcí personál věznice. Ivana Hrachová (PT) vykreslila zlověstnou postavu terezínského dozorce Rudolfa Buriana a jeho poválečný proces před Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích. Ze zcela netradičního úhlu pak Volker Mohn (Universität Düsseldorf) představil jednoho z prvních dozorců sloužících v Malé pevnosti Andrease Marxe a jeho kulturní aktivity.

Tématem ostatních příspěvků se staly životní osudy bývalých vězňů Malé pevnosti. Podařilo se dosáhnout zastoupení většiny důležitých skupin vězňů od komunistů, přes duchovní různých církví, představitele české inteligence až po rozporuplné příběhy odbojových pracovníků, kteří zradili a spolupracovali s okupační mocí. Dalibor Krčmář (PT) provedl ve svém referátu rozbor zatýkácké akce Gitter, která v srpnu 1944 postihla funkcionáře sociální demokracie a komunistické strany. Osobnost pátera Aloise Tylínka si pro svůj příspěvek vybrala Stanislava Vodičková (ÚSTR), kdežto Martin Jindra (ÚSTR a Archiv pražské diecéze CČSH) se zaměřil na duchovní Československé církve husitské. Problematiku osob vězněných za pracovní přestupky se pokusil nastínit Jan Vajskebr (PT). Ivo Pejčoch (VHÚ) se zabýval případem bývalého důstojníka československé armády Antonína Nejezchleby, který byl po válce souzen za zločiny spáchané v koncentračním táboře. Miroslav Kryl (UJEP) hovořil o životních peripetiích předního představitele meziválečné inteligence prof. MUDr. Jana Bělehrádka. A konečně Tomáš Fedorovič (PT) ukázal na příběhu Julia Taussiga těžké postavení vězněných Židů v Malé pevnosti. Zrádnou činnost známého konfidenta gestapa Jaroslava Fialy, která skončila jeho smrtí před popravčí četou v posledních dnech války, nastínil Radek Fencel (ABS). Řada účastníků pak přispěla do diskuse v rámci jednotlivých bloků, ze které vzešly další zajímavé podněty.

Součástí semináře však nebyla pouze odborná část. V rámci programu si mohli účastníci prohlédnout podle svého zájmu veškeré expozice Památníku Terezín a na závěr semináře se zúčastnili pietního setkání k uctění památky Milady Horákové, které se konalo v areálu Malé pevnosti.

Pracovní seminář „Malá pevnost Terezín a nacistická perzekuce v českých zemích 1939–1945“ skončil z pohledu organizátorů úspěšně. Podařilo se prohloubit výzkum historie policejní věznice v Terezíně a rozšířit okruh spolupracovníků. Věříme, že tematická rozmanitost i odborná úroveň přednesených příspěvků, které nyní otiskujeme v Terezínských listech, posunou výzkum dějin policejní věznice v Terezíně a stanou se oporou dalšího monografického zpracování problematiky v příštích letech.

Jan Vajskebr, Památník Terezín a Ústav pro studium totalitních režimů

Poznámky

- ¹⁾ Malá pevnost Terezín, kol. autorů, Praha 1976 a 1988.
- ²⁾ Marek POLONCARZ, K výstavní činnosti Památníku Terezín v letech 1947–1997. In: Terezínské listy 26/1998, s. 7–26.
- ³⁾ Miroslava BENEŠOVÁ, Vojtěch BLODIG, Marek POLONCARZ, Malá pevnost Terezín 1940–1945, Památník Terezín 1996; Vojtěch BLODIG, Miroslava LANGHAMEROVÁ, Jan VAJSKEBR, Malá pevnost Terezín 1940–1945. Průvodce stálou expozicí v Muzeu Malé pevnosti v Terezíně, Terezín 2009.
- ⁴⁾ Vojtěch BLODIG, Příspěvky z konference „Terezín 2004. Stav a perspektivy historiografie terezínského ghetta“. In: Terezínské listy 33/2005, s. 7–18.
- ⁵⁾ Marek POLONCARZ, Dosavadní výsledky výzkumu dějin policejní věznice gestapa v Malé pevnosti a perspektivy další výzkumné a dokumentační práce. In: Terezínské listy 27/1999, s. 7–19.

DATA BÁZE BÝVALÝCH VĚZŇŮ POLICEJNÍ VĚZNICE GESTAPA TEREZÍN (MALÁ PEVNOST)

Současný stav prací na projektu, červen 2010

Miroslava Langhamerová, Památník Terezín

Vážené kolegyně, vážení kolegové, milí hosté, mám radost, že na tomto semináři mohu referovat o průběhu a současném stavu prací na projektu „Databáze bývalých vězňů policejní věznice Terezín“. Když jsme s kolegy Markem Poloncarzem a Dagmar Holzhammerovou projekt v roce 1998 zahajovali, byli jsme si vědomi, že nebude jednoduchý a že nás čekají mnohé překážky. Ačkoliv to v úvodu vystoupení nebývá zvykem, chci poděkovat naší IT pracovníci Dagmar Holzhammerové za odborně-technický dohled během jednotlivých etap projektu. Poděkovat chci také Marku Poloncarzovi za významnou spolupráci v první fázi projektu, kdy probíhalo pořizování pramenů do databáze. To byl nejtěžší úkol.

Práce na projektu měly několik fází. Nejdříve jsme každý pramen pořizovali do samostatné tabulky v programu MS Access. Strukturu každé tabulky jsme tvořili vždy shodnou se strukturou původního záznamu a taktéž jsme shodně s originálem přepisovali text (tedy i s chybami věcnými či gramatickými).

Nyní jsou práce ve fázi, na jejímž konci je předpoklad zpřístupnit vybrané informace veřejnosti na webových stránkách Památníku Terezín.¹⁾ V podstatě půjde o elektronickou podobu pamětní knihy bývalých vězňů policejní věznice Terezín. Podrobnější verze této databáze, opatřená odkazy na jednotlivé prameny, bude přístupná v naší badatelně. Práce na databázi budou i nadále pokračovat a vždy po shromáždění určitého objemu nových dat proběhne její aktualizace.

Na tomto místě musím připomenout, že předchůdcem tohoto záměru byl v 70. a 80. letech minulého století vedoucí dokumentačního oddělení Jaroslav Joza, který se snažil se svými spolupracovníky shromáždit maximum údajů o bývalých vězňích. Cílem jejich úsilí byla rekonstrukce kartotéky bývalých vězňů. Ta se pak stala nepostradatelnou pomůckou při vyhledávání informací o věznění osob ještě v 90. letech minulého století. Dnes se tomuto počínu mezi našimi pracovníky říká „růžová kartotéka“.²⁾

V následujícím stručném přehledu se pokusím představit některé zásadní prameny, které pomohly vytvořit základ databázového souboru bývalých vězňů policejní věznice Terezín.

Sbírkové fondy Památníku Terezín

Při výběru pramenů do databáze jsme se nejdříve zaměřili na archiv Památníku Terezín, v němž se nacházejí sbírky „Malá pevnost Terezín“ a „Sbírka pozůstalostí“. Jejich zpracováním jsme získali téměř 70 tisíc záznamů rozličného rozsahu a vypovídací hodnoty.

50

Geheime Staatspolizei
 Staatspolizeistelle Prag
 Ausendienststelle Kolin
 Dienststelle II A n. n. 912561/40

Prag, den _____ 19____
 _____ Uhr

Annahmebefehl

I. Der am 31.10.1940 von der Staatspolizeistelle Prag, Dienststelle Kolin
 wegen Vorbereitung zum Hochverrat
 festgenommene
 Beruf: Arbeitsinvalide
 Vor- und Zuname: Jaroslav P o l e d n e
 Geburtszeit und -ort: 1.6.1884 zu Michovice, Bez. Unter-Kralowitz
 Glaubensbekenntnis: glaubenslos
 Staatsangehörigkeit: Protectorat B.u.M.
 ist bis auf weiteres in Verwahrung zu nehmen.

Bemerkungen:
P o l e d n e wird hier zu den Ermittlungen nicht
mehr benötigt und kann daher ~~hier~~ in Theresienstadt
untergebracht werden.
Nuhradni listok vyitaven 30.11.1940
[Signature]

II. An die

Verwaltung des Gefängnisses in Prag-Pantraz (Deutsche Abteilung)
Konzentr.-Lagers-

Am 28.11.40 um 14 Uhr
 eingeleitert P.O.I. [Signature] Krim.-Sekretär
 Unterschrift d. Begegnanten oder Dienststellenleiters

©. Nr. 176

Rozkaz o předání Jaroslava Poledne do Terezína (PT)

Úřední vězeňská agenda

Hlavní skupinu těchto pramenů tvoří vězeňská agenda policejní věznic Terezín. Zajímavým dochovaným pramenem pro první měsíce po vytvoření policejní věznic jsou předávací rozkazy venkovních služeben gestapa Plzeň, Kolín, Mladá Boleslav, Litoměřice a Sonderkommando Beroun z roku 1940.³⁾

Dosti rozsáhlý objem dat poskytlo torzo vězeňské kartotéky. Je škoda, že koncem války terezínský vězeňský personál SS zničil většinu vězeňské agendy, a také převážnou část vězeňské kartotéky, např. karty žen se zachovaly až z let 1944 až 1945. Vpodstatě lze říci, že se zachovaly povětšinou jen tzv. aktivní karty, tj. karty těch vězňů, kteří se v Terezíně dočkali osvobození. V terezínské věznici byly vedeny dvě kartotéky. Jeden kartotéční soubor tvořily tzv. Karteikarten (neboli vel-

ké karty), které pořizovali vězeňští písaři v kanceláři správního dvora zvané Geschäftszimmer. Těchto velkých karet se zachovalo 6 783 kusů.⁴⁾

Od roku 1941 vězňům přidělovali Lfd. Nr. – laufende Nummer (běžné číslo). Číslo 1 má na kartě Karel Zejfart, který přišel 14. června 1940 ve skupině prvních šesti vězňů z policejní věznice Pankrác, a poslední dochované známé běžné číslo 28 143 obdržel Richard Dvořák, kterého předalo 25. dubna 1945 se třemi desítkami dalších vězňů kolínské gestapo.⁵⁾

Kartotéční lístky a jiné tiskopisy se tiskly přímo v Malé pevnosti. První rozmnožovací stroj pocházel z majetku církve (možná z pražského kláštera v Emauzích, odkud bylo do Malé pevnosti převezeno některé tamní řemeslnické zařízení). V roce 1942 dovezli do věznice kompletní zařízení Vojtíškovy tiskárny z Lázní Bělohradu, včetně zásob papíru.⁶⁾ Kromě kartotéčních lístků se v Malé pevnosti také tiskly korespondenční lístky, jež se prodávaly vězňům, a také různé formuláře a vizitky.

Po atentátu na R. Heydricha zřídili v červnu 1942 ve věznici Terezín také ženské oddělení, vyhradili pro vězeňkyně samostatný dvůr. Pravděpodobně první skupina sedmi žen přišla do Malé pevnosti z Pankráce 10. června 1942.⁷⁾

V koncentračních táborech vězni nosili na prsou táborové číslo a byli rovněž viditelně označováni podle důvodu zatčení. V Terezíně tomu tak nebylo, jen na kartách najdeme jedno označení, a to se týkalo Židů (poznámka „J, Jude, Jüdin“). U části vězňů se objevují také různé poznámky jako Fluchtgefahr (nebezpečí útěku), Selbstmordgefahr (nebezpečí sebevraždy). Často se objevuje také poznámka K. A. (keine Aussenarbeit nebo také keine Ausgang) – v podstatě šlo o zákaz opustit věznici. Někteří mají dokonce na kartách poznámku zpřisňující jejich pobyt.⁸⁾

Na několika kartách najdeme také označení S. H. – Sonderhäftling (zvláštní vězeň). Tito vězni tvořili v Terezíně nepočetnou skupinu, která ale byla vězněna za podstatně lepších podmínek. Nejenže byli lépe ubytováni a nechodili na pracovní komanda, ale nebyli také týráni, dostávali bez omezení balíčky s potravinami a mohli se volněji pohybovat. Patřili k nim někteří úředníci gestapa a členové SD, kteří sem byli posláni na krátkou dobu z trestu. Někteří z nich zde dokonce vpomáhali v dozorcí službě jako dozorce pankrácké věznice Adolf Kolínský⁹⁾ známý z Fučíkovy Reportáže psané na oprátce. Mezi nimi bylo i několik Čechů. Nejdéle z nich zde byla vězněna skupina odbojových pracovníků kolem Vladimíra Krajiny, dopravená do Terezína 18. května 1943, včetně jeho manželky Marie.¹⁰⁾

Druhý kartotéční soubor tvoří tzv. malá kartotéka, byla vedena v kanceláři správy I. dvora zvané Hofverwaltung, v níž působil také hlavní kápo věznice. Těchto lístků se zachovalo jen 3 431 kusů; obsahují často cennou informaci – důvod zatčení.¹¹⁾

Někdy jediným dokladem o věznění v Terezíně jsou tzv. efektní lístky, kterých se zachovalo 3 287 kusů. Na většinu jsou kromě data příchodu i poválečné vpisky – adresy vězňů či poznámka „převzal osobně“ s podpisem.¹²⁾

Po příchodu do terezínské věznice musel každý kromě osobních dokladů, oblečení, hodinek a šperků odevzdat také peníze. Dochovaná Kassabuch¹³⁾ z období od

Lfd. Nr.: 5819
 9.K.K. 3084

Haft Nr.: 31

KARTEIKARTE.

Zuname: Trojan	Grund der Einlieferung: Adst. Königeretz
Vorname: Franz	Tag der Einlieferung: 16.9.42, 17 Uhr
Beruf: Arbeiter	Beendigung der Haft: Tag: 26. X. 1942 Monat: _____ Jahr: _____
Geburtstag: 5.11.91	Grund der Haftbeendigung: Kapitänstell. <u>Wochen</u>
Geburtsort: Vysoká a./E.	Abgelieferte Gelder: _____
Staatsangehöriger: prot.	Wertsachen: _____
Wohnung: Doudleb, 259	Quittung des Häftlings: <u>Trojan</u>
Familienstand: verh.	Hafttage: 40
Religion: ohne	

Lfd. Nr.: _____

Haft Nr.: F 2757
~~E 244~~

Karteikarte

Zuname: Slavisch	Zivilkleider-Abgabe.
Vorname: Zita	Mantel: 1
Geburtstag: 15. 9. 13.	Rock: _____
Tag der Einlieferung: 5. IX. 44.	Hose: _____
Haftbeendigung: BRAGA	Weste: _____
	Pullover: _____
	Hut: _____
	Mütze: _____
	Hemd: _____ Unterhose: _____

Quittung des Häftlings: **Zita Slavisch**

Evidenční vězeňské karty Františka Trojana a Zity Slavisch (PT)

1. března 1944 do 26. dubna 1945 obsahuje 1 581 takových záznamů. Zde uvedená data příjmu a odpisu peněz jsou mnohá i daty příchodu a odchodu vězně. S knihou peněz je spojena kartotéka, tzv. Geldkarteikarten. Její torzo poskytlo 1 063 záznamů, nejvíce z let 1940–1943.¹⁴⁾

Kolo: *12/11*
 Name: *Stýbala* Haftnummer: *502*
 Vorname: *Josef* Eingeliefert: *6.11.44 Barmbein*
 Beruf: *Konditor* Abgegangen: *26.5.45 nach*
 Bemerkungen: *stet. mit Arbeit*
reiner Bekleidung
 Geburtstag: *18.11.25*

Gearbeitet:

vom:	bis:	wo?

Tzv. malá vězeňská karta – Josef Stýbalo (PT)

C. *1528/198* / *198*
 Haft Nr. ~~198~~
 Eingeliefert am: *2.9. III. 1945* *ef. 0. 1948.*
 Name: *Chromik Albin Polak*
 ✓ 1 *Brug weiss* *PP * 4.4. 1948*
 ✓ *Photo* *v Borki*
 ✓ 1 *Kranne*
 ✓ 1 *Blech-Dose*
 ✓ 1 *Fing. Spitze*
 ✓ 1 *nápravní taška*
 1 *zrcátko*
RM 0,85 v mincích. Polakovi's zastaven
22. páří 1945
22. páří 1945
22. páří 1945
 Ausgehändigt am: *28.11.45*
 Unterschrift: *Klausens Polakimnu vyzlanecti 29.11.1945.*

Albin Chromik

Efektní lístek Albina Chromika (PT)

Také agenda oficiální vězeňské zdravotní péče poskytla řadu významných informací. Zachovala se kniha nemocných (Krankenbuch)¹⁵⁾ s 1 404 záznamy za období od 15. února 1942 do 24. dubna 1945. Jsou v ní zaznamenáni ti, kteří byli ošetřeni vězněnými lékaři ve vězeňské marodce (v cele číslo 10). V knize Krankenzelle 11 (nemocniční cela) najdeme 398 záznamů o hospitalizaci vězňů za období od září 1943 do dubna 1945.¹⁶⁾ Jsou v ní i záznamy o hospitalizaci Paula Thümmela v nemocniční cele číslo 11, příslušníka německé rozvědky Abwehr, který byl pod krycím jménem Petr Toman internován v Terezíně jako Sonderhäftling již v dubnu 1944 a ne až koncem roku 1944, jak se v odborné literatuře dosud uvádí.¹⁷⁾

Kniha vydaných léků a zdravotnického materiálu z roku 1942 obsahuje sice přes 5 000 záznamů, avšak někteří vězni jsou zde vedeni i více než dvacetkrát.¹⁸⁾ Na druhé straně je tato kniha jediným dokladem o věznění některých osob v Terezíně, ale bohužel jejich identifikace z důvodu absence dat narození je značně obtížná.

S nemocností souvisí i úmrtnost. Zachovalo se i 69 původních dokladů o úmrtí a pohřbení, případně o převozu mrtvých prostřednictvím pohřební firmy Františka Bubáka z let 1940–1942.¹⁹⁾ Na každém dokumentu je uvedena příčina úmrtí a ve dvaceti případech dokonce poznámka „Jude“ nebo „mosaisch“.

Neoficiální vězeňská agenda

Tato agenda tvoří početnou skupinu pramenů většinou menšího rozsahu, které vznikly (mnohdy tajně) mimo běžnou úřední vězeňskou agendu. Jejich autory jsou funkcionáři vězeňské samosprávy (hlavní kápo, kápo IV. dvora, velitelé cel, kápoové pracovních komand, písaři v přijímací kanceláři, věznění lékaři, ale i řadoví vězni).

Například cenné jsou poznámky posledního hlavního kápa věznice Mirko Charváta za období od 24. ledna 1945 do 29. dubna 1945. Obsahují celkem 3 378 záznamů o úmrtí, příchodech, odchodech a přemístění, ale i o útěcích a popravách vězňů.²⁰⁾ Také záznamy posledního kápa IV. vězeňského dvora Josefa Průši, vedené od 5. března 1945 do 29. dubna 1945, obsahují obdobné informace.²¹⁾ Do této skupiny pramenů rovněž patří např. různé soupisy vězňů mužských a ženských cel, seznamy ruských vězňů, pracovních komand, nemocných, zemřelých atd.²²⁾

Prameny vzniklé po osvobození

Do třetí skupiny pramenů můžeme zahrnout materiály vzniklé záhy po osvobození, v případě terezínské věznice již po 5. květnu 1945, kdy veškerý vězeňský personál SS opustil Terezín a do věznice mohli vstoupit lékaři a zdravotníci „České pomocné akce pro Terezín“ (dále jen ČPA) zorganizované v Praze.

Z tohoto období se dochovala evidence nemocných, ošetřovaných a hospitalizovaných bývalých vězňů.²³⁾ Tato kartotéka ČPA (jedná se o předtištěné lístky) pomohla doplnit především údaj o osvobození v Terezíně, či propuštění z lékařského ošetření v pomocných nemocnicích, zřízených pro bývalé vězně policejní věznice ve městě Terezíně (v bývalém ghettu). S kartotékou se však musí zacházet obezřet-

3-1/10.4.73

No. *2476* *Trochta Štěpán*

GELDKARTEIKARTE.

Namen: *Trochta Štěpán* geb. am *26/3.05*

Abgegeben:			Abgehoben:		
Datum	Betrag	Quittung	Datum	Betrag	Quittung
<i>18.10.42</i>	<i>2.750,-</i>	<i>DMiroceta</i>	<i>18.10.42</i>	<i>K 100,-</i>	<i>DMiroceta</i>
<i>10.1.43</i>	<i>K 100,-</i>	<i>DMiroceta</i>	<i>5.9.42</i>	<i>K 2.750,-</i>	<i>DMiroceta</i>
	<i>K 2.150,-</i>			<i>K 2.150,-</i>	

Geldkarteikarte Štěpána Trochty (PT)

ně, protože personálem České pomocné akce byli léčeni rovněž vězni terezínského ghetta a příslušníci pochodů smrti, kteří přicházeli do Terezína po 20. dubnu 1945. Do evidence ČPA se dostali i někteří vězni soudního oddělení Pankrác, přemístovaní z Prahy do prostor I. dvora Malé pevnosti od 20. března 1945 z důvodu přeplnění pražské věznice.

V prvních dnech po 5. květnu 1945 vznikla také celá řada seznamů – např. četníků, důstojníků československé armády, státních zaměstnanců, lékařů a zdravotníků, seznamy vězněných žen, seznamy nemocných a zemřelých vězňů atd., jejichž autory je obtížné všechny jmenovat.²⁴⁾

Prameny v českých i zahraničních archívech a institucích

Dalším zdrojem dat se stal pro náš záměr fond Okupační vězeňské spisy v Národním archivu v Praze, a to především agenda pražské řídicí úřadovny gestapa. Jedná se o evidenci policejní věznice Pankrác, tj. o soupisy osob zatčených řídicí úřadovnou v Praze a nebo osob této služebně předaných podřízenými venkovními služebnami.

Bohužel z prvních let německé okupace se zachovalo pouze pohořelé torzo soupisů zatčených z let 1941–1942, které umožnilo získat 1 078 záznamů. Ucelené jsou knihy zatčených z let 1944–1945, které poskytly v prvotní fázi zpracování tohoto pramene dokonce 5 490 záznamů osob předaných v tomto období z věznice Pankrác do Terezína.²⁵⁾

ba podotknout, že v terezínské věznici Židé nenosili Davidovu hvězdu ani jiné označení, jako tomu bylo v nedalekém terezínském ghettu. (Stejný problém se týká Romů, Svědků Jehovových či homosexuálů, které nelze bez dalšího výzkumu vyčlenit z celkové skupiny vězňů.)

Pro zmíněné téma se staly nepostradatelnými registrační či jmenné listiny Židů v protektorátu, vzniklé v roce 1941 na příkaz R. Heydricha.²⁸⁾ Jedna originální kopie těchto registračních listin s dobovými vpiskami se nachází i ve sbírkách Památníku Terezín. Najdeme v nich záznamy o Židech s poznámkou „Haft“, případně údaje o zemřelých v terezínské věznici nebo koncentračních táborech. Celkově bylo z těchto seznamů excerpováno 6 735 osob, které zatkl gestapo. V našich sbírkách se nacházejí také „Seznamy osob židovské národnosti v protektorátu ve vazbě“²⁹⁾ a „Seznamy árijských manželů židovských žen“,³⁰⁾ vzniklé rovněž v době registrace Židů. Dohromady z nich bylo získáno přes jeden tisíc záznamů o zatčení gestapem a následném věznění protektorátních Židů v nacistických represivních zařízeních.

K otázce zatčených protektorátních Židů gestapem existuje ještě jeden, a to velmi významný zdroj. Je jím kartotéka registrovaných protektorátních Židů, která se nachází v matričním oddělení Židovské obce v Praze.³¹⁾ Součástí je i evidence poválečná. Zaslouhou dr. Aleny Hájkové byly takto získány údaje o třech tisících registrovaných osobách, které zatkl gestapo.

Po pramenech jsme pátrali i v okresních archivech, kde se nám podařilo najít povětšinou jednotlivé informace. Za zmínku stojí knihy gestapa Tábor uložené ve Státním oblastním archivu Třeboň, jejichž excerpici provedl v roce 1980 již zmiňovaný Jaroslav Joza.³²⁾ V těchto knihách našel 345 osob předaných v letech 1941 až 1945 tábořským gestapem do policejní věznice Terezín. Dnes máme v databázi již 726 osob předaných touto venkovní služebnou gestapa do Terezína.

V Archivu bezpečnostních složek v Praze jsme moc úspěšní nebyli, našli jsme tam řadu duplicitních materiálů (či kopie dokumentů), jejichž originály či originální kopie se nacházejí v Památníku Terezín nebo v Národním archivu; a navíc většina z nich pochází až z doby po 5. květnu 1945.

Ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích se nacházejí spisy mimořádného lidového soudu. Nás se týkají spisy z procesů s personálem SS terezínské věznice a příslušníky strážní roty SS. Vytěžujeme z nich především informace o těch, kteří věznění přežili (tedy o svědcích). Součástí spisu ve věci Heinrich Jöckel, který po celé období existence věznice vykonával v Terezíně funkci „Gefängnisleiter“, jsou různé soupisy vězňů – např. osob popravených v rámci institutu Sonderbehandlung, nebo skupiny mužů převedených 20. dubna 1945 na zákopové práce do Hradce Králové atd.³³⁾

Nemohu opomenout zmínit pomůcku, která nám slouží k ověřování jmen a osobních dat. Jedná se o „Přehled perzekuce československých občanů“, neboli o počítačové zpracování žádostí o udělení osvědčení podle zákona č. 255/46 Sb., které jsme získali v roce 1981 z ministerstva národní obrany. Nachází se v ní přes 11 700 osob, které měly projít terezínskou věznicí.

41	Klone Blatun 1808 37	
42	Koldi frank. 24	46
43	Stumpfen 13/3 1945	
44	Kuba Karl 27. 10. 19	47
45	Kostrom Lad. 16. 4. 19	48
46	Kyda Jani Jan 16. 9. 12	49
47	Kadun Gonslar 5. 9. 1910	50
48	Ornatek Jap 4. 4. 1906	51
49	Parlet Frank. 12. 10. 1819	52
50	Zelevka Prop 27. 10. 17	53
51	Kubin Jan 3. 3. 1899	54
52	Karl Kadislar 11. 4. 96	55
53	Katona Rudolf 12. 09. 18	56
54	Kubas Prop 5. 3. 1892	57
55	Kromm Nicholas 23	58
Stumpfen 10/2 1945		
59	Kuba, Viktor 1899	59
60	Maly Karel 1910	60
61	Winkler Jan 1892	61
62	Orni Jan 10. 3. 19	62

Záznamy posledního kápa IV. vězeňského dvora Josefa Průši (PT)

257-53	18. 11.	18.
257	1891	Richard I
258	1891	Richard I
259	1891	Richard I
260	1891	Richard I
261	1891	Richard I
262	1891	Richard I
263	1891	Richard I
264	1891	Richard I
265	1891	Richard I
266	1891	Richard I
267	1891	Richard I
268	1891	Richard I
269	1891	Richard I
270	1891	Richard I
271	1891	Richard I
272	1891	Richard I
273	1891	Richard I
274	1891	Richard I
275	1891	Richard I

Seznamy nemocných pořízené doc. MUDr. J. J. Průšou (PT)

Česká pomocná akce Terezín.

Jméno: H o l o m e k Richard

zaměstnání: dělník národnost: česká

narození: 10.1.1916

Odvšiven dne: 8.5.1945 *K. Raška*
 ..... Ghetto
 podpis lékaře

Propuštěn s vědomím české pomocné akce
 dne jako t.č. zdravý a z nákazy
 podezřelý.

MUDr. K. Raška
 velitel české pomocné
 akce.

Kartotéka „České pomocné akce pro Terezín“ – Richard Holomek (PT)

Samozřejmě, že jsme pátrali i v zahraničí. S kolegou Markem Poloncarzem jsme provedli rešerše také ve Státním muzeu Auschwitz-Birkenau v Osvětimi, potřebné materiály jsme získali též od institucí zřízených v místech bývalých koncentračních táborů (Ravensbrück, Mauthausen, Dachau, Buchenwald, Flossenbürg, Gross-Rosen a další). Vyhodnocování a využití těchto materiálů pro doplnění údajů plánujeme v další etapě. I tak již tyto materiály souběžně posloužily ke vzniku dalších databázových souborů pracovní nazvaných „Češi v koncentračních táborech“. V současné době existuje databáze českých vězňů v Ravensbrücku (obsahuje na 3 300 mužů a žen) a Mauthausenu (na 6 000 mužů a žen).

Pro náš záměr je důležitou institucí IPN ve Varšavě, kde mají neuvěřitelné fondy. Myslím tím originální materiály přivezené polskými vězni z koncentračních táborů po osvobození. V souvislosti s tvorbou databáze jsou nepostradatelné zejména knihy nově přichozích do koncentračních táborů nazývané Hauptbuch nebo Nummernbuch, v nichž můžeme vysledovat jednotlivé skupiny českých vězňů a komparativní metodou následně určit, zda byli předáni z terezínské věznice.

Z pramenů, které jsme našli v českých nebo zahraničních archivech, jsme excerpovali do databáze bývalých vězňů policejní věznice Terezín téměř 120 tisíc dalších záznamů rozdílné vypovídací hodnoty. Abychom mohli vytvořit elektronickou podobu pamětní knihy, museli jsme jednotlivé záznamy (k věznění některých osob se zachovalo více jak dvacet různých pramenů) o dané osobě interpretovat a následně spojit do jednoho, případně i více záznamů, pokud se věznění dané osoby v Terezíně opakovalo (velmi častý byl dvojitý pobyt).

Vážení kolegové, celé toto obrovské úsilí vycházelo ze dvou hlavních cílů, za prvé usnadnit široké veřejnosti vyhledávání základních informací o obětech nacistické perzekuce a současně za druhé shromáždit důležité údaje pro další vědeckou činnost Památníku Terezín. Věřím, že již koncem roku 2010 bude první verze „Databáze bývalých vězňů policejní věznice Terezín“ zveřejněna na webových stránkách Památníku Terezín.

V úplném závěru mi dovoluji ještě poděkovat současným kolegům – Ivaně Hrachové, Janu Vajskebrovi a Daliboru Krčmářovi – za pomoc při dokončování projektu.

Děkuji vám za pozornost.

Poznámky

¹⁾ www.pamatnik-terezin.cz

²⁾ Památník Terezín, Sb. Malá pevnost, rekonstruovaná kartotéka bývalých vězňů policejní věznice Terezín.

³⁾ PT, Sb. Malá pevnost, Předávací rozkazy venkovních služeben gestapa, k. 26, A 30-32/98.

⁴⁾ PT, Sb. Malá pevnost, Karteikarten.

⁵⁾ PT, Sb. Malá pevnost, Karteikarten – Karel Zejfart, Richard Dvořák.

⁶⁾ Knihtiskař Jan Vojtíšek (nar. 6. května 1885) byl zatčen v souvislosti s atentátem na R. Heydricha a od 18. července 1942 vězněn v Malé pevnosti, odkud byl s ostatními tzv. atentátníky 22. října 1942 transportován na popravu do Mauthausenu; ta proběhla záhy po jejich příjezdu 24. října 1942.

⁷⁾ Prvními terezínskými vězeňkyněmi byly: Jarmila Morávková (nar. 5. června 1903), Zdeňka Mašínová (nar. 20. května 1907), Jaroslava Morávková (nar. 24. prosince 1876), Věnceslava Sonnenbergová (nar. 13. prosince 1893), Elsa Korčáková (nar. 14. listopadu 1895), Marie Aschermannová (nar. 28. února 1892) a nejspíše i JUDr. Milada Horáková, i když ve výpovědi při procesu s H. Jöckelem tvrdí, že přišla 11. června 1942. Viz SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 1200/46 (Proces s Heinrichem Jöckelem).

⁸⁾ Např. „3 Tage verschärfte Haft! Nur Wasser und Brot!“ nebo „Schwere Aussenarbeit!“ Viz PT, Sb. Malá pevnost, Karteikarten.

⁹⁾ Adolf Kolínský byl v Malé pevnosti internován pravděpodobně třikrát (1940, 1942 a 1944). Důvodem bylo vždy vstřícné chování vůči vězňům. Z obavy, že bude zatčen a tvrdě potrestán, utekl 24. října 1944 z terezínské věznice a do konce války žil v ilegality. Viz Václav Novák a kol., Malá pevnost Terezín, Naše vojsko, 1988, s. 71, 111, 207 a 209.

¹⁰⁾ Marie Krajínová (nar. 4. června 1906) byla vězněna od 15. října 1941 do 14. ledna 1943 v koncentračním táboře Ravensbrück, kdy byla propuštěna a předána pražskému gestapu.

¹¹⁾ Např. Widerstandsgruppe – Feuerwehr, Vorbereitung zum Hochverrat, Unterstützung v. Partisanen, Transportflucht – Auschwitz, Rundfunkverbrechen, Reichsfeindliche Betätigung, illeg. Militärorg., Betätigung f. d. illeg. KPC, Berufsverbrecher, Arbeitsvertragsbruch, Arbeitssabotage atd. Viz PT, Sb. Malá pevnost, tzv. malá kartotéka.

¹²⁾ PT, Sb. Malá pevnost, efektní lístky.

¹³⁾ PT, Sb. Malá pevnost, karton 23, A 8838, Kassabuch.

¹⁴⁾ PT, Sb. Malá pevnost, Geldkarteikarten.

¹⁵⁾ PT, Sb. Malá pevnost, karton 24, A 8842, Krankenbuch.

¹⁶⁾ PT, Sb. Malá pevnost, karton 24, A 8840, Krankenzelle 11.

¹⁷⁾ Ze záznamů v knize Krankenzelle 11 vyplývá, že Paul Thümmel (nar. 15. ledna 1902) byl pod jménem Petr Toman hospitalizován v nemocniční cele číslo 11 ve dnech 11.–19. dubna 1944, také se dovídáme, že před tím byl umístěn v cele číslo 15 (I. dvůr). Viz PT, Sb. Malá pevnost, karton 24, A 8840, Krankenzelle 11.

¹⁸⁾ PT, Sb. Malá pevnost, karton 24, A 8839, Kniha vydaných léků a zdravotnického materiálu.

¹⁹⁾ PT, Sb. Malá pevnost, karton 22, A 7880, úmrtní listy.

- ²⁰⁾ PT, Sb. Malá pevnost, karton 25, A 10173, tzv. černý sešit (autor Mirko Charvát). Mirko Charvát (nar. 24. listopadu 1910) byl v Malé pevnosti vězněn od 3. října 1944 do 1. května 1945, kdy byl propuštěn.
- ²¹⁾ PT, Sb. Malá pevnost, karton 17, A 1033, tzv. Průšův deník. Josef Průša (nar. 3. října 1899), vězněn od 21. listopadu 1944 do osvobození.
- ²²⁾ Jedná se o prameny různého rozsahu obsahující údaje až o stovkách vězňů. Viz např.: PT, Sb. Malá pevnost, Seznamy nemocných od 29. dubna do 1. května 1945 (autor doc. MUDr. Jiří Syllaba). Tento seznam obsahuje 709 jmen i s údajem o předchozím zařazení do pracovního komanda. Jiří Syllaba (nar. 9. března 1902), vězněn od 6. února 1945 do osvobození.
- ²³⁾ PT, Sb. Malá pevnost, A 23/2007, kartotéka České pomocné akce pro Terezín.
- ²⁴⁾ Všechny tyto soupisy a seznamy se nacházejí v Památníku Terezín ve sbírce „Malá pevnost“.
- ²⁵⁾ Národní archiv (dále NA), Okupační vězeňské spisy (dále OVS), pankrácké vězeňské knihy 1941 až 1942 a 1944–1945.
- ²⁶⁾ NA, OVS, Aussendienststellen-Buch.
- ²⁷⁾ Miroslava Lamghamerová: Židé v Malé pevnosti. Několik poznámek k tématu. In Terezínské listy 21/1993, 50–59.
- ²⁸⁾ PT, Sb. Ghetto Terezín, k. 17–23, A 7127 (jmenné listiny).
- ²⁹⁾ PT, Sb. Ghetto Terezín, A 7198 a A A 7222.
- ³⁰⁾ PT, Sb. Ghetto Terezín, A 7148 – A 7149.
- ³¹⁾ Židovská obec Praha, matrika 1939–1945.
- ³²⁾ PT, Sb. Malá pevnost, k. 2, A 138/80 (výpis).
- ³³⁾ Státní oblastní archiv Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 1200/1946 (Proces s Heinrichem Jöckelem).

DATABASE OF THE FORMER INMATES OF THE GESTAPO POLICE PRISON TEREZÍN (SMALL FORTRESS)

Current status of work on the project, June 2010

Miroslava Langhamerová, Památník Terezín

Summary

This article describes the course and current status of work on the project “Database of the Former Inmates of the Gestapo Police Prison in Terezín (Small Fortress)”, a project launched in the Terezín Memorial back in 1998. The article summarizes the individual working phases and presents the main archival sources used in preparing the database.

Work on the project now finds itself in a phase which, when completed, will set the stage for making selected information available to the general public on the web pages of the Terezín Memorial. Basically, this will be an electronic version of the memorial book of the former inmates of the Terezín Police Prison. A more detailed version of this database, equipped with references to individual sources, will be accessible in the research room in the archives. Work on the database will continue in the future and the database will be updated, always after having accumulated a specific amount of new data.

All this enormous effort has been aimed at meeting two key objectives – namely to facilitate the broad public in finding basic information on the victims of Nazi persecution, while amassing relevant data necessary for the Terezín Memorial’s continued scientific activities.

DIE DATENBASIS EHEMALIGER HÄFTLINGE DES POLIZEIGEFÄNGNISSES DER GESTAPO IN THERESIENSTADT (KLEINE FESTUNG)

Gegenwärtiger Stand der Arbeiten am Projekt, Juni 2010

Miroslava Langhamerová, Památník Terezín

Resümee

Dieser Beitrag befasst sich mit dem Verlauf und dem Zustand der Arbeiten am Projekt „Datenbasis ehemaliger Häftlinge des Polizeigefängnisses der Gestapo in Theresienstadt (Kleine Festung)“, das 1998 an der Gedenkstätte Theresienstadt in Angriff genommen wurde. Er fasst die einzelnen Arbeitsphasen zusammen und stellt die wichtigsten Archivquellen vor, die zur Anlage der Datenbasis verwendet wurden.

Jetzt befinden sich die Arbeiten in einer Phase, an deren Ende vorausgesetzt werden kann, auf den Internetseiten der Gedenkstätte Theresienstadt ausgewählte Informationen der Öffentlichkeit zugänglich zu machen. Im Wesentlichen handelt es sich dabei um die elektronische Form des Memoirenbooks ehemaliger Häftlinge des Polizeigefängnisses in Theresienstadt. Die ausführlichere Version dieser Datenbasis, die mit Quellenangaben versehen ist, wird im Studiersaal des Archivs zur Verfügung stehen. Die Arbeiten an der Datenbasis werden weiter fortgesetzt, sie wird jeweils nach Anhäufen eines bestimmten Umfangs neuer Daten aktualisiert.

Dieser ganzen großen Mühe liegen zwei wesentliche Absichten zugrunde – zum einen soll einer breiten Öffentlichkeit das Aufsuchen von Grundinformationen über die Opfer der nazistischen Persekution erleichtert und zum andern sollen gleichzeitig wichtige Angaben für die weitere wissenschaftliche Tätigkeit der Gedenkstätte Theresienstadt zusammengetragen werden.

NOVÉ PRAMENY K PRACOVNÍMU NASAZENÍ VĚZŇŮ POLICEJNÍ VĚZNICE TEREZÍN

Marek Poloncarz, Státní oblastní archiv v Litoměřicích

V posledních deseti letech byla otázce otrocké práce vězňů nacistického režimu věnována mimořádná pozornost, z velké části také z důvodů možného odškodnění obětí. Do tohoto systému byli začleněni rovněž vězni policejní věznice v tereziňské Malé pevnosti.

Fakt, že osoby, které zde drželo gestapo, byly využívány nejen k zajišťování chodu samotného zařízení, ale také jako levná pracovní síla pro okolní průmyslové podniky, zemědělskou výrobu a nakonec také státní správu a bezpečnostní složky, je znám z mnoha zdrojů. Základní informace na toto téma lze nalézt v samostatné kapitole monografie Malá pevnost Terezín, vydané v roce 1988.¹⁾

Pasáže věnované pracovnímu nasazení velmi podrobně charakterizovaly způsob využívání otrocké práce a popisovaly druhy pracovních skupin, které byly ve věznici zřízeny. Informace vycházely prakticky jen ze soudního spisu velitele věznice Heinricha Jöckela před Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích a hlavně ze vzpomínek bývalých vězňů. Další prameny byly zmíněny jen okrajově. Charakteristika pracovního nasazení vězňů se tedy opírala především o materiál ryze subjektivní povahy. Vzpomínky zatčených přinesly mnoho informací o různých podobách práce, o jejich podmínkách a náročnosti, o jednání a chování jak zaměstnavatelů, tak personálu věznice, nemohly však poskytnout přesnější fakta o rozměrech využívání pracovní síly vězňů. Stejně tak výpověď velitele věznice nemohla obsahovat přesné údaje. Jednak si je určitě nepamatoval, což vyplývá z podstaty mechanismu fungování lidské paměti, jednak během vyšetřování kladl důraz na vše, co mu mohlo případně pomoci, a záměrně se vyhýbal přitěžujícím skutečnostem. Jeho popis a interpretace událostí v Terezíně byly proto značně zkresleny.

V Památníku Terezín lze však dnes nalézt ještě několik dalších pramenů skytajících přesnější informace k tématu. Jedná se o dokumenty, které vznikly pro potřebu chodu samotné věznice a mají evidenční charakter.

Věnujme nejdříve pozornost vězňům, které správa věznice využívala pro zajištění chodu a potřeb samotného represivního zařízení. Mimořádný význam má především přehled vnitřních pracovních komand. Jeho podobu z dubna roku 1945 autoři monografie reprodukují v podobě výčtu skupin,²⁾ musíme však podotknout, že k dispozici je mnohem rozsáhlejší celek *Rozpisy vnitřních komand*,³⁾ zahrnující s určitými mezerami období od 6. září 1943 do 31. května 1944 a potom ještě několik listů z dubna 1945. Celkem včetně dubnových přehledů se jedná o 178 listů předtištěných formulářů v němčině s názvy jednotlivých pracovních skupin a počty zaměstnaných vězňů. Jsou dokonce rozlišeny ranní a odpolední směny, i když tento údaj je třeba interpretovat velmi opatrně. V obou směnách pracovali totiž zpravidla titíž vězni.

Ze zmíněného pramene vyplývá, že počet samostatně vyčleněných a pravidelně působících pracovních skupin se v zachyceném období pohyboval mezi 30 a 50 a počet vězňů v jedné směně kolísal od 300 do 500 osob, tedy byl dokonce o asi sto vyšší, než se domnívali autoři monografie.

Přehledy denních stavů potvrzují v zásadě fakt, že většina komand byla malá a čítala od jedné do dvaceti osob, k větším patřily dílny, kde bylo pravidelně zaměstnáno 40 až 50 vězňů, a skupina škrábání brambor (Kartoffelschäller), ve které pracovalo 30 až 45 osob.

Výjimku tvořily pouze dvě skupiny. První bylo stavební komando nazývané podle dozorce Soukupa také Soukupkommando, které se koncem září 1943 rozrostlo až na 150 osob v jedné směně. Druhá největší skupina, tzv. Storchkommando, svého maxima 139 osob na jednu směnu dosáhla také koncem září 1943. Posléze došlo k jejich spojení a nově vzniklý útvar pak v listopadu 1943 čítal dokonce téměř 300 členů. V letech 1944 a zejména v roce 1945 se počty vězňů zaměstnaných uvnitř věznice podstatně snížily, a to přestože zejména v roce 1944 ještě pokračovala výstavba nových cel na IV. dvoře.

Jestliže v případě vnitřních komand lze polemizovat, zda se jednalo o otrockou práci, tak využívání vězňů pro potřeby německého válečného hospodářství v nejširším toho slova smyslu již bez pochyb lze pod tento pojem zahrnout. Důkazem je pracovní nasazení velkého počtu mužů začleněných do tzv. venkovních komand, která působila v okolí Terezína na mnoha různých pracovištích. Jejich genezi a vývoj, ekonomické mechanismy a vývoj poptávky po pracovní síle lze samozřejmě rovněž nalézt ve zmíněné monografii.

Unt.-Nr.	2.10 1943	Vor-mittag	Nach-mittag
1.	SS Kaserne	6+7+3	2+2
2.	SS Rasierstube	2	2
3.	SS Krankenrevier	1	1
4.	Kasino	3	3
5.	Reinigungskommando		
6.	Geschäftszimmer	3	3
7.	Hofverwaltung	2	2
8.	Küche u. Lebensmittelraum	13	13
9.	Kartoffelschäller	39+5	39+5
10.	Schweinehof	2	2
11.	Karrenkommando	5	5
12.	Werkstätten		
13.	Maler und Lackierer	35+7	41
14.	Kammer	22	
15.	Wäscherei	15	14
16.	Lager	1	1
17.	Kesselraum	2	2
18.	Heizkommando	1	1+2
19.	Holzkommando		
20.	Baderaum	1	1
21.	Rasierstube	3	4
22.	Krankenstube	1	1
23.	EZ-Reinigung	1	1
24.	Abortreinigung		
25.	Straßenreinigung	15+5	15+5
26.	Storchkommando	21+16+138	70+170
27.	Soukupkommando	20+60+78+29	20+109
28.	Aschenreinigung	8	8
29.	Stall	3	3
30.	Pferdekommando	3	3
31.	Parkreinigung	1	
32.	Toparium	2	2
33.	Gesundh.	3	
34.	Regulierungsd.	4	4/1+72
35.	Brückerlager	14	14
	Feldarbeit	1	1

Soupis vnitřních pracovních komand z 2. října 1943 s údaji o počtech nasazených vězňů (PT)

Přehled venkovních komand ze srpna 1942. Záznamy obsahují údaje o počtech nasazených vězňů a odpracovaných hodinách. (PT)

Přehled venkovních komand z února 1944 (PT)

Nové informace a mnohá upřesnění ovšem poskytují tři další prameny. První z nich *Počty nasazených vězňů a odpracované hodiny*⁴⁾ zahrnuje období od dubna 1942 do března 1945 a v tabulkách na 62 listech uvádí názvy jednotlivých pracovních skupin, počty v nich nasazených vězňů a odpracovaných hodin. Druhý dokument, označený jako *Odchody a příchody pracovních komand*,⁵⁾ tvoří soubor 19 listů s předtištěnými formuláři, které obsahují hodiny příchodů a odchodů jednotlivých komand, záznamy o počtu nasazených vězňů a odpracovaných hodinách ve venkovních komandech, které byly vedeny v podobě tabulkových přehledů. Nakonec třetím pramenem jsou *Rozpisy venkovních komand*,⁶⁾ který tvoří 71 listů hlášení o pracovních komandech, zahrnující období od 17. ledna do 31. března 1945. Hlášení obsahují přehled komand, dobu odchodu, počet vězňů v komandech a počet členů strážní jednotky SS použitých v jednotlivých dnech pro vnitřní službu.

Ve zmíněných pramenech lze nalézt názvy téměř devadesáti různých firem nebo pracovišť, kam byli posíláni terezínští vězni. Mnohé z nich se objevují jen nárazově anebo v krátkých obdobích, jiné, jako např. Schichtova továrna, Říšské dráhy v Ústí nad Labem, nebo Sputh Lovosice, využívaly vězeňskou pracovní sílu dlouhodobě.

Pokusili jsme se některé zaměstnavatele identifikovat porovnáním s dobovými firemními rejstříky.⁷⁾ Našli jsme několik firem působících v oboru stavebnictví a výroby stavebních materiálů. Byly mezi nimi i velmi významné, jako např. rakouská stavební firma Pittel und Brausewetter, která na území Sudet měla pobočky v Liberci, Trutnově, Teplicích, Šumperku, Karlových Varech a Mostě. Ta si však jen v říjnu 1943 vyžádala dvacet vězňů. Dále to bylo několik cihelen, čížkovičká cementárna nebo firmy Maier und Hollmann, Krause und Walter, Ottokar Weber Ústí nad Labem nebo Posselt Litoměřice. Jednalo se zpravidla o skupiny 20 až 40 vězňů na dobu několika měsíců.

Další větší skupinu zaměstnavatelů tvořily dopravní a přepravní firmy. Vedle říšských drah, které nepřetržitě využívaly vězeňskou pracovní sílu ve velkém počtu (komando čítalo 40 až 450 osob – nejvyšší údaj pochází z února 1945), to byly železniční opravy – drážní úsek Střekov (nevelké komando asi 20 vězňů od července 1943 do června 1944) a Horní nádraží v Litoměřicích (od října 1944 do ledna 1945 – 50 vězňů). Mezi soukromými firmami byla nejznámější již jmenovaná Herbert Sputh z Lovosic, ojediněle se objevují názvy Hermann und Teilnehmer, Elbe Moldau Aussig Spedition GmbH Aussig a Tetschner Lagerhaus Gesellschaft G.m.b.H. Ve druhé polovině roku 1943 asi 20 vězňů zaměstnávala také správa vodních cest.

Z průmyslových podniků, kromě mnohokrát ve vzpomínkách zmiňované koželužny Žalhostice nebo továrny na umělé hedvábí Glanzstoff Lovosice, to byla třeba po tři měsíce v roce 1944 také továrna na vlněné a bavlněné zboží Wolfrum v Ústí nad Labem, po téměř dva roky továrna na nábytek Köhler tamtéž (od 10 do 60 vězňů) nebo koncem roku 1944 výroba kyseliny sírové ve firmě Schramm v Lovosicích. Mezi potravinářskými podniky se vedle ústeckého Schichta, Fruty a olejny v Lovosicích nebo bohušovické rybičkárně objevují také výroba konzerv a octárna Warhanek Žalhostice a také tři pivovary (bohušovický, sudetský v Ústí nad Labem a Schwarzenberský v Lovosicích).

Podíl státní a místní správy na zaměstnávání vězňů stoupl zejména ve druhé polovině roku 1944 a zejména v roce 1945. Několik skupin vězňů pracovalo na různých místech na objednávku litoměřického Landratsamtu. Není bez zajímavosti, že v jednom případě je komando dokonce označeno přímo jménem litoměřického landráta Paula Illinga. Ve druhé polovině roku 1942 docházelo 10 až 20 vězňů do okresní nemocnice v Litoměřicích. Po určitou dobu vězně nárokoval také pracovní úřad a v dubnu 1945 rovněž zdravotní úřad. Od května 1943 do června 1944 práci vězňů využívalo město Litoměřice, a to hned ve dvou komandech – stavební úřad (asi 10 osob) a městský úřad (20 až 40 osob).

V tomto přehledu nelze opomenout ozbrojené, bezpečnostní složky a nacist-

1945		Rachowice		Sobótka		Betonka		Włodzisław		Zemczak		K. Góreck		Dępy		Dębica		Rachowice I		Rachowice II		Rak. Wólka		Albis		D. P. (L. 100)		L. 100 (L. 100)		194			
		Mean	Start	Mean	Start	Mean	Start	Mean	Start	Mean	Start	Mean	Start	Mean	Start	Mean	Start	Mean	Start	Mean	Start	Mean	Start	Mean	Start	Mean	Start	Mean	Start				
1	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	1		
2	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	2		
3	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	3		
4	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	4		
5	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	5		
6	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6		
7	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	7		
8	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	8		
9	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	9		
10	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	10		
11	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	11		
12	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	12		
13	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	13		
14	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	14		
15	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	15		
16	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	16		
17	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	17		
18	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	18		
19	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	19		
20	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	20		
21	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	21		
22	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	22		
23	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	23		
24	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	24		
25	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	25		
26	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	26		
27	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	27		
28	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	28		
29	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	29		
30	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	30		
31	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	6.45	17.00	31		
Sa.																																	

Záznamy o odchodech a příchozech pracovních komand v únoru 1945 (PT)

tické organizace a rovněž strategické podniky válečného hospodářství. Nejvíce vězňů pracovalo ve třech skupinách a ve dvou směnách na stavbě litoměřické podzemní továrny. Jejich celkový počet přesahoval 1 100 mužů. 15 až 70 terezínských vězňů zaměstnával od května 1944 do dubna 1945 SS Hauptamt v Lovosicích, v dubnu 1944 pak existovalo komando Pfaffenhof zřejmě v souvislosti s přípravou prostor pro jejich budoucí využití organizací SS.

Přímo do válečné výroby byli vtaženi vězni pracující v bývalém labsko-zámeckém pivovaru, kde nejdříve v roce 1942 v rámci komanda Elbschloss pracovalo asi 15 až 20 vězňů při úpravě prostor a ve druhé polovině roku 1944 se přibližně 90 mužů v komandu Albis podílelo na výrobě leteckých vrtulí.⁸⁾

Zejména v posledních měsících války si vězňe „vypůjčovaly“ různé ozbrojené a bezpečnostní složky. To souviselo s blížící se frontou a zaváděním nových bezpečnostních opatření. Pro litoměřický wehrmacht pracovalo již od února 1944 do konce války komando čítající 20 až 55 vězňů. Od září 1944 do dubna 1945 využívala 50 vězňů Schutzpolizei v Ústí nad Labem.

Po přemístění zpravodajské školy SS do Litoměřic poskytovala terezínská věznice podle jejich požadavků pravidelně tři a v dubnu 1945 dokonce osm komand v celkovém součtu 60 až 140 mužů. Jednou, a sice 19. dubna 1945, se v evidenci objevuje pojem „SS-Sonderkommando“. Víme o něm jen to, že 16 vězňů, kteří byli do něj zařazeni, odešlo do práce v 6.45 ráno a vrátilo se až o půlnoci. Co bylo předmětem jejich činnosti, se zatím nepodařilo zjistit. V dubnu 1945 se také na seznamu komand objevuje Organisation Todt, pro kterou pracují dvě skupiny po padesáti a třiceti členech.

Ačkoliv víme, že v průběhu války docházelo k prodlužování pracovní doby, postupně ze 48 na 60 a pak až na 65 hodin, tak ve zmíněných dokumentech tato tendence nenachází přímý odraz u všech zaměstnavatelů. V roce 1942 dokonce došlo dvakrát ke snížení pracovní doby v některých podnicích, nejdříve v květnu na 7,5 hodiny a později v říjnu v některých případech dokonce na 5,5 hodiny. Zůstává otázkou, proč se tak stalo? Nelze vyloučit, že šlo jen o účetní záležitost, která by vedla ke snížení nákladů na pracovní sílu. Musíme si také uvědomit, že s postupem války se v hospodářství stále více uplatňovaly regulační mechanismy, které mimo jiné vedly k útlumu některých oborů, zavírání podniků, přesunu kapacit a pracovních sil do strategických odvětví. Proto některé firmy mohly přijít o část svého potenciálu a omezovaly výrobu. Zásahy státu do hospodářství byly patrné také ve skladbě zaměstnavatelů. Právě v případech státních orgánů, bezpečnostních složek nebo válečné výroby se pracovní doba prodlužovala. Např. komanda sestavovaná pro Landratsamt musela odpracovat 8 až 9 hodin denně, extrémně dlouhé byly pracovní směny komanda Richard, např. v září 1944 to bylo 11 hodin.

Je si třeba také uvědomit, že přeprava vězňů na vzdálenější pracoviště trvala i několik hodin. Např. ze stejného výkazu (září 1944) vyplývá, že komando Reichsbahn mělo odpracovat 7,5 hodiny, ale odcházelo do práce v 6.45 a jeho návrat do věznice byl zaznamenán v 19.05. Obdobné časové údaje jsou uvedeny u komanda Schicht, ale také Landratsamt.

V našich úvahách jsme se zcela vyhnuli otázce pracovního nasazení žen a tzv. odloučených komand. Bohužel v obou případech lze pramennou základnu charakterizovat jako zcela nedostačující. K problematice práce žen se oproti stavu poznání zachycenému ve zmiňované monografii neobjevily žádné nové prameny. Z několika odloučených komand, která věznice vysílala na různá místa na území protektorátu, je možné si alespoň doplnit údaje o počtech a povoláních vězňů pracujících pro potřeby pražského gestapa v komandu známém jako Jenerálka. Tyto údaje poskytují seznamy věnované Památníku Tereziín bývalým českým četníkem, který byl určen ke strážní službě tohoto komanda.⁹⁾

Shrnutí údajů obsažených v citovaných pramenech opravňuje k závěru, že i přes specifický charakter tereziínské věznice byli její vězni zařazováni do systému otrocké práce, který vytvořil nacionálně socialistický stát. Jejich počty značně kolísaly, ale celkově měly spíše stoupající tendenci. Zatímco na počátku sledovaného období, tedy v dubnu 1942, to bylo asi 160 osob, pak v posledním válečném měsíci dubnu 1945 se jejich počet vyšplhal na 2 000. Lze rovněž vyslovit domněnku, že počet pracujících vězňů koresponduje s počtem osob umístěných v Tereziíně. Naznačuje to například výrazný pokles velikosti pracovních komand na sklonku roku 1942 a začátkem roku 1943, kdy v důsledku odchodu velkých transportů do koncentračních táborů došlo k dočasnému „vylidnění“ věznice.

Naše sdělení nevyčerpává problematiku pracovního nasazení v tereziínské policejní věznici, spíše jen naznačuje, kudy by se ještě mohl ubírat další výzkum. V případě některých soukromých firem existuje minimální šance, že se podaří

nalézt alespoň nějaké dokumenty, které by naše znalosti o pracovním nasazení vězňů prohloubily. U německých policejních složek se situace zdá být mnohem horší a vyhlídka na objevení nových pramenů prakticky nulová.

Poznámky

¹⁾ Malá pevnost Terezín, Praha 1988, s. 150–177.

²⁾ Tamtéž, s. 152.

³⁾ Památník Terezín (dále PT), Malá pevnost, A 11533.

⁴⁾ PT, Malá pevnost, A 11529.

⁵⁾ PT, Malá pevnost, A 11 530.

⁶⁾ PT, Malá pevnost, A 11 532.

⁷⁾ Industrie-Compass, Deutsches Reich: Sudetenland 1943/1944, Wien 1943.

⁸⁾ Blíže Marek Poloncarz, Terezínští vězni a válečná výroba v bývalém Labskozámeckém pivovaru v Litoměřicích, Terezínské listy 24/96, s. 36–42.

⁹⁾ PT, Malá pevnost, A 2599–2608.

NEW SOURCES ON THE LABOR DUTY OF THE INMATES OF THE TEREZÍN POLICE PRISON

Marek Poloncarz, *Státní oblastní archiv in Litoměřice*
Summary

The inmates of Terezín's Small Fortress, just like the prisoners in the Nazi concentration camps, found themselves part of the Nazi system of slave labor.

The Terezín Memorial collections contain some new sources supplementing the existing findings on the labor deployment of inmates, published in the monograph called *Small Fortress Terezín 1940–1945*.

This is a set of reports known as *Breakdowns of Inner Commandos*, covering – with some gaps – the period from September 6, 1943 to May 31, 1944 and part of April 1945. The documents imply that there were 30 to 50 labor commandos in the prison totaling between 300 and 500 inmates.

New information on outside commandos is supplied by three new sources: *Numbers of Inmates in Labor Commandos and Hours Worked* (covering the period from April 1942 to March 1945), *Departures and Arrivals of Labor Commandos* and *Breakdowns of Outside Commandos*, containing records on the period from January 17 to March 31, 1945. The records mentioned above comprise the names of almost 90 different companies, authorities, and security agencies to which the Terezín inmates were sent to work.

A summary of the data in the quoted sources justifies the conclusion that in spite of the specific nature of the Terezín prison, its inmates were incorporated into the system of slave labor, established by the National Socialist state. The numbers of prisoners considerably varied but throughout the war they had a more or less rising tendency.

NEUE QUELLEN ÜBER DEN ARBEITSEINSATZ DER HÄFTLINGE DES POLIZEIGEFÄNGNISSES IN THERESIENSTADT

Marek Poloncarz, *Státní oblastní archiv in Litoměřice*
Resümee

Die Häftlinge der Kleinen Festung in Theresienstadt wurden gleich den Gefangenen der Konzentrationslager Bestandteil des nazistischen Systems der Sklavenarbeit.

In den Sammlungen der Gedenkstätte Theresienstadt sind neue Quellen zum Vorschein gekommen, die die bisherigen Kenntnisse von den Häftlingseinsätzen, die in der Monographie *Die Kleine Festung Theresienstadt 1940–1945* veröffentlicht wurden, vervollständigen.

Es handelt sich um eine Sammlung von Meldungen über die *Aufstellungen der Innenkommandos*, die mit gewissen Lücken den Zeitraum vom 6. September 1943 bis 31. Mai 1944 erfassen und dann noch ein Teil davon den April 1945, woraus hervorgeht, dass im Gefängnis 30 bis 40 Kommandos mit einer Personengesamtzahl von 300 bis 500 bestanden.

Drei Quellen bringen neue Informationen über die Außenkommandos: *Anzahl der eingesetzten Häftlinge und der abgearbeiteten Stunden* (Zeitraum von April 1942 bis März 1945), *Abmarsch und Rückkehr der Arbeitskommandos* und *Aufstellungen der Außenkommandos* in der Zeit vom 17. 1. bis 31. 3. 1945. In den genannten Dokumenten kann man die Bezeichnungen von fast 90 verschiedenen Firmen, Behörden und Sicherheitsinstanzen finden, an deren Dienststellen Häftlinge aus Theresienstadt eingesetzt wurden.

Die Zusammenfassung der Angaben, die in den zitierten Quellen enthalten sind, berechtigen zu der Schlussfolgerung, dass trotz des spezifischen Charakters, den das Gefängnis in Theresienstadt hatte, seine Häftlinge ebenfalls in das System der Sklavenarbeit einbezogen wurden, das der nationalsozialistische Staat geschaffen hatte. Ihre Anzahl schwankte erheblich, hatte jedoch im Verlaufe des Krieges eher steigende Tendenz.

DOZORCE RUDOLF BURIAN

Ivana Hrachová, Památník Terezín

Policejní věznice pražského gestapa byla v terezínské Malé pevnosti zřízena v červnu 1940.¹⁾ Velením byl od jejího založení až do konce války pověřen SS-Hauptsturmführer Heinrich Jöckel. Strážní službu a správní záležitosti zajišťovali společně se strážní rotou SS jednotliví dozorcí, jejichž počet po celou dobu existence policejní věznice nepřesáhl dvě desítky. Zpočátku se jednalo o příslušníky Strážního oddílu Schupa, kteří se službou ve věznicích měli již určité zkušenosti. Od roku 1941 však docházelo k postupným změnám ve složení strážního personálu, jenž byl nakonec zcela obměněn. Noví dozorcí do té doby povětšinou vykonávali civilní zaměstnání a s vězeňskou službou neměli zkušenosti.

S příchodem členů organizace SS ve funkci dozorců se podmínky v Malé pevnosti změnila výrazně k horšímu. Je tedy patrné, že osobní vlastnosti dozorců, jejich chování, jednání a bezprostřední vystupování měly rozhodující vliv na celkovou atmosféru v Malé pevnosti. Mezi nejznámější a zároveň nejobávanější dozorce patřili kromě Heinricha Jöckela jeho zástupce Wilhelm Schmidt, dále Rudolf Burian, Anthon Malloth, Herbert Mende, Albert Neubauer, Stefan Rojko, Thomas Soukup, Albin Storch a Kurt Wachholz. Naopak snahou pomoci vězňům, uchránit je před bezdůvodným napadáním ze strany ostatních dozorců a v rámci možností jim usnadnit život v policejní věznici vynikali Josef Sternkopf a Theodor Hohaus. Jejich lidské chování bylo však výjimkou.

Blížící se konec války dozorce přiměl k postupné likvidaci důkazů jejich činnosti a počátkem května 1945 k útěku, což u mnohých znamenalo únik před spravedlností, a tím i jistou záchranu života. Pro některé se ovšem únik stal řešením pouze dočasným. Již během války totiž zástupci československé exilové vlády v Londýně projednávali podobu retribučního dekretu, na jehož základě měly být ustaveny mimořádné lidové soudy s pravomocí soudit a potrestat válečné zločiny spáchané na území českých zemí. Retribuční dekret prezidenta republiky č. 16, o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech nakonec získal svou finální podobu v červnu 1945.²⁾ Během druhé poloviny roku 1945 postupně vzniklo na území českých zemí 24 mimořádných lidových soudů.³⁾ Potrestání zločinů, které byly spáchané v rámci policejní věznice v Malé pevnosti Terezín, spadalo do kompetence Mimořádného lidového soudu v Litoměřicích (dále jen MLS v Litoměřicích).⁴⁾ Během obou retribučních období (1945–1947 a 1948) řešil MLS v Litoměřicích celkem 25 případů, které se týkaly Malé pevnosti v Terezíně.⁵⁾ V roce 1948 před MLS v Litoměřicích předstoupil i Rudolf Burian, jeden z dozorců ve věznici v terezínské Malé pevnosti.⁶⁾

Rudolf Burian se narodil 19. prosince 1911 v malé obci Hrob, v okrese Teplice v Čechách. Pocházel ze skromných poměrů, matka Františka Burianová, roz. Skokanová, pracovala jako švadlena v nedalekých Košťanech a otec Richard Bu-

rian byl továrním dělníkem. Jednalo se o národnostně smíšené manželství, matka se hlásila k německé národnosti a otec k české. Rodinu postihla krátce po narození syna Rudolfa tragédie. Otec Richard Burian byl během pracovní doby smrtelně zraněn. Po několika letech se Františka Burianová provdala za Němce Václava Kuschku. Rudolf Burian byl tedy podle vlastních slov vychováván německy. Vyrůstal ovšem v jazykově smíšeném prostředí, a češtinu proto ovládal obstojně. Její znalost později prokázal v Malé pevnosti v Terezíně.

V roce 1929 se Burian vyučil mlynářem. Jako mlynářský pomocník pracoval postupně v několika mlýnech v severních Čechách. V letech 1933 až 1935 absolvoval povinnou prezenční

službu v československé armádě a poté se opět vrátil ke svému řemeslu. Až do roku 1940 pracoval ve mlýně v Litoměřicích a bydlel střídavě v Litoměřicích a nedalekých Trnovanech, odkud pocházela rodina jeho budoucí manželky. Rudolf Burian se 3. února 1940 oženil s Henriettou, roz. Gärtnerovou, a v následujících letech se jim narodili dva synové, Manfred a o tři a půl roku mladší Richard.

Svou politickou činnost zahájil Burian v roce 1936, když se stal členem SdP. O dva roky později byl převeden k NSDAP a ve svém životopise dále přiznal členství v DAF. V roce 1939 se podle svých slov stal příslušníkem Allgemeine-SS. V témže roce úspěšně složil zkoušku v Berlíně-Spandau, po níž následoval několikaměsíční kurz v Grenzpolizeischule Pretsch, jenž měl frekventanty připravit na práci u pohraniční policie. Rudolf Burian byl posléze přidělen ke III. oddělení řídicí úřadovny tajné státní policie (gestapa) v Praze. Jistou roli v tomto umístění pravděpodobně sehrála jeho ucházející znalost českého jazyka a místního prostředí. Tyto atributy byly totiž v oddělení obranného zpravodajství zvláště v počátečních letech výhodou. Burian byl zpočátku přidělen na osobní oddělení a po krátké době se dostal k pasové kontrole na ruzyňském letišti v Praze. Během této služby absolvoval dva kurzy v Pretsch,⁷⁾ avšak ani v jednom případě neuspěl při závěrečných kvalifikačních zkouškách. Poté byl z pasové kontroly přeložen do oddělení kartotéky, kde setrval až do prosince 1942. To už vedení uvažovalo o jeho přemístění ke strážní službě mimo Prahu. Údajně mu byly nabídnuty tři lokality – Kolín, Kladno a Terezín.⁸⁾ Bez delšího rozhodování si za své budoucí působiště zvolil Malou pevnost v Terezíně. Jeho manželka totiž bydlela v blízkých Trnovanech a on Litoměřicko, kde se Malá pevnost nachází, sám dobře znal již z předchozích let.

Rudolf Burian (PT)

Dozorcem v Malé pevnosti v Terezíně

Burian nastoupil do policejní věznice v Malé pevnosti Terezín koncem roku 1942 a vykonával nejprve strážní službu, během níž vězně doprovázel na venkovní pracovní komanda, večer při tzv. apelech kontroloval počet vězňů a následně zavíral cely. Jednu z prvních nepříjemných zkušeností s novým dozorcem popsal František Novák: „Přišel tam tehdy nový gestapák, uměl výborně česky – myslím, že to byl Burian. Večer nás zamykal a šel pryč. Jednou tam zůstal a poslouchal. Někdo řekl: ‚Nový koště dobře mete.‘ Vlítnul tam, seřezal nás všechny. Asi 2 hodiny nás pak honil po dvoře.“⁶⁹⁾ Dozorci až na výjimky česky neuměli, takže vězni v celách hovořili celkem bez obav o čemkoli. Někdy na podzim roku 1944 instruoval dr. Ladislav Steiner v cele spoluvězně, jak se mají chovat a na koho se mají obrátit v Osvětimi, kde sám už jednou byl a kam měl opět následujícího dne odjet. „Burian asi poslouchal pod okny cely, což často dělal, vyvolal Steinera na dvůr a tam jej zkopal, fackoval a jinak týral. Pak zavolal mě jako velitele cely, začal mě škrtit a když jsem mu říkal, že se nejedná o žádnou politickou debatu, nýbrž o rady, jak se máme v Osvědčími chovati, přestal mě škrtit a dal rozkaz, aby celá cela nastoupila.“¹⁰⁾ Všech více než padesát vězňů z oné cely nastoupilo před strážnici, v jejíž blízkosti stála přibližně dvacet metrů dlouhá zeď. Na rozkaz Buriana ji museli zbourat a do rána veškerou suť odvézt, aby nebylo poznat, že zde nějaká zeď vůbec stála. „Při této práci nás Burian stále pomoci jiných strážných honil klacky k rychlému tempu. Kdo nestačil, byl vybrán, položen přes oj vozu, kterým jsme vozili kamení, a bylo mu vyplaceno dvacet pět ran holí [...] Pracovali jsme celou noc a ráno jsme museli nastoupiti do normálního komanda.“¹¹⁾ Částečnou znalost češtiny tedy Burian čas od času využíval při večerních obchůzkách v Malé pevnosti, když tajně poslouchal za dveřmi cel. Přestože zřejmě nebyl schopen hovořit plynně, existují svědectví, že při výsleších působil jako překladatel.¹²⁾ Také v případě, když vězeň nerozuměl německy, Burian byl schopen dát rozkaz česky.¹³⁾

Rudolf Burian byl po nějaké době převeden na tzv. Wachstube, tj. strážnici, která se nacházela na správním dvoře. Strážnice, respektive obecně správní dvůr, se staly hned po vstupu do Malé pevnosti obávaným místem všech vězňů. Probíhalo zde totiž přijímání nových vězňů, které se většinou protáhlo na několik hodin a neobešlo se bez fyzického napadání. „Dozorce SS Buriana poznal jsem ihned po mém příchodu na Malou pevnost v Terezíně v červnu 1944. Jmenovaný se zúčastnil osobně týrání vězňů z transportu, v kterém jsem přišel, a to tím, že uvedené bezdůvodně fackoval. Já sám jsem při osobní prohlídce při příchodu dostal od Buriana několik facek.“¹⁴⁾ Vězni občas zcela nevědomky nebo úmyslně zapoměli nějakou drobnost v kapse. Často se jednalo o kousek cigarety, provázek, párátko, kapesník nebo hodinky. Toto zaváhání vždy zapříčinilo nával vzteku dozorců a následné bití. Gustav Dvořák byl svědkem jedné z těchto scén, v níž figuroval dozorce Burian. „Dne 13. 1. 1944 byli jsme přivezeni do Malé pevnosti v Terezíně z Prahy-Pančráže ve večerních hodinách. V Terezíně jsme v kanceláři odevzdávali vlastní věci. Stehlík zapomněl odevzdati kapesní hodinky, které pak dal dodatečně do klobouku. Toto spatřil Burian, který byl přítomen, vrhl se na Stehlíka v přítomnosti Jöcke-

la, mlátil jej rukama do hlavy. Když Stehlík klesl k zemi, kopal jej Burian nohama do těla, asi 3x jej zvedl a když Stehlík opět klesl k zemi, byl Burianem znovu kopán a mlácen. Po této exekuci se Stehlík vypoτάcel z kanceláře [...].⁴¹⁵⁾

Odbavování transportů probíhalo také na strážnici a ani odchod nebyl vězňům nijak usnadněn. „Koncem března 44, když jsem odjížděl transportem do Buchenwaldu, nechal Burian po apelu celý transport ‚váletí sudy‘ po dvoře v prachu asi po dobu 3 hodin, během kteréžto doby bil a kopal vězně Burian opětně bez ohledu, kam rány dopadnou [...].⁴¹⁶⁾ Spíš než přijímacích a odbavovacích procedur se ovšem vězni obávali ranních a večerních apelů. Zejména večerní příchod z pracovních komand, při němž byl evidován počet vězňů, představoval značné nebezpečí. Stačilo se při nekonečných prohlídkách ohlédnout nebo zavravorat, mít v kapse nějakou drobnost nebo kolem pasu ručník, když byla zima. Uvedme snad jen jedno svědectví za všechny: „Burian týral a tloukl osobně vězně při příchodu z práce, kde jsem byl zařazen v tak zvaném ‚Bahnkommandu‘, které čítalo asi 300 vězňů, a vždy při příchodu z práce nás přejímal a stačilo, když nás počítal. Stačilo, když se v pozoru někdo trochu pohnul, aby dotyčného zpolíčkoval, nebo zkopal. To prováděl každý den a úlevou pro nás bylo, když nebyl Burian přítomen a přejímal nás jiný dozorce.“⁴¹⁷⁾

Na strážnici kromě Buriana sloužili ještě Anthon Malloth¹⁸⁾ a Herbert Mende.¹⁹⁾ Každý z těchto tří dozorců se během služby na strážnici projevoval odlišně. Rudolf Burian vynikal svojí bezohledností a bezprostřední brutalitou. Jeden z bývalých vězňů dokonce vyjádřil přesvědčení, že snad nebylo žádného vězně, kterého by Burian nebo Rojko neuhodili. Burian týral vězně a uděloval tresty za sebemenší prohrěšek, ale často i zcela bezdůvodně. František Urban byl takto bez jakéhokoli pádného důvodu Burianem zmlácen. „Sám jsem byl nevinně ztýrán Burianem při nástupu do autobusu, který nás odvázel na práci, a to proto, že jsem vstoupil do autobusu poslední. To stačilo Burianovi, aby měl záminku k týrání vězňů. Burian mě tehdy tloukl do obličeje, až mi tekla z uší krev, a vyrazil mi jeden zub, také okovanými botama mně kopal do nohou, až mi prorazil maso až na kost, při čemž jsem velmi krvácel. Přesto, že jsem se nemohl na nohu postavit, musel jsem po celý den těžce pracovat bez ošetření.“⁴²⁰⁾ Také profesor Rudolf Kaňkovský popsal hned dva podobné případy. „Vrátivší se skupina asi 500 lidí stála ve vyřízených 5ti stupech před tzv. Wachou. Přejímání této skupiny prováděl Burian. Asi tři kroky přede mnou Burian zřackoval a srazil k zemi jednoho z vězňů s odůvodněním, že ‚tak blbý ksicht ještě nikdy neviděl‘ [...] Jiný případ: Asi v květnu 1944 vracela se opět skupina vězňů z práce, kterou opět přejímal Burian. Ze řady si vybral jistého Benáka, bytem udánlivě ve Vršovicích, nafackoval Benákovi, uchopil jej za košili, roztrhl mu košili od krku až dolů. Jako příčinu udal Burian, že Benák neměl zapjat knoflíček u košile.“⁴²¹⁾ Příčnou týrání mohly být i jiné maličkosti: „Jeho [Rudolfa Buriana, pozn. I. H.] oblíbeným týráním bylo, když při přehlídce nástupu uviděl u některého br.[atra] malou chybičku např. šálu na krku, chytil jej za ni a smýkal jím o zem a kopal jej. Bylo to začátkem ledna 1945, kdy večer při nástupu pro nějakou maličkost nechal nás všechny z cely 41 půl hod. ve dřepu poskakovati po dvoře a sám [...]

*si asi 4 cm silnou hůl a běhal mezi námi, tloukl nás po hlavách, potom nás nechal půl hod. v ostrém klusu a potom půl hod. v klidu (v pozoru) stát na silném mrazu.*⁴²²⁾

Anthoň Malloth byl rovněž považován za velmi surového dozorce. Stejně jako Burian podroboval i on vězně vracející se z práce důkladným prohlídkám a uděloval jim přísné tresty za jakýkoli prohřešek. Oproti Burianovi, zdá se, byl ale zá-ludnější a jeho tresty rafinovanější. U Buriana se většina svědectví shoduje na jeho nejčastějším způsobu týrání – bezhlavé bití rukou, pěstí nebo čímkoli, co měl po ruce. Odtud také zřejmě pochází jeho přezdívka „železná pěst“.²³⁾ Pro jeho tvrdé údery se dokonce mezi vězni rozšířila informace, že je boxer. „*Mohu potvrditi, že je [vězně, pozn. I. H.] tloukl pěstí po boxerském způsobu do brady a obličejce. Úder měl tvrdý, takže se mezi vězni tvrdilo, že je to boxer. Po jeho ráně hned také každý z vězňů padl [...] Když mu vězeň padl na zem, kopal ho.*“²⁴⁾ Právě kopání bylo dalším častým způsobem týrání. Mezi oblíbené Burianovy tresty pak patřilo tzv. cvičení nebo také sport v podobě válení sudů, dřepů, žabek a běhání, několika-hodinové stání před celou, někdy zhoršené tím, že vězni byli i v mrazu téměř vy-svěceni nebo museli v předpažení či na hlavě držet cihly. Mallothy metody tý-rání byly trýznivější a drastičtější. Josef Vavák vypověděl, že mu Malloth při vý-slechu lámal prsty.²⁵⁾ Vězeň Rudolf Círus byl zaměstnán v tzv. Geschäftszimmer, tj. správní kanceláři, která se nacházela na správním dvoře hned vedle strážnice. Jednoho dne byl Mallothem pověřen tlumočením při výslechu ruského mladíka. Později vypověděl: „*Vím, že byl chlapec mučen a ponechán po celou noc na mrazu a zjizven od rozžhaveného drátu. Když pak za několik týdnů od nás odcházel, viděl jsem, že mu schází dva články prstů a jizvy jsou ještě poměrně čerstvé, když jsem mu řekl, že je rád, že jde pryč, on přikývl a zašeptal pouze Malloth. Domnívám se, že při tomto týrání Mallothem přišel o tyto prsty, neboť při tomto výslechu, když jsem byl přítomen já, prsty měl.*“²⁶⁾ Jedná se ovšem o jedno z mála svědectví, které dokládá Mallothy sadistické sklony ve způsobu zacházení s vězni. Výpovědi vězňů to-tiž nejčastěji dokazují Mallothovu přítomnost při hromadných masakrech vybra-ných skupin vězňů.²⁷⁾ Daleko méně svědků ovšem uvádí konkrétní případy, kdy Malloth sám, mimo ranní a večerní apely, někoho napadl. Neznamená to ovšem, že k násilí z jeho strany nedocházelo. Jen se zdá, že Malloth jednal velmi opatrně, vězně mučil přímo na strážnici²⁸⁾ nebo v odlehlejších částech Malé pevnosti. Ná-hodnými svědky těchto incidentů tak byli převážně vězni, kteří přes den pracovali přímo v pevnosti. Bývalý vězeň Adolf Bureš k jednání Anthona Mallotha podot-kl: „*Byl velmi zákeřný a snažil se, aby jeho násilnosti nebyly pozorovány. Všeobec-ně se o něm vědělo, že zabíjí lidi, ovšem dělal to tak rafinovaně, aby se mu to nikdy nemohlo dokázat. S výjimkou masových akcí.*“²⁹⁾ Alois Dvořáček Mallotha označil za „lišku [...] nikdy se nikomu nepodíval do očí, takže se nedalo čekat, co v kterém okamžiku provede“.³⁰⁾ Nevyzpytatelnost a zákeřnost Mallothova chování doklá-dají i slova Viléma Říhy, který jej označil za „surovce zvláštního druhu [...], který v mnoha případech těžce stloukl násadou od lopaty, kterou s sebou nosil, politické vězně, a když tyto nejvíce ztýral, dával jim potom cigarety, a když si tito vězňové nabízené cigarety od něho vzali, buď je týral znovu, anebo je nechal celou pracovní

dobu sedět a nic nedělat. Nevzali-li si vězňové nabízené jim cigarety, ztýral každého jednotlivce do bezvědomí. Byl pověstný, když viděl na zemi dvora v pevnosti naplito, zavolal nejbližšího vězně, který musel kleknout na kolena a 1 m² tohoto znečištění jazykem vylízat a nebyl-li Malloth s tímto výkonem spokojen, šlápl lízajícímu vězni na krk a takto musel obličejem přitisknutým k zemi, lízati znova.⁴³¹⁾ O jeho povahových rysech také částečně vypovídá svědectví Josefa Klengera: „Od prvo počátku byl znám jako člověk velmi surový, brutální vůči vězňům. Při svém počínání byl značně cynický, bezohledný a vždy se usmíval [...]“⁴³²⁾ a Karla Hanzálka: „byl [Anthon Malloth, pozn. I. H.] ješitný, sadistický, škodolibý a při tom hrozně hloupý“.⁴³³⁾ Je tedy zřejmé, že Anthon Malloth byl brutální až sadistický, vězně fyzicky trýznil, ale zároveň také psychicky deptal, ponižoval, pohrával si s nimi. Rudolf Burian byl naproti tomu jednoznačně čitelný, impulsivní, spontánně surový, dlouho nepřemýšlel nad tím, koho, jak a kde potrestá. Z toho důvodu také existují četná svědectví, která detailně popisují jednotlivé incidenty, jejichž průběh lze proto bezpečně rekonstruovat.

Na strážnici působil nějaký čas i Herbert Mende. Kromě této služby byl postupně jmenován velitelem II. dvora a poté velitelem Baukommanda, tj. stavebního komanda. Mende nastoupil do služby v terezínské věznici, když mu bylo pouhých 21 let, a svědectví dokazují, že zpočátku nepožíval velké důvěry Heinricha Jöckela. Aby získal jeho uznání, začal s vězni zacházet s větší brutalitou. Jeho úsilí se zvětšovalo, když byl přítomen Jöckel nebo jeho starší dcera Hanna. Patrnou proměnu v chování mladého dozorce za přítomnosti jeho nadřízeného zaznamenali i samotní vězni. „Mendeho jsem považoval já i ostatní spoluvězňové za jednoho z nejslušnějších dozorců, který se ovšem velice bál velitele pevnosti Jöckela, zvaného Piňda, a snad i jeho dcery Hanny, neboť v přítomnosti Jöckelově, respektive když se domníval, že Jöckel ho pozoruje, vězně bil, dokonce takovým způsobem, že o ně přerazil i násadu od lopaty, dokonce jsem viděl, že o jednoho vězně přerazil násadu od lopaty a poté ještě jednou její větší kus. Před Jöckelovou dcerou na vězně křičel, strkal do nich rukou a předstíral, že do nich kopl.“⁴³⁴⁾ Bývalý vězeň Josef Novotný k tomu též poznamenal: „Při té příležitosti [přijímání nových vězňů, pozn. I. H.] zejména za přítomnosti Jöckela, snad aby se mu zalíbil, vězně při sebemenším opomenutí krutě týral.“⁴³⁵⁾ Je tedy patrné, že jednání Herberta Mendeho bylo alespoň zpočátku značně ovlivněno osobou Heinricha Jöckela. Ať už ho k tomu ovšem vedla snaha získat Jöckelovo uznání nebo strach, výsledkem bylo surové chování a hrubé zacházení s vězni.

Pokusíme-li se tedy srovnat chování jednotlivých dozorců sloužících přibližně ve stejnou dobu na strážnici, zjistíme, že pro vězně byl v běžném kontaktu nejnebezpečnější patrně Rudolf Burian. Vězně surově bil a napadal zcela bezdůvodně a při každé možné příležitosti. Není jisté náhodou, že jej většina vězňů označila po Heinrichu Jöckelovi a Stephanu Rojkovi za nejbrutálnějšího dozorce. Anthon Malloth byl rovněž nebezpečný, a to zejména v ústraní, bez svědků nebo naopak ve společnosti ostatních dozorců. Pouhé setkání s ním ovšem nemuselo vést k incidentu, jako tomu bylo u Buriana. Herbert Mende, pokud nebyl přítomen Jöckel,

zpravidla sám proti vězňům nevystupoval. Účastnil se spíše hromadného týrání vybraných skupin vězňů společně s ostatními dozorcí. Všem třem dozorcům bez výjimky bylo ovšem společné, že pokud se nacházeli pod vlivem alkoholu, což se stávalo velice často, jejich brutalita se stupňovala. „*Postrachem pak byl* [Anthon Malloth, pozn. I. H.], *když byl opilý. To řádil nejvíce [...]*“³⁶⁾ výstižně poznamenal bývalý vězeň Jaroslav Lustig.

Rudolf Burian se jako dozorce v Malé pevnosti v Terezíně dopustil nesčetných násilností. Mnoho bývalých vězňů, kteří byli svědky nebo dokonce přímými účastníky těchto násilností, se po válce o svých zkušenostech s dozorcem Burianem rozhodlo vypovídat. Protože není možné popisovat všechny incidenty, pozornost bude zaměřena pouze na případy, které se ve svědectvích bývalých vězňů vyskytují opakovaně, a jejichž průběh tedy lze bez jakýchkoli pochybností rekonstruovat. Začátkem ledna 1944 do Malé pevnosti dorazil transport z kladenského gestapa. Přijímal jej Rudolf Burian, protože měl toho dne službu. Mezi novými vězni byla i jedna žena, dle svědectví šlo o manželku lékaře Friedmanna z Řevnic u Prahy. Protože jí byla zima, přešlapovala z jedné nohy na druhou. Když to zpozoroval Burian, začal ji surově bít po hlavě, až jí způsobil těžký otřes mozku. Týmž transportem přijel i Julius Linhart, kterého Burian zmlátil, protože šel po chodníku a navíc dle jeho mínění příliš pomalu.³⁷⁾ Paní Friedmannová nebyla jediná žena, kterou Burian napadl. V srpnu 1944 přijel do policejní věznice v Terezíně transport více než dvaceti osob z Kolína, mezi nimi také manželé Doležalovi. Po přijímacích náležitostech Václav Doležal políbil svoji ženu na rozloučenou, což ze strážnice uviděl Rudolf Burian a oba okamžitě udeřil pěstí.³⁸⁾

Mnoha vězňům utkvěl v paměti incident s dr. Adlerem z Berouna. Jednou v sobotu odpoledne nechal Rudolf Burian nastoupit všechny vězně z židovské cely a nařídil jim běhat kolem dvora. Vždy, když vězni míjeli Buriana, uhořel je holí přes hlavu. Dr. Adler, v tuto dobu již starší pán, nemohl už dál běžet, a tak se na chvíli schoval do blízké holírny. Burian to zpozoroval, vyhnal ho ven a začal ho surově mlátit, až mu způsobil těžká poranění hlavy. Dr. Adlerovi se do otevřené rány dostala infekce, takže během několika dní zemřel.³⁹⁾

V prosinci roku 1944 pracovala skupina vězňů v továrně Albis, která se zabývala výrobou leteckých vrtulí a byla umístěna v podzemních prostorách litoměřického pivovaru. Část vězňů zde vyráběla hrubý smirkový papír na strojích, jež musely být před zahájením práce seřizeny mistrem. Pokud byl stroj špatně seřizen, smirkový papír se trhal. Jednoho dne zde pracoval mladý vězeň, kterému se podařilo během jedné směny zpřetrhat smirkový papír celkem třikrát. Dozorci dohlížející toho dne nad vězni udržel celou věc v tajnosti. Z továrny Albis si však na špatně odvedenou práci okamžitě stěžovali. Když se večer skupina vrátila do Malé pevnosti, Burian již o všem věděl a mladíka odvedl na strážnici. Pak už jen vězni stojící před strážnicí slyšeli nekončící rány a křik. Mladý vězeň byl dán do samovazby, odkud se již k ostatním nevrátil.⁴⁰⁾

V souvislosti s Burianem vězni asi nejčastěji uváděli případ jugoslávského poručíka Ivana Villágoše, který se 29. prosince 1944 pokusil o útěk při odchodu z již

zmiňované továrny Albis. Krátce po útěku byl na nádraží v Litoměřicích chycen a odveden zpět do Malé pevnosti. Byl brutálně ztýrán a na mrazu poléván vodou, takže do rána umrzl. Na jeho smrti se podíleli téměř všichni dozorcí včetně Rudolfa Buriana. Ten v následujících dnech zohavené tělo poručíka Villágoše pro výstrahu vystavoval a ostatním vězňům vyhrožoval.⁴¹⁾

Burian se společně s dalšími dozorcí účastnil bestiálního zásahu proti transportu německých Židů z Kolína nad Rýnem, který byl místo do ghetta Terezín pravděpodobně omylem předán do Malé pevnosti.⁴²⁾ Vězně měli dle svědectví dr. Ladislava Steinera přebírat Burian a Rojko. Oba společně s ostatními dozorcí všechny vězně vyhnali na dvůr před židovskou celu a začali je bezhlavě tlouct. Přibližně deset německých Židů zemřelo přímo na místě, ostatní potom během několika týdnů. Židovští vězni na tom byli obecně ze všech vězněných osob nejhůře. Dozorcí si na nich vylévali vztek a uspokojovali své sadistické sklony. Výpovědi, které dosvědčují týrání politických vězňů židovského původu, je bezpočet.

Rudolf Burian před Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích

Rudolf Burian uprchl z Malé pevnosti Terezín společně s ostatními dozorcí v květnu 1945. Nějaký čas pobýval v Žitenicích, ale ještě v roce 1945 byl se svojí manželkou odsunut do Německa.⁴³⁾ Rodina se usídlila nedaleko českých hranic v obci Gross Hartmannsdorf, okres Freiberg. Burian se zde vrátil ke své původní profesi. Přibližně dva roky pracoval jako mlynář v tamějším mlýně. Zatčen byl 29. dubna 1947 německou policií, která ho 31. května 1947 předala policejní stanici v Děčíně-Podmoklech. Odsud byl krátce nato převezen do Litoměřic. V tuto dobu mimořádné lidové soudy již nezasedaly, jejich činnost byla ukončena ke 4. květnu 1947.⁴⁴⁾ Zbývající trestní věci, které mimořádné lidové soudy nestihly projednat, měly být předány řádným soudům.

Rudolf Burian strávil ve vyšetřovací vazbě Krajského soudu v Litoměřicích téměř rok a půl. Mezi tím byla retribuční justice v dubnu 1948 obnovena, a tak Burian nakonec přeci jen před MLS v Litoměřicích stanul.⁴⁵⁾ Žalobní návrh byl na základě četných svědeckých výpovědí vypracován veřejným žalobcem Adolfem Vašatou v srpnu 1948. Burian se měl dle tzv. velkého retribučního dekretu dopustit zločinů proti státu, proti osobám a proti majetku. Žaloba jej vinila ze členství ve Freikorps, FS, SA, SS, SD a ze služby na gestapu. Jako dozorce policejní vězni- ce v Malé pevnosti Terezín se měl dopustit vraždy, týrání, těžkého ublížení na těle a v neposlední řadě také obohacování na úkor vězňů.

Obhájcem Rudolfa Buriana byl 9. září 1948 určen „z moci úřední“ JUDr. Karel Fast, advokát v Litoměřicích. Z pozdějšího vyúčtování odměn za obhajobu je patrné, že se se svým mandantem sešel před hlavním líčením pouze jednou a jejich setkání trvalo jen dvě hodiny. Uvážíme-li ovšem, jakého charakteru byly spáchané trestné činy obžalovaného, dojdeme k závěru, že možnosti obhajoby byly v podstatě minimální. Navíc vzhledem ke značnému množství bývalých vězňů ochotných dosvědčit Burianovu trestnou činnost bylo zcela vyloučeno, že by se obhajobě podařilo nějakým zásadním způsobem zvrátit očekávaný výsledek procesu.

O mírný trest pro Rudolfa Buriana žádala v půli června 1948 jeho manželka Henrietta. Svou žádost odůvodňovala tím, že žije se svými malými dětmi, z nichž jedno onemocnělo tuberkulózou, sama, stará se o ně a nemá možnost výdělků. Také matka Františka Krušková žádala o shovívavost vůči svému synovi. Na jeho obhajobu uvedla, že „*jest [Rudolf Burian, pozn. I. H.] syn českých rodičů, byl poctivě a spravedlivě vychován, [...] má poctivý charakter a pomohl též mnoha Čechům, kteří mu při žních pomáhali. Změnil-li se ku konci války, pak to z něho učinili pouze v Terezíně, takže se jen jemu nemůže připsati vina.*“⁴⁴⁶

Datum hlavního líčení bylo stanoveno na 20. září 1948. Předsedou senátu byl určen přednosta MLS v Litoměřicích Jaroslav Šreiber, senát dále tvořili tři soudci z lidu, Ing. Vorlíček, dále Karmazín a Jan Krejza. Jednání bylo zahájeno v devět hodin. Po úvodním poučení předsedy senátu byla veřejným žalobcem Vašatou přednesena obžaloba. Burian uvedl, že se cítí být vinen jen částečně. Popřel členství v SA, naopak potvrdil členství v Allgemeine-SS a potvrdil i svůj zájem dostat se k Waffen-SS. Snažil se také dokázat, že se k Freikorps přihlásil až po 10. říjnu 1938 a nikoli už v září, tedy před Mnichovem, jak uvedl v životopise pro gestapo v únoru 1942. Chtěl se tak zřejmě vyhnout obvinění z přípravy úkladů a ohrožení bezpečnosti republiky dle §1 retribučního dekretu. To se mu ovšem nepodařilo. Soud považoval data uvedená v životopise z roku 1942 za pravdivější, protože si je gestapo, pro něž byl životopis sestaven, mohlo v tu dobu jednoduše ověřit. Navíc měl soud za prokázané, že oddíly Freikorps byly počátkem října 1938 již rozpuštěny.

Burian následně reagoval na obvinění vznesená v obžalobě. Základem jeho obhajoby se stala tvrzení, že si na konkrétní incidenty již nepamatuje nebo že je způsobil jiný dozorce či skupina dozorců. Vyjádření Rudolfa Buriana působí místy nevěrohodně, jindy zase jednoduše až hloupě. Zcela primitivně ovšem vyznívá odpověď na otázku, proč vězně obžalovaný bil. „*Na jednotlivé důvody, proč jsem vězně tloukl, se nepamatuji. Bylo nutno při takovém množství vězňů se mnoho držeti, aby člověk nemusel vězně tlouci.*“⁴⁴⁷ Na obvinění, že vězně bil v tzv. bunkrech, odpověděl: „*Na celách jsem mnohokrát vězně tloukl, ale v bunkrech nezúčastnil jsem se žádného tlučení.*“⁴⁴⁸ Podobně reagoval i na obvinění, že vězně v rámci tzv. cvičení nutil válet sudy. „*Jest pravdou, že jsem prováděl cvičení a jiné sporty do vysílení, nikoli však válení sudů.*“⁴⁴⁹ Ve snaze popřít vznesená obvinění prozradil na sebe často více, než sám chtěl.

Po polední přestávce byl Rudolf Burian konfrontován se svědky. Většinu obvinění rezolutně odmítl, některá připustil, ale jedním dechem dodával, že se na konkrétní situaci již nepamatuje. Druhý den ráno při zahájení jednání požadoval obhájce Buriana předvolání bývalého dozorce Hohause, který měl potvrdit, že se obžalovaný neúčastnil ubíjení Židů a že nezavíral vězně do bunkrů. Žádosti bylo vyhověno. Theodor Hohaus byl předvolán jako poslední svědek druhého dne přelíčení. Burianovi svou výpověď neškodil, ale ani nepomohl. Třetího dne zasedal senát MLS v Litoměřicích od půl deváté. Obhájce opět požadoval předvolání nových svědků. Jednalo se o pekaře Gazdu z Bohušovic a listonoše Kalinu z Terezína. Tuto žádost soud zamítl pro její opožděné podání.

Krátce po poledni se senát odebral k neveřejné poradě o vině či nevině obžalovaného a případné výši trestu. Rudolf Burian byl senátem dr. Šreibra uznán vinným téměř ve všech bodech obžaloby. Zproštěn byl pouze ve věci členství v SA a z obvinění, že se obohacoval na úkor vězňů. Naopak vinným byl uznán z členství ve Freikorps, FS, SS, SD a ze služby na gestapu. Dále se dle rozsudku dopustil jako dozorce v policejní věznici v Malé pevnosti v Terezíně vraždy, zabítí více osob, těžkého ublížení na zdraví a záměrného týrání.⁵⁰⁾ Burian byl jednomyslně odsouzen k trestu smrti, exekuce měla proběhnout bez přítomnosti veřejnosti. Dle retribučního dekretu proti rozsudku nebylo opravných prostředků a trest smrti měl být vykonán do dvou hodin od vynesení rozsudku. Na žádost Rudolfa Buriana byla exekuce vykonána ještě o hodinu později, tedy v 15 hodin a 30 minut.⁵¹⁾

Zpočátku životní příběh Rudolfa Buriana nebyl ničím zvláštní, ani nijak výjimečný. Jako mladík se vyučil mlynářem a své profesi zůstal věrný téměř celý život. Absolvoval povinnou prezenční službu, našel si ženu, založil rodinu a usadil se na Litoměřicku. Třicátá léta s rychle se rozšiřujícími agresivními myšlenkami nacionálního socialismu ovšem lidem jejich obyčejné životy změnila. Rudolfu Burianovi, stejně jako mnoha dalším, umožnil nastupující totalitní režim realizovat se v represivním aparátu. Nejprve působil přímo v řídicí úřadovně gestapa v Praze. Posléze byl roku 1942 převeden do věznice pražského gestapa, která se nacházela v terezínské Malé pevnosti. Jako dozorce vynikal Burian svojí bezohledností a hrubostí, týral za sebemenší poklesek nebo zcela bezdůvodně. Vězni byl proto vnímán jako jeden z nejobávanějších dozorců. Právě služba ve věznici v terezínské Malé pevnosti se stala Burianovi osudnou. Již za války totiž exilová vláda v Londýně projednávala podobu retribučního dekretu, na jehož základě měli být potrestáni nacističtí zločinci, zrádci a kolaboranti. Rudolf Burian byl po válce odsunut do Německa, kde se svojí rodinou žil až do roku 1947, spravedlnosti ale nakonec neunikl. V září roku 1948 stanul před Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích, který jej za jeho předválečné politické aktivity a především za činy spáchané v terezínské Malé pevnosti odsoudil k trestu smrti. Životní příběh Rudolfa Buriana skončil 22. září 1948.

Poznámky

¹⁾ Oficiální označení znělo Geheime Staatspolizei – Staatspolizeileitstelle Prag – Polizeigefängnis Theresienstadt, tj. Tajná státní policie – řídicí úřadovna státní policie Praha – policejní věznice Terezín. V souvislosti s reorganizací německé policie došlo v roce 1944 ke změně názvu, který nyní zněl Der Kommandeur der Sicherheitspolizei Prag – Polizeigefängnis Theresienstadt, tj. Velitel bezpečnostní policie Praha – policejní věznice Terezín. Kol. autorů: *Malá pevnost Terezín*. Praha 1988, s. 30.

²⁾ O charakteru retribuční normy se mezi exilovými politiky vedly dlouho diskuse. Londýnský dekret č. 6/1945 Sb. byl nakonec schválen a prezidentem E. Benešem podepsán na jaře 1945. Československá vláda jej poté s mírnými změnami přijala jako dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb., v povědomí veřejnosti je známý jako tzv. velký retribuční dekret. Tento právní předpis platil

pouze v českých zemích. SNR vydala v březnu 1945 svou vlastní retribuční normu platnou jen pro Slovensko. Jednalo se o nařízení SNR č. 33/1945 Zb., o potrestání fašistických zločinců, okupantů, zrádců a kolaborantů a o zřízení lidového soudnictví. Více k retribučnímu soudnictví viz BORÁK Mečislav: *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*, Ostrava 1998.

- ³⁾ Mimořádné lidové soudy byly ustaveny v těchto městech – Brno, České Budějovice, Česká Lípa, Hradec Králové, Cheb, Chrudim, Jičín, Jihlava, Klatovy, Kutná Hora, Liberec, Litoměřice, Mladá Boleslav, Moravská Ostrava, Most, Nový Jičín, Olomouc, Opava, Písek, Plzeň, Praha, Tábor, Uherské Hradiště, Znojmo. Mimořádný lidový soud v Chebu zahájil svoji činnost jako jediný až v roce 1946.
- ⁴⁾ MLS v Litoměřicích byl vládou ustaven 24. srpna 1945 a svou činnost zahájil 27. září 1945.
- ⁵⁾ K procesům souvisejícím s policejní věznicí gestapa v terezínské Malé pevnosti a ghettem Terezín více viz POLONCARZ, Marek: *K procesům se zaměstnanci policejní věznice gestapa Malé pevnosti v Terezíně před Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích*. In: Terezínské listy 36, 2008, s. 179 až 197, LOZOVIUKOVÁ, Kateřina: *Činnost mimořádných lidových soudů. MLS Česká Lípa, Liberec a Litoměřice*, Dizertační práce (rukopis) HŮ FF UHK, Hradec Králové 2006, s. 137–180 a 244–271.
- ⁶⁾ Státní oblastní archiv v Litoměřicích (dále jen SOA Litoměřice), fond MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 107/1948. Pokud není uvedeno jinak, pocházejí informace o osobě Rudolfa Buriana z výše uvedeného trestního spisu.
- ⁷⁾ Kurzy absolvoval v srpnu 1941 a o rok později v srpnu 1942. *Malá Pevnost Terezín*, s. 109.
- ⁸⁾ Tuto skutečnost Burian vypověděl při výslechu 4. června 1947. Ve výpovědi z 26. června 1947 ovšem uvedl, že o umístění do Terezína požádal sám.
- ⁹⁾ Památník Terezín (dále jen PT), Sběrka vzpomínek č. 540 (František Novák).
- ¹⁰⁾ SOA Litoměřice, fond MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 107/48, svědectví Julia Taussiga. Tuto výpověď potvrdil i samotný dr. Ladislav Steiner, který na adresu Rudolfa Buriana uvedl, že „rozuměl velmi dobře česky, ale zásadně s nikým česky nemluvil...“.
- ¹¹⁾ Tamtéž, svědectví Julia Taussiga.
- ¹²⁾ Tamtéž, zápis z hlavního líčení, svědectví Viléma Řihy: „Mne obžalovaný tehdy tloukl při mém výslechu, v němž mi dělal tlumočnicka, protože jsem se nechtěl přiznat...“
- ¹³⁾ Tamtéž, Eduard Plechatý vypověděl, že byl v Malé pevnosti v Terezíně vězněn od 7. května 1943. Někdy v červnu 1943 na něj Burian volal německy, aby mu přinesl tři saláty, které byly nasázeny pod mostem. Když mu odpověděl, že německy nerozumí, dvakrát mu to německy zopakoval, udeřil rukou do obličeje a řekl česky: „Ty vole, támhle tři saláty mi přines.“
- ¹⁴⁾ Tamtéž, svědectví Jaroslava Poisla.
- ¹⁵⁾ SOA Litoměřice, fond MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 157/48, svědectví Gustava Dvořáka.
- ¹⁶⁾ SOA Litoměřice, fond MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 107/48, svědectví Františka Ehla.
- ¹⁷⁾ Tamtéž, svědectví Vlastimila Žemličky.
- ¹⁸⁾ SOA Litoměřice, fond MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 153/48. Anthon Malloth byl 24. dubna 1948 odsouzen k trestu smrti v nepřítomnosti. K zatčení Mallotha došlo v blízkosti Mnichova o desítky let později, v květnu 2000. V dubnu 2001 byl Anthon Malloth odsouzen na doživotí. V roce 2002 zemřel.
- ¹⁹⁾ SOA Litoměřice, fond MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 157/48. Herbert Mende byl 24. září 1948 odsouzen k trestu smrti v nepřítomnosti. Rozsudek nebyl nikdy vykonán. Herbert Mende zemřel ve druhé polovině 90. let.
- ²⁰⁾ SOA Litoměřice, fond MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 107/48, svědectví Františka Urbana.
- ²¹⁾ Tamtéž, svědectví Rudolfa Kaňkovského.
- ²²⁾ Tamtéž, svědectví Františka Pchěčka.
- ²³⁾ Tamtéž, svědectví Františka Smahy.
- ²⁴⁾ Tamtéž, svědectví Jaroslava Sládka.
- ²⁵⁾ SOA Litoměřice, fond MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 153/48, svědectví Josefa Vaváka.
- ²⁶⁾ Tamtéž, svědectví Rudolfa Círuse.
- ²⁷⁾ Jednalo se např. o hromadné týrání židovských vězňů nebo vězňů, kteří se pokusili uprchnout, ... etc.
- ²⁸⁾ Tamtéž, Jaroslav Mráček vypověděl: „K smrti ubíjel [Anthon Malloth, pozn. I. H.] ponejvíce na tzv. wachcimře, tam ovšem nikdo neviděl, jenom slyšel jsem nářky.“
- ²⁹⁾ Tamtéž, svědectví Adolfa Bureše.
- ³⁰⁾ Tamtéž, svědectví Aloise Dvořáčka.

- ³¹⁾ SOA Litoměřice, fond MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 157/48, svědectví Viléma Říhy.
- ³²⁾ SOA Litoměřice, fond MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 153/48, svědectví Josefa Klengera.
- ³³⁾ Tamtéž, svědectví Karla Hanzálka.
- ³⁴⁾ SOA Litoměřice, fond MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 157/48, svědectví Josefa Patěka.
- ³⁵⁾ Tamtéž, svědectví Josefa Novotného.
- ³⁶⁾ SOA Litoměřice, fond MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 153/48, svědectví Jaroslava Lustiga.
- ³⁷⁾ SOA Litoměřice, fond MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 107/48, svědectví Julia Linharta, Josefa Nového a Františka Trešla.
- ³⁸⁾ Tamtéž, svědectví Václava Doležala.
- ³⁹⁾ Tamtéž, svědectví Bedřicha Veselého, Hanuše Duba, Františka Lieblich a Julia Taussiga.
- ⁴⁰⁾ Tamtéž, svědectví Josefa Vorla a Viléma Říhy.
- ⁴¹⁾ Tamtéž, svědectví Františka Urbana, Oldřicha Feixe, Miroslava Peška, Josefa Klimenta a dalších.
- ⁴²⁾ Zatím se nepodařilo zcela objasnit, proč byl transport Židů z Kolína nad Rýnem předán do terezínského Malé pevnosti. Více k tomu např. LOZOVIUKOVÁ, *Činnost mimořádných lidových soudů...*, s. 259, FEDOROVIC, Tomáš: *Neobyčejný život Julia Taussiga*, Terezínské listy č. 38, 2010, s. 128 až 143.
- ⁴³⁾ Tamtéž, zpráva velitelské stanice SNB v Žitenicích o pověsti Rudolfa Buriana ze dne 29. září 1948.
- ⁴⁴⁾ MLS byly původně zřízeny na jeden rok ode dne vyhlášení dekretu, tj. do 19. června 1946. Pro velké množství nevyřízených případů musela být ovšem jejich působnost dvakrát prodloužena. Zákonem č. 149 Sb. z 8. července 1946 byla účinnost dekretu prodloužena do 8. ledna 1947. Ke druhému prodloužení došlo 18. prosince 1946 zákonem č. 245.
- ⁴⁵⁾ Platnost retribučního dekretu č. 16 byla obnovena zákonem č. 33/1948 Sb. Dekret nabyl účinnosti 2. dubna 1948. MLS v Litoměřicích zahájil svoji činnost již 19. dubna, první přelíčení byla stanovena na 30. dubna 1948. LOZOVIUKOVÁ, K.: *Činnost mimořádných lidových soudů ...*, s. 240.
- ⁴⁶⁾ SOA Litoměřice, fond MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 107/1948, žádost o milost Františky Kruškové ze dne 30. června 1948.
- ⁴⁷⁾ Tamtéž, zápis z hlavního líčení dne 20. září 1948.
- ⁴⁸⁾ Tamtéž.
- ⁴⁹⁾ Tamtéž.
- ⁵⁰⁾ §1/2, §2, §5/1a, §5/2a a §7/3 retribučního dekretu č. 16/45 Sb.
- ⁵¹⁾ SOA Litoměřice, fond MLS Litoměřice 1945–1948, Lsp 107/1948, záznam o výkonu hrdelního trestu.

PRISON OFFICER RUDOLF BURIAN

Ivana Hrachová, Památník Terezín

Summary

Rudolf Burian's life story was neither special nor particularly exceptional. As a young man he was apprenticed as a miller and practiced his profession virtually throughout his life. He passed his compulsory military service, got married, founded a family and settled down in the Litoměřice district. However, the 1930s, marked by the fast spreading aggressive ideas of National Socialism, changed many people their ordinary lives. The emerging totalitarian regime made it possible for Rudolf Burian, just as it did for many others, to apply himself in its repressive system. Initially, he worked directly in the Gestapo's chief executive bureau in Prague. In 1942, he was transferred to the Prague Gestapo Prison, situated in the Small Fortress in Terezín. As a warder Burian was noted for his ruthlessness and brutality, torturing inmates either for smallest offences or quite gratuitously. That is why the local inmates regarded him as one of the most-feared warders. It was his service in Terezín's Small Fortress that proved to be Burian's undoing. Already during the war the Czechoslovak government-in-exile in London discussed the future shape of a retribution decree pursuant to which all the Nazi criminals, traitors and Nazi henchmen were to be punished. After the war, Rudolf Burian had been resettled to Germany where he lived with his family until 1947, but in the end he did not escape justice. In September 1948, he stood before the Extraordinary People's Court in Litoměřice, which sentenced him to capital punishment for his prewar political activities and especially for his crimes committed in the Small Fortress in Terezín during the war. The life story of Rudolf Burian ended on September 22, 1948.

AUFSEHER RUDOLF BURIAN

Ivana Hrachová, Památník Terezín

Resümee

Der Lebenslauf von Rudolf Burian wäre weder besonders noch außergewöhnlich. Als junger Mann absolvierte er eine Lehre als Müller und blieb dann fast sein ganzes Leben diesem Beruf treu. Er leistete seinen Pflichtwehrdienst ab, fand eine Frau, gründete eine Familie und ließ sich in der Gegend von Litoměřice nieder. Die dreißiger Jahre veränderten jedoch mit dem sich rasch verbreitenden aggressiven Gedankengut des Nationalsozialismus das gewöhnliche Dasein der Menschen. Das einsetzen der totalitären Regime ermöglichte Rudolf Burian, wie auch zahlreichen anderen, sich im repressiven Apparat zu verwirklichen. Zuerst war er direkt in der Staatspolizeileitstelle in Prag tätig. Schließlich wurde er 1942 in das Gefängnis der Prager Gestapo, das sich in der Kleinen Festung in Theresienstadt befand, abkommandiert. Als Aufseher tat sich Burian mit Rücksichtslosigkeit und Brutalität hervor, er misshandelte bei geringsten Vergehen oder auch völlig grundlos. Die Häftlinge empfanden ihn deshalb als einen der gefürchtetsten Aufseher. Gerade der Dienst im Gefängnis der Kleinen Festung Theresienstadt wurde Burian zum Verhängnis, denn die Exilregierung in London erörterte schon während des Krieges das Retributionsdekret, auf dessen Grundlage alle Naziverbrecher, Verräter und Kollaborateure bestraft werden sollten. Rudolf Burian wurde nach dem Krieg nach Deutschland abgeschoben, wo er dann bis 1947 mit seiner Familie lebte. Schließlich entging er aber der Gerechtigkeit nicht. Im September 1948 stand er vor dem Außerordentlichen Volksgericht in Litoměřice, das ihn wegen seiner politischen Aktivitäten vor dem Krieg und vor allem wegen seiner Verbrechen, die er in der Kleinen Festung Theresienstadt begangen hatte, zum Tode verurteilte. Die Lebensgeschichte von Rudolf Burian endete am 22. September 1948.

„NEPODSTATNÉ A NEVKUSNÉ DÍLO“. LITERÁRNÍ SNAHY POLIZEIHAUPTWACHTMEISTERA ANDREASE MARXE

Volker Mohn, Universität Düsseldorf

V únoru 1941 obdržel pražský Úřad říšského protektora neobvyklý dopis. Andreas Marx, příslušník německé ochranné policie (Schutzpolizei, Schupo), v něm žádá o svolení vydat svou veselohru „*Böhmische Festung*“ (Česká pevnost). Říšská spisovatelská komora (Reichsschrifttumskammer) již tomuto počínu dala zelenou, informoval Marx kulturní oddělení (IV) nejvyšší protektorátní instituce. Jeho pokusy vydat dílo prostřednictvím německého nakladatelství byly dosud neúspěšné. Marx proto požádal o souhlas, aby jeho dílo mohlo uveřejnit některé z českých nakladatelství.¹⁾ Na první pohled se pracovníci pražského kulturního oddělení domnívali, že půjde o rutinní záležitost. Nakonec se ale ukázalo, že naléhavá prosba tohoto policisty byla velmi nezvyklá.

Nejprve se totiž zdálo, že dílo neobsahuje nic, co by mohlo být považováno za kritické vůči režimu. Bez ohledu na jeho literární kvalitu se příslušného referenta kulturního oddělení Fritze Oehmkeho²⁾ našla hned řada důvodů podrobit žádost kritické analýze. Autor si především vybral jako téma své veselohry historii Malé pevnosti v Terezíně, kde byly již od června 1940 vězněny tisíce politických odpůrců nacionálně socialistického režimu. Marx nezvolil toto téma náhodně, působil totiž v Malé pevnosti jako dozorce v nedávno zřízené policejní věznici pražského gestapa. Nedůvěru u pracovníků pražského kulturního oddělení vzbudil rovněž jeho neobvyklý plán způsobu zveřejnění díla, a sice vydat ho prostřednictvím českého nakladatelství. Ti naopak v souladu s hlavní kulturně-politickou linií usilovali po celé období okupace o to, aby se, pokud možno co nejvíce, eliminovala spolupráce německých a českých umělců. A jak další analýza ukáže, samotné pozadí tohoto díla nebylo ani Úřadu říšského protektora úplně zřejmé.

Kdo byl Polizeihauptwachtmeister Andreas Marx, který se během své služby v Terezíně pokoušel uspět jako spisovatel? Jak přišel na myšlenku, aby právě o tomto místě byla sepsána veselohra? Už zde je zřejmé, že se nemohl se svými úmysly, jakými bylo vydání „*Böhmische Festung*“ a její následné nabídnutí divadlům, prosadit. Jakým způsobem zareagovaly příslušné nacionálně socialistické úřady na úsilí příslušníka ochranné policie? Rozbor samotného díla je možné provést jen zčásti, protože nebylo nikdy zveřejněno. Jak tehdy bylo zvykem, rukopis byl po zamítnutí vrácen autorovi, a proto se nedochoval jeho kompletní obsah.³⁾ K textu však existuje posudek, jenž cituje celé jeho pasáže. Informace k obsahu „*Böhmische Festung*“ rovněž může poskytnout korespondence mezi autorem a úřady. Tato studie se opírá jak o Marxův personální spis u ochranné policie v Erfurtu, jenž je dostupný ve výmarském Státním archivu, tak o dokumenty Říšské spisovatelské komory uložené v berlínském Spolkovém archivu. Kromě ji-

ného osobu Marxe a jeho literární pokusy uvádí ve svých vzpomínkách i řada bývalých vězňů policejní věznice gestapa v Malé pevnosti. Tato svědectví musí být však posuzována s velkou opatrností, neboť byly sepsány až několik let po válce.⁴⁾ Na druhé straně nás bývalí vězňové zpravují o událostech, o nichž neměly nadřazené německé orgány povědomí. Vzpomínky perzekvovaných jsou tak mnohdy jediným zdrojem poznání každodenního života vězňů, ale i dozorců terezínské Malé pevnosti.⁵⁾

Prameny, jež jsou k dispozici, tak sice nezodpovídají všechny otázky, na druhou stranu však mohou osvětlit některé důležité aspekty autorova života a jeho divadelního díla.

„Německý způsob jednání“. Andreas Marx jakožto příslušník ochranné policie v Erfurtu

Andreas Marx se narodil v roce 1893 ve Wingerode, ve vesnici nedaleko Erfurtu. Jeho rodiče, Seraphim a Barbara Marx, pracovali v zemědělství. Po absolvování obecné školy ve Wingerode nastoupil jejich syn Andreas na tříletý učební obor zámečnick. Zpočátku nebyly žádné známky toho, že by Marx opustil tuto převážně zemědělskou oblast nebo projevoval literární ambice. Ze svého rodiště však odešel už jako osmnáctiletý a dobrovolně nastoupil dvouletou vojenskou službu u 71. pěšího pluku v Erfurtu.⁶⁾ Během první světové války se zúčastnil řady bitev na západní a východní frontě. V jejím průběhu se navíc vypracoval až na pozici bojového pilota.⁷⁾ Ještě před koncem války, v srpnu 1918, se oženil se svou snoubenkou Idou Hellbach, dcerou správce Christopha Hellbacha a jeho ženy Emmy.⁸⁾ Posléze Marx opustil své povolání zámečnicka a začal usilovat o místo v policejní správě v Erfurtu. V únoru 1920 skutečně nastoupil k tamní ochranné policii, kde získal v roce 1924 stálé místo.

Po převzetí moci NSDAP se nejprve nezdálo, že by mělo v životě policisty Andree Marxe dojít k výrazným změnám. S novým režimem souhlasil a plnil vše, co od něho bylo požadováno.⁹⁾ S členstvím v NSDAP nejprve nějaký čas otálel, do strany vstoupil teprve v květnu 1937. To však neznamenalo, že by se Marx předtím vyhýbal členství v organizacích v rámci NSDAP. V roce 1933, tedy přímo v době jeho založení, vstoupil do „Německého sportovního leteckého svazu“ (Deutscher Luftsportverband, DLV e.V.), předchůdce „Národně socialistických leteckých sborů“ (Nationalsozialistisches Fliegerkorps, NSFK). O dva roky později se stal členem spolků „Národně socialistické péče o blaho lidu“ (NS-Volkswohlfahrt) a takéž „Národně socialistické kulturní obce“ (NS-Kulturgemeinde).¹⁰⁾

I přesto se však zdá, že se Marx plně neztotožnil s ideologií národně socialistického režimu. Tato skutečnost platí zejména ve vztahu k radikálnímu antisemitismu, což dokládá i případ z prosince 1935. Informován sousedy, otevřel Marx jakožto úředník Schutzpolizei jeden z erfurtských bytů, za jehož dveřmi objevil mrtvé tělo jeho majitele. Jak bylo zvykem, službu právě vykonávající Andreas Marx měl přivolat lékaře, který by vystavil úmrtní list. Ačkoliv Marx od svých kolegů obdržel jméno a telefonní číslo kompetentního lékaře, pověřil tímto úkolem

Andreas Marx
(Thüringisches Hauptstaats-
archiv Weimar)

židovského lékaře Jacobsohna. Tímto rozhodnutím si ještě týž den postavil proti sobě část svých spolupracovníků i nadřízených. Jako „*neněmecký způsob jednání*“ kritizoval Marxovo chování jeho spolupracovník S., jenž mu předal kontakt na příslušného lékaře. Marx se podle něho zachoval „*velmi lehkomyšlným způsobem*“ a „*poškodil obraz národně socialistické policie*“.¹¹⁾

Ostatní spolupracovníci se pokusili Marxe zastat a ochránit ho před následujícím disciplinárním řízením. O totéž usiloval rovněž Marxův přímý nadřízený u II. policejního revíru v Erfurtu, který se pokusil pro něj získat mírnější trest v podobě písemné výstrahy a vyvrátit tím jakékoliv politické pozadí „činu“. Napsal, že nepochybně šlo o „*nedbalé a lehkomyšlné jednání*“, které souvisí s „*nemotorným chováním M[arxe]*“, jenž občas působí „*neohrabaně*“ a potřebuje „*delší čas k provedení rozhodnutí*“.¹²⁾ Velitelství Schutzpolizei v Erfurtu se nakonec přece jenom spokojilo s výstrahou, zdůraznilo však, že Marx „*i přes opakovaná vysvětlení a poučení a v rozporu s nařízením velitelství*“ pověřil vydáním úmrtního listu židovského lékaře, a „*tím znevážil obraz policie na veřejnosti*“. Marxova výpověď, že jménu lékaře ve spěchu nevěnoval pozornost, nebyla považována za „*odůvodnitelnou*“.¹³⁾ Následkem tohoto činu se také stalo, že erfurtské policejní ředitelství dělalo vše pro to, aby mu zastavilo cestu k dalšímu povýšení.¹⁴⁾

„Marxisté“. Výkon služby v Malé pevnosti v Terezíně

Začátkem roku 1940 byl Andreas Marx přeložen do Protektorátu Čechy a Morava, kde měl z pověření gestapa vykonávat službu dozorce v policejní věznici v Terezíně. V čem přesně spočívala činnost Marxe v době mezi jeho odvelením do protektorátu v lednu 1940 a spuštěním provozu věznice v Malé pevnosti v červnu 1940, není možné doložit. Část personálu tvořili členové Schutzpolizei, kteří byli do protektorátu povoláni z Německa, aby vykonávali „dozor ve věznicích“. Druhou skupinou byli zřetelně mladší dozorcí, kteří měli za sebou jen policejní výcvik. I když formálně podléhali velitelství běžného policejního úřadu, byli to zpravidla zároveň příslušníci SS a ve službě nosili odpovídající uniformy.¹⁵⁾ Od počátku byla Malá pevnost pod vedením SS-Hauptsturmführera Heinricha Jöckela, který byl pověstný svými častými brutálními výpady vůči vězňům.¹⁶⁾

O jaké šlo přesně úkoly, jež Marx převzal v Terezíně, se dá do jisté míry jen spekulovat. Řada bývalých vězňů ve svých vzpomínkách uvedla Marxe jako velitele tzv. Hofkommanda, skupiny vězňů pověřené stavebními pracemi a technickou údržbou uvnitř i vně Malé pevnosti.¹⁷⁾ Víme však, že pojem „Hofkommando“ není oficiálním názvem. Z dostupných pramenů je možné zjistit, že Marx vystřídal několik služebních pozic, mezi nimi dozor ve vězeňské kuchyni nebo dohled nad pracovním oddílem nasazeným na práce vně pevnosti.¹⁸⁾

Protože byl vedením tzv. Hofkommanda pověřen dozorce jménem Marx, říkali si věžové tohoto oddílu tajně „marxisté“. Už toto bylo „dosti paradoxní“ a patřilo k „typickým terezínským raritám“, zavzpomínal po válce spisovatel Ilja Bart, který byl svého času součástí Hofkommanda jako vězeň.¹⁹⁾ Na rozdíl od ostatních dozorců byl Marx vůči vězňům „pravým obrem-dobrotiskem“. Podobné přirovnání použil i František Kalina, který byl tehdy zaměstnancem české pošty v Terezíně. Ve svých vzpomínkách uvádí mimo jiné i to, že Marx umožnil vězňům vícekrát návštěvy zvenčí, což bylo v rozporu s pokyny jeho nadřízených.²⁰⁾

Rovněž literární ambice Andree Marxe neunikly pozornosti vězňů. „*Přímo senzačním objevem pro nás bylo, když se jednoho dne ukázalo, že je i básníkem*“, líčí Ilja Bart. Z řady vzpomínek bývalých vězňů vyplývá i to, že Marx několika vězňům přikázal, aby ho v jeho tvůrčím psaní podpořili. Ilja Bart zpětně popsal spíše náhodné počátky této „spolupráce“ jako den, kdy část Hofkommanda byla zaneprázdněna činností na úpravě jednoho ze dvorů pevnosti. Mezi pracujícími se nacházel i rakouský Žid, „silák herkulovské postavy“, jenž disponoval takovou fyzickou silou, že budil respekt i u dozorců. Kromě ní byl tento „židovský obr“ obdařen i jiným talentem, byl to hudebník a dokonce hudební skladatel a „*není divu, že se stal náš Žid-obr Marxovým miláčkem*“.

Ilja Bart prostřednictvím několika detailů popisuje, jak Marx rozpoznal nadání tohoto hudebníka. Toho dne se židovský vězeň rovněž zeptal Barta, zda by mu jako spisovatel nemohl napsat text k jeho hudbě.²¹⁾ Dříve než však stačil odpovědět, vmísil se Marx otázkou: „*Vy jste kompozitor?*“ Už samotná otázka byla pro něho „*přímo něco neslýchaného*“. Právě zdvořilé oslovení vězně, navíc židovského původu, nepřicházelo v terezínském věznicím v úvahu. „*Já bych Vám ten text napsal*“,

nechal se slyšet Marx a dále navrhl, že mu ukáže své vlastní básně. Dle Barta tímto de facto začala jejich vzájemná „spolupráce“. Židovský vězeň mu dokonce ukázal Marxovy verše – „*verše tak naivní a strašné, že označení debilní by bylo pro ně poklonou*“.²²⁾

I další bývalí vězni potvrdili ve svých vzpomínkách, že Andreasi Marxovi posloužily hudební a literární schopnosti vězňů. V této souvislosti jde především o „Böhmische Festung“, kterou Marx dokončil během svého působení v Malé pevnosti a odkud toto dílo nejprve nabídl německým nakladatelstvím, a poté si podal žádost na Úřadu říšského protektora. Marx chtěl bezpodmínečně napsat o terezínské pevnosti operetu, upozornil například vězeň Jaroslav Fukátko:²³⁾ „*Naši vzdělání vězňové mu měli vše napsat a zhudebnit*.“ Marx mimo jiné pobídnul Vojtěcha Čížka,²⁴⁾ rovněž vězňem v Malé pevnosti, aby si k jeho operetě vyžádal historické prameny. „*Marx byl do všeho tak zapálen, jen hořel uměleckým tvůrčím nadšením, a tak milým spolutvůrcům ulevoval, kde mohl*“, popisuje Fukátko práci na operetě.²⁵⁾ Ve skutečnosti to znamenalo, že Marx poskytoval vězňům do jisté míry protislužbu za spolupráci na jeho „Böhmische Festung“. V tomto případě to dokládá i fakt, že Marx umožnil Zdeňce Fukátkové, aby bez oficiálního povolení navštívila svého vězňem manžela.²⁶⁾

Působení Andrease Marxe v Malé pevnosti skončilo v květnu 1941, kdy se změnil personál vězňovny ve prospěch kmenových zaměstnanců gestapa a dozorců z řad Schutzpolizei tak nadále nebyli požadováni. „Vyslání úředníků za účelem vězeňského dozoru do Prahy“, jak se tento výkon služby nazýval v jazyce národně socialistické byrokracie, skončilo, a tito úředníci byli z protektorátu přeloženi do jejich původního působiště.²⁷⁾ Rovněž Marx se vrátil do Durynska a přihlásil se 1. června 1941 u II. policejním revíru v Erfurtu opět do služby.²⁸⁾

„Německo-česká slavnost sblížení“. Rozhodnutí cenzurních orgánů

V listopadu 1940 Marx dokončil „Böhmische Festung“ a pokusil se získat povolení k jejímu vydání a následnému uvedení. O skutečnosti, že na sepsání a zhudebnění této veselohry se podíleli vězni z Terezína, z nich očividně také minimálně jeden židovského původu, se příslušné cenzurní orgány samozřejmě neměly nikdy dozvědět. Nejprve se erfurtský policista obrátil na Říšskou spisovatelskou komoru. Poté, co v prosinci 1940 dostaly jeho literární pokusy předběžně zelenou, jak už bylo v úvodu zmíněno, zažádal si Marx počátkem roku 1941 o povolení k publikaci díla a zároveň o osvobození z povinného členství v komoře.²⁹⁾ Počátkem března 1941 skutečně obdržel za poplatek pěti říšských marek odpovídající doklad o zproštění členství. Literárním ambicím tohoto policisty nestálo nic v cestě, tedy alespoň ne z Berlína.³⁰⁾

Když ale Marx nenašel žádné německé nakladatelství a ani divadlo, která by projevila zájem o „Böhmische Festung“, byla realizace jeho plánu ohrožena. Poté, co Marx v únoru 1941 požádal kulturní oddělení IV o svolení vydat své dílo u jednoho z českých nakladatelství v Praze, začali pracovníci tohoto oddělení důkladně prověřovat jeho žádost a vyzvali ho k předložení kompletního textu. Marx

reagoval okamžitě a zaslal jim své dílo včetně partitur, a to jen pouhé dva dny poté, co k tomu byl písemně vyzván.³¹⁾ Ve snaze zvýšit své šance přiložil k zásilce „posudek vypracovaný soukromou osobou“. Kdo byl oním profesorem G. G., jenž sepsal tento odborný posudek, není možné prokázat, jelikož jak posudek, tak samotný Marxův dopis přiložený k zásilce neobsahuje žádné další informace o této osobě.³²⁾ Obě písemnosti jsou však z hlediska dalšího zkoumání velmi významné, protože popisují jak obsah, tak hlavní aktéry „Böhmische Festung“ a navíc došlovně citují vícero pasáží textu.

Ukazuje se, že dramaturgie veselohry udělala na osobu, která posudek sepsala, velký dojem: „Bezprostřednost, s jakou lidé sedí na scéně, ho již v první scéně ohromila.“³³⁾ Stejně tak za fascinující pokládá „způsob, s jakým se rozvíjí samotný příběh díla a rychlost tempa, v jakém děj dále pokračuje“.³⁴⁾ První část svého díla zasadil Marx do 18. století, kdy byla pevnost postavena. V jeho rámci se objevují i historické osobnosti, jakou byla např. císařovna Marie Terezie, jež v sedmé scéně zpívá píseň „o svém zachvácení velkou touhou“:³⁵⁾

*„Dnešní večer vidím hvězdy zářit tak,
jak jsem je dosud nikdy nespatriila,
dnešní večer vidím růže kvést,
půvabné šerťky, jemný jasmín.“³⁶⁾*

Tento úryvek sám o sobě dobře naznačuje, že půjde o veselohru. Profesor, který napsal posudek, i tak zdůrazňuje, že „jistě vyvolá hlasitý aplaus na otevřené scéně“. V podobném stylu byla napsána i ostatní malá hudební představení, jakým je např. kuplet „Když Bůh stvořil svět“³⁷⁾ nebo valčík u příležitosti oslavy ve vídeňské zámecké zahradě. Dle profesora taková díla vypovídají „o čerstvém větru, který přináší“, a mají být bezpochyby hodnoceny jako „vrchol dobré nálady“.

Kromě tohoto historického pozadí se dle profesora G. G. veselohra „Böhmische Festung“ v řadě míst dotýká i doby národního socialismu. Svůj poznatek dává do souvislosti již s vystoupením postavy pobočníka Marie Terezie v první scéně, který „už tehdy, v časech veselého života aristokratické rokokové elegance, myslel více národolově než monarchisticky“.³⁸⁾ Zda Marx skutečně takový text do uvedené scény vložil, není možné bez úplného rukopisu jednoznačně doložit. Je však také možné, že jmenovaný profesor záměrně použil nadsázku s cílem zvýšit tak šance k získání povolení. Zřetelněji se však toto propojení s dobou národního socialismu objevilo v poslední scéně „Böhmische Festung“. I na tomto místě profesor projevil své nadšení: „S jistotou se dá říct“, že se autorovi podařilo „podílet se na současných událostech světové politiky také v rámci této oblasti“. Ve skutečnosti to znamenalo, že Marx rozvinul děj příběhu až do roku 1939. Tereziánská pevnost se totiž v jeho veselohře předává „napochodovaným“ německým vojenským jednotkám. O napětí mezi Němci a Čechy tu však není jediná zmínka, spíše naopak. Zřízení protektorátu Marx oslavuje jako tzv. německo-českou slavnost sblížení (Deutsch-tschechisches Verbrüderungsfest), jenž vyústí v šťast-

Andreas Marx
(Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar)

ný konec, „kdy se vzduchem nese oznámení trojitého zasnoubení jakožto příznivé znamení“. Samotný G. G. sice rozpoznal menší historické nepřesnosti, jež však podle něho „nejsou v žádném případě u veselohry jazýčkem na vahách“. Shrnutí samotného posudku vyznívá jednoznačně kladně: „Böhmische Festung“ je „kvalitní dílo usmívající se divadelní múzy, jež vyhovuje opravdovým potřebám jednoho z milníků historie“ a může se bezpochyby „stát každovečerním trhákem“.

Stejného názoru nebylo však pražské kulturní oddělení IV a neprodleně zastavilo veškeré plány ke zveřejnění veselohry. Vzhledem k tomu, že dílo „*neodpovídá požadavkům, které musí zejména v protektorátu splňovat německá literatura*“, nemůže být žádosti vyhověno, oznámilo oddělení IV na konci března 1941 autorovi.³⁹⁾ Zřetelněji se pak pracovníci Úřadu říšského protektora vyjádřili v interní poznámce. Jedná se „*v každém ohledu o nedokonalé, dokonce by se dalo říci, nepodstatné a nevkusné dílo*“, kritizoval „Böhmische Festung“ bez jakýkoliv ohledů divadelní referent Fritz Oehmke a požádal „o uvážlivé předání tohoto stanoviska“ samotnému autorovi. Důvody, které vedly k tomu, že pouze české nakladatelství hodlalo publikovat „toto dílo jako jeden z příkladů německého umění, se zdají být zcela zřejmé“.⁴⁰⁾

O dalším osudu Andrease Marxe přinášejí dostupné prameny jen omezené množství informací. Na jaře 1941, tedy ještě během jeho působení v Terezíně,

předložil Marx Říšské spisovatelské komoře ke schválení další rukopis s názvem „Mesiáš 20. století“ (Der Messias des 20. Jahrhunderts).⁴¹⁾ K jeho obsahu nejsou však k dispozici žádné informace. Rovněž dostatek odkazů chybí k pozdější Marxově publikační činnosti. Pokud jde o jeho profesní dráhu, víme, že jeho práci u II. policejního revíru v Erfurtu ukončilo až nařízení městského policejního prezidenta z července 1945. Andreas Marx byl jako jeden z šedesáti příslušníků ochranné policie v Erfurtu z nařízení spojenecké vojenské vlády (*auf Anordnung der Militärregierung*) s okamžitou platností suspendován.⁴²⁾

K životu Andrease Marxe po roce 1945 existuje jen málo informací: Po smrti jeho ženy Idy při leteckém náletu se podruhé oženil. Také toto manželství zůstalo bezdětné. Po propuštění ze služeb policie našel Marx práci v erfurtské továrně „Paul Schäfer“ na boty. Zemřel v roce 1977 v Erfurtu.

Celkově je tento případ natolik neobvyklý, že není lehké provést shrnutí. V osobě Andrease Marxe se pokusil příslušník dozorcího personálu využít své postavení k tomu, aby svévolným způsobem prosadil své literární ambice. V tomto směru, a to od zkoumání historického pozadí až po zhudebnění hotového textu, mu byli jednoznačně nápomocni vězni, kteří za to byli odměněni lepšími vězeňskými podmínkami.

Originál rukopisu „Böhmische Festung“ není bohužel k dispozici, v důsledku čehož není možné učinit si kompletní obraz o díle. Přesto, porovná-li se dostupné prameny, panuje mezi jednotlivými aktéry neuvěřitelná shoda při hodnocení literárního talentu Andrease Marxe. Nejen bývalý vězeň Ilja Bart označil verše z pera Marxe „za naivní“, „strašné“ a „debilní“. Velmi podobný význam mají i výrazy „nepodstatný“ a „nevkusný“ použité v interním sdělení kulturního oddělení v Úřadu říšského protektora. Rozhodnutí této instituce bylo nakonec jednoznačné. Přes nedostatečnou literární kvalitu „Böhmische Festung“ se konečný verdikt pražského kulturního oddělení opíral především o kulturně-politické motivy, dle kterých zásadně nevyhovovala spolupráce německého autora s jedním z českých nakladatelství. V tomto případě se dokonce českému nakladatelství podsouval záměr, že se toto nedostatečné dílo chystá vydat jako „příklad německého umění“. Na takovém rozhodnutí nezměnila nic ani snaha Marxem vybrané osoby v podobě posudku k jeho dílu, který upozornil na propojení „Böhmische Festung“ s ideologií národního socialismu a za jeho vyvrcholení v poslední části označil „německo-českou slavnost sblížení“ z roku 1939. Vedení pražského kulturního oddělení bylo očividně zřejmé, že takové zkreslování historického pozadí by neposloužilo národně socialistické propagandě. Scény podobného druhu, navíc v podobě veselohry, nebylo z pohledu okupační moci možné využít k propagandistickým účelům v oslovení jak německého, tak českého obyvatelstva v protektorátu.

Kým však byl Andreas Marx ve skutečnosti? Úspěšným spisovatelem určitě ne, neboť ani v následujících letech se mu nepodařilo publikovat. O jeho literárním talentu se tedy dá velmi pochybovat. Byl Marx ale opravdu tak „nemotorný“ a „neohrabaný“, jak se o něm vyjádřil jeho nadřízený v roce 1935 – i když se ho

tímto způsobem zřejmě jen pokusil ochránit? Nebo se v jeho případě jednalo spíše o jednoduchý charakter člověka, který chtěl svým způsobem využívat všech možností nabízených národně socialistickým režimem, tj. také zneužít svého postavení člena dozorcího personálu k prosazení svých literárních ambicí, a zároveň ten, jenž do „Böhmische Festung“ zapracoval mírně „neobratné scény“, jakým bylo zmiňované „sblížení“ (Verbrüderungsfest), ve snaze zapůsobit tak na cenzurní orgány, a pokud možno si zajistit úspěch jako spisovatel? Ve prospěch této verze mluví více aspektů.

Ačkoliv se s určitostí nedá říci, jaký politický postoj zaujímal vůči národně socialistickému režimu, nejednalo se zřejmě o žádného přesvědčeného antisemitu. Právě v tomto ohledu se na řadě míst dají rozpoznat navzájem si podobné způsoby jednání: Marx, jakožto policista v Erfurtu, se nedržel instrukcí svých nadřízených a povolal v roce 1935 k ohledání mrtvého židovského lékaře. Nakolik bylo toto rozhodnutí provedeno vědomě, nelze zcela jasně doložit – fanatický antisemita by se v tomto případě zachoval jinak. A podle výpovědi Ilji Barta se Marx choval také vůči židovskému vězni, s nímž „spolupracoval“ na zhudebnění svého díla, přinejmenším zdvořile. Na druhé straně neexistují žádné doklady o tom, že by se Marx stavěl vůči národnímu socialismu kriticky. Byl členem nejen NSDAP, ale i řady této straně nakloněných organizací. Přestože nesdílel jejich radikální antisemitismus, plnil očekávání svých nadřízených a pokusil se tím získat výhody k prosazení svých literárních ambicí.⁴³⁾

K podrobnějším závěrům nebylo možné vzhledem k omezenému množství pramenů dospět. Pochopení celého Marxova příběhu nejlépe vystihuje Ilja Bart ve svých vzpomínkách, když se zmiňuje o „typických terezínských raritách“.

Z německého originálu přeložili Markéta Mohn, Martina Tučková-Štěrbová a Dalibor Krčmář.

Poznámky

¹⁾ Marx se odvolává na schválení Říšské spisovatelské komory z 12. 12. 1940, která mu provizorně vydala povolení ke spisovatelské činnosti před udělením oficiálního souhlasu. V protektorátu měla „Böhmische Festung“ vyjít v nakladatelství Literární agentura Universum-Bohumil Perlík se sídlem v Praze 2. Dopis Andrease Marxe Úřadu říšského protektora ze 17. 2. 1941. Národní archiv (dále NA), ÚŘP, karton 1134, list 160.

²⁾ Fritz Oehmke, narozený v roce 1901 v Berlíně, vstoupil již v roce 1933 do NSDAP a SA. Původně vystudoval v Berlíně a Marburgu práva, a poté nastoupil k soudu. Od listopadu 1940 pracoval jako divadelní referent v kulturním oddělení Úřadu říšského protektora. Dále také osobní spisy Ministerstva propagandy, které jsou k nahlédnutí v Bundesarchiv Berlin, BArch (dříve BDC), RK Y18 a jeho osobní spisy u SA. BArch SA – 84B.

³⁾ Rukopis byl pravděpodobně zničen při leteckém náletu spojenců na Erfurt, při kterém došlo i ke zničení bytu Marxe. Za tuto informaci a za pomoc při bádání děkuji pranetěři Andrease Marxe, paní Ursule Gunkel.

⁴⁾ V řadě vzpomínek, jež jsou k dispozici v Památníku Terezín, se objevuje jméno Andrease Marxe. Tyto vzpomínky vznikly teprve v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století. Proto vzhle-

dem k delšímu časovému odstupu existují pochyby o přesném obsahu rozhovorů vězňů s Marxem. Na tomto místě bych si dovilil poděkovat Daliboru Krčmářovi, historikovi Památníku Terezín, za jeho pomoc během mého zkoumání.

- ⁵⁾ Prameny chybí zejména k počátkům existence věznice v Malé pevnosti. K činnosti zde službu vykonávajícího ochranného policisty jsou k dispozici nanejvýš málo podrobné přehledy o rozdělení služeb, vedené od léta 1940 do listopadu 1941. Památník Terezín (dále PT), Sb. Malá pevnost, A 11953, Kniha rozdělení stráží.
- ⁶⁾ Životopis Andrease Marxe uložený ve spisech Říšské spisovatelské komory ze 31. 1. 1941. BArch (dříve BDC), RKK, Andreas Marx.
- ⁷⁾ Poté, co byl Marx v létě 1914 poslán na západní frontu, kde se zúčastnil bojů o belgické město Namur, došlo ještě ve stejném roce k přeložení jeho jednotky na východní frontu. Po breštlívevském míru se až do konce války podílel na řadě bitev ve Francii a Belgii a byl povýšen na nadrotmistra. Srovnej životopis Andrease Marxe v osobním spise policejní správy v Erfurtu z 27. 1. 1920 a jeho vojenskou knížku. Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar, NS-Archiv des Ministeriums für Staatssicherheit (MfS), Z7B II, 2154, spis č. 2, listy 5–6 a 146.
- ⁸⁾ Osobní dotazník Andrease Marxe. Tamtéž ZB II 2290, spis č. 29. Srov. také oddací list ze 7. 8. 1918. Tamtéž Z7B II, 2154, spis č. 2, list 23. Ida Marx, roz. Hellbach, přišla o život při leteckém náletu na Erfurt. Přitom byl zničen i společný byt manželů a pravděpodobně také rukopis „Böhmische Festung“.
- ⁹⁾ Tak jako jeho spolupracovníci i Marx v srpnu 1933 prohlásil, že „neudrhuje žádné vztahy s SPD (Sociálnědemokratická strana Německa) nebo jejími pomocnými a následnými organizacemi“. Dne 25. 8. 1934 následovala jeho přísaha Adolfu Hitlerovi. Tamtéž, listy 38–39.
- ¹⁰⁾ Osobní dotazník z 26. 6. 1937. Tamtéž, list 47.
- ¹¹⁾ Výpověď Polizeiobermeistera S. (jméno zkráceno) z 5. 12. 1939. Tamtéž, list 150.
- ¹²⁾ Posudek sepsaný nadřízeným Marxe u erfurtského II. policejního revíru z 12. 12. 1935. Tamtéž, list 152.
- ¹³⁾ Rozhodnutí velitelství ochranné policie v Erfurtu ze 7. 1. 1936. Tamtéž, list 153.
- ¹⁴⁾ Marx se v srpnu 1940, během služby v Terezíně, pokusil u řídící úřadovny gestapa v Praze dosáhnout svého povýšení na policejního strážmistra. „Myslím si, že moji nadřízení jsou zde s moji prací spokojeni“, odůvodnil v dopise z 23. 8. 1940 svou žádost. Když se však gestapo informovalo na průběh výkonu jeho služby v Erfurtu, dozvědělo se i o jeho „chybném chování“ v roce 1935. Celkově „jeho služební výkony v místě působení neodpovídají žádným způsobem požadavkům policejního strážmistra (Polizei-Meister)“, sdělilo velitelství ochranné policie v Erfurtu ve svém stanovisku z 18. 11. 1940. Povýšení bylo z tohoto důvodu zamítnuto. I přesto se však Marxovi podařilo získat v květnu 1941, tedy několik týdnů před návratem do Erfurtu, povýšení a s ním i odpovídající zvýšení platu. Srov. Tamtéž, listy 58–59 a 66.
- ¹⁵⁾ Jediná monografie Malá pevnost Terezín objasňuje složení a činnost dozorců v prvních letech existence policejní věznice Terezín a uvádí kromě Marxe dalších sedm příslušníků ochranné policie. V tomto případě se jednalo o zkušené policejní úředníky, kteří již dříve sloužili ve věznicích. Kromě nich tu bylo jedenáct mladších dozorců, jež zrovna absolvovali policejní školu. Václav Novák a kol., Malá pevnost Terezín. Praha 1988, s. 88.
- ¹⁶⁾ Heinrich Jöckel narozený v roce 1898 v Offenbachu byl velitelem terezínské věznice od června 1940 až do 5. května 1945. Pro svůj podíl na zneužívání a vraždění vězňů byl po válce postaven před Mimořádný lidový soud v Litoměřicích a v roce 1946 popraven. Tamtéž, s. 29.
- ¹⁷⁾ PT, Sbírka vzpomínek č. 94 (František Kalina), s. 3 a č. 566 (Ilja Bart), s. 11.
- ¹⁸⁾ Václav Novák, Malá pevnost Terezín. Praha 1988, s. 90. PT, Sb. Malá pevnost, A 11953, Kniha rozdělení stráží.
- ¹⁹⁾ Ilja Bart (1910–1973), spisovatel pocházející z Chrudimi, byl vězněn v Malé pevnosti v letech 1940 až 1943. Ve svých vzpomínkách chybně označuje Marxe za „gestapáka“, ačkoliv, jak už je výše uvedeno, Marx náležel k ochranné policii.
- ²⁰⁾ Dle Kaliny nebylo Marxovo chování žádnou výjimkou, protože němečtí příslušníci ochranné policie, kteří v tu dobu pracovali v Malé pevnosti, se chovali podstatně lidštěji než později dozorcí z řad gestapa a SS: „Schupo byli tátové od rodin, se kterými se nechalo jednat.“ PT, Sbírka vzpomínek č. 94 (František Kalina), s. 3–4.
- ²¹⁾ Dle vyjádření Ilji Barta nabídl mu výše jmenovaný židovský vězeň spolupráci na „Terezínské hymně“. Jméno tohoto židovského vězně zde neuvádí. PT, Sbírka vzpomínek č. 566 (Ilja Bart), s. 12.
- ²²⁾ Tamtéž.

- ²³⁾ Jaroslav Fukátko (1898–1956) pracoval až do roku 1939 pro pražské nakladatelství Orbis. V říjnu 1939 byl zatčen kvůli svému napojení na různé odbojové skupiny. V roce 1941 byl přeložen do mnichovského vězení Stadelheim. V následujících letech byl vězněn v pražské policejní věznicí Pankrác a později od 24. 8. 1943 v koncentračním táboře Flossenbürg. Vězněn byl do konce války.
- ²⁴⁾ Zmíněn je prof. Vojtěch Čížek (1884–1942), gymnaziální učitel romanistiky a historie v Praze. Byl jedním z hlavních aktérů odbojové skupiny Petiční výbor „Věrní zůstaneme“, zatčen byl koncem ledna 1940 a nejprve vězněn na věznicích Pankrác a později v Malé pevnosti v Terezíně, pak následoval Stadelheim, kde zemřel na mozkovou mrtvici.
- ²⁵⁾ PT, Sbirka vzpomínek č. 2155 (Jaroslav Fukátko), s. 12. De facto se jedná o shrnutí zpracované Zdeňkou Fukátkovou.
- ²⁶⁾ Marx za tímto účelem přivedl jejího manžela na předem smluvené místo a umožnil jim půlhodinový, nikým nerušený rozhovor. Tamtéž.
- ²⁷⁾ Nařízení Říšského hlavního úřadu pro bezpečnost pro řídící úřadovnu státní policie Praha z 16. 5. 1941. Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar, NS-Archiv des MfS, Z7B II, 2154, spis č. 2, list 64.
- ²⁸⁾ Záznam policejního ředitelství v Erfurtu z 1. 6. 1941. Tamtéž, list 65.
- ²⁹⁾ Srovnej žádost Marxe podanou u Říšské spisovatelské komory z 31. 1. 1941. BArch (dříve BDC), RKK, Marx, Andreas. V žádosti Marx mimo jiné uvádí, že „začal se svou spisovatelskou činností“ teprve na podzim 1940, což znovu je důkazem toho, že „Böhmische Festung“ byla sepsána během jeho působení v Terezíně.
- ³⁰⁾ Doklad o osvobození od členství v Říšské spisovatelské komoře pro „Böhmische Festung“ z 6. 3. 1941. Tamtéž.
- ³¹⁾ Dopis Andrease Marxe kulturnímu oddělení IV z 26. 2. 1941. NA, ÚŘP, karton 1134, list 155.
- ³²⁾ Jméno je zde zkráceno. Tamtéž, listy 156–158. Titul „profesor“ souvisí zřejmě pouze s činností gymnaziálního učitele a neoznačuje tedy akademickou hodnost.
- ³³⁾ „Die Unmittelbarkeit, mit welcher Sie die Menschen auf die Bühne setzen“, habe ihn „gleich in der ersten Szene gefesselt“.
- ³⁴⁾ „die Art, mit welcher Sie die Geschichte vom Stapel lassen, um dann die Handlung in lebhaftem Tempo fortzuführen.“
- ³⁵⁾ „von Sehnsucht befallen“
- ³⁶⁾ „Heute Abend seh´ ich die Sterne glühen,
Wie ich sie nie zuvor gesehen,
heute Abend seh´ ich die Rosen blühen,
Holden Flieder, zarten Jasmin.“
- ³⁷⁾ V tomto díle Marxovy hlavní postavy, hrabě Alexander von Thun a baronesa Redel, zpívají spolu duet. Tamtéž.
- ³⁸⁾ ... der „schon damals, in der Zeit der lebenslustigen, aristokratischen Rokokoeleganz mehr völkisch als monarchistisch fühlt“
- ³⁹⁾ Dopis oddělení IV adresovaný Andreasi Marxovi z 27. 3. 1941. Tamtéž, list 152.
- ⁴⁰⁾ Interní poznámka kulturního oddělení IV z 10. 3. 1941. Tamtéž, list 153.
- ⁴¹⁾ Dopis Andrease Marxe adresovaný Říšské spisovatelské komoře z 24. 5. 1941. BArch (dříve BDC), RKK, Marx, Andreas.
- ⁴²⁾ Nařízení policejního ředitele v Erfurtu ze 14. 7. 1945. Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar, NS-Archiv des MfS, Z7B II, 2154, spis č. 2, listy 125–153.
- ⁴³⁾ Pouze jeden vězeň Malé pevnosti připomíná politické vyjádření Marxe: „Vy jste tu věznění, my jsme tu zavřeni“, slyšel vyslovit Marxe ke vztahu vězňů a dozorců Ota Kolář (*1913 – ?, dříve Egon Kaufmann). Při této příležitosti Marx sám sebe označil za „sociálního demokrata“. PT, Sbirka vzpomínek, č. 1550 (Ota Kolář), s. 4. Spolehlivý odhad politického zařazení Andrease Marxe není možné z dostupných pramenů učinit.

“AN INSIGNIFICANT AND TASTELESS WORK” – LITERARY EFFORT OF POLIZEIHAUPTWACHTMEISTER ANDREAS MARX

Volker Mohn, Universität Düsseldorf
Summary

In February 1941, the Prague Office of the Reich Protector received an unusual letter in which Andreas Marx, a member of the German protective police from Erfurt and at that time a warder in the Gestapo Police Prison in the Small Fortress, asked for permission to publish his comedy entitled “Böhmische Festung” (Bohemian Fortress). However, the play, which traced the history of the Small Fortress, had a very bizarre form, ending with a “German-Czech fraternization festival” (Deutsch-tschechisches Verbrüderungsfest) in the spring of 1939.

Even though, at first sight, the work did not contain anything that could be interpreted as critical of the regime, the Prague Cultural Department rejected its publication outright. Its key argument was an alleged inadequate literary quality of the play. Official distrust was caused, among other things, by the author’s plan to put out the comedy in a Czech publishing house, while the background of the origin of this work was totally unknown to the employees of the Prague Cultural Department. What they did not suspect was that Andreas Marx had abused his position of a prison warder and forced the inmates to help him in working on the manuscript and later in setting it to music.

„ALBERNES UND GESCHMACKLOSES MACHWERK“ – DIE LITERARISCHEN BEMÜHUNGEN DES POLIZEIHAUPTWACHTMEISTERS ANDREAS MARX

Volker Mohn, Universität Düsseldorf
Resüme

Im Februar 1941 traf beim Amt des Reichsprotectors ein ungewöhnliches Schreiben ein: Andreas Marx, deutscher Schutzpolizist aus Erfurt und zu diesem Zeitpunkt Angehöriger der Wachmannschaft der Kleinen Festung, bat um die Genehmigung, sein Lustspiel „Die böhmische Festung“ veröffentlichen zu können. Inhaltlich ging dieses um die Geschichte der Kleinen Festung. Dies geschah allerdings in einer äußerst verzerrten Form: Beispielsweise ließ Marx sein Werk mit einem „deutsch-tschechischen Verbrüderungsfest“ im Frühjahr 1939 enden.

Auch wenn das Stück auf den ersten Blick nichts beinhalten würde, was aus Sicht der Besatzungsmacht als regimekritisch hätte ausgelegt werden können, lehnte die Prager Kulturabteilung eine Veröffentlichung umgehend ab. Vor allem lag dies an mangelnder literarischer Qualität. Daneben missfiel der Behörde der Plan des Autors, sein Lustspiel bei einem tschechischen Verlag herauszugeben. Dabei waren den Prager Kulturleuten noch nicht einmal alle Hintergründe bekannt: So hatte Andreas Marx seine Position als Angehöriger der Wachmannschaft ausgenutzt und Gefangene dazu gedrängt, ihn bei der Abfassung des Manuskripts und der anschließenden Vertonung zu unterstützen.

Překlad Volker Mohn

AKTION GITTER Z ROKU 1944 VE SLUŽEBNÍ OBLASTI¹⁾ ŘÍDÍCÍ ÚŘADOVNY GESTAPA V PRAZE Nástin dosavadního stavu výzkumu

Dalibor Krčmář, Památník Terezín

„Zpráva o atentátu na Vůdce se stala mezi Čechy velmi rychle známou a dle doposud předložených svědectví vyvolala zděšení, často dokonce strach z eventálních pro Čechy nepřijemných následků. Ve veřejných lokálech bylo možné pozorovat, že předání zprávy bylo Čechy přijímáno s hlubokým mlčením. Zatímco se na ulicích tvořily jen ojediněle malé skupinky, které mezi sebou tiše hovořily, pospíchala větší část Čechů domů, zřejmě zjistit z rozhlasu další podrobnosti.“²⁾

Takto líčila nacistická bezpečnostní služba (Sicherheitsdienst, SD) prvotní reakci domácích obyvatel Čech a Moravy na zprávu o atentátu na Adolfa Hitlera z 20. července 1944. Lidé měli dosud v živé paměti, jak mohou okupanté odplatit politicky motivovaný útok namířený do jejich řad. Bezprostřední odezvy mezi Čechy, které zachytili agenti a spolupracovníci SD ještě předtím, než vystoupil sám Hitler v rozhlasu, svědčí o strachu z civilního výjimečného stavu a nové vlny zatýkání.³⁾ Vzhledem k okolnostem atentátu, které vycházely postupně najevo, ztratily počáteční obavy vyvolané reminiscencí na druhé stanné právo, své opodstatnění. SD hlásil o obecném „zadostiučinění“, s nímž bylo zdůrazňováno, „že se na atentátu nepodílel žádný Čech, pročež i odvetný úder s sebou neponese Čechům nepříznivé následky“.⁴⁾ Tak to ale nebylo. Dnes proslulý „20. Juli“ se nakonec podepsal na osudech mnoha Čechů, neboť zvláštní zatýkácké akce z přelomu srpna a září 1944 české země neobešla.

Gewitter, Gitter nebo Güter?

Dne 17. srpna 1944 obdržely všechny úřadovny a řídicí úřadovny gestapa (Staatspolizei(leit)stellen) v prostoru nacistické říše tajné dálnopisné sdělení: „RFSS [říšský vůdce SS] nařídil zajistit všechny dřívější poslance říšského sněmu, zemských sněmů, jakož i městské zastupitele KPD a SPD v říši. Je lhostejné, zda je tyto [osoby] možné v čemkoli usvědčit či nikoliv. Rozšiřuji tuto zatýkácké akci na některé stranické a odborové tajemníky SPD.“ Akce musela vypuknout v brzkých ranních hodinách 22. srpna 1944. Zadržení měli být následně předáni do nejbližšího koncentračního tábora; návrhy na ochrannou vazbu ve smyslu preventivního zákroku měly nést kódové označení „Aktion Gewitter“.⁵⁾

Jak hovoří německá historiografie, nejen rozkaz k akci, ale také samotný podnět k „Verhaftung S.P.D. u. K.P.D. Bonzen“ dal říšský vůdce SS Himmler, jenž dostal souhlas od svého „Vůdce“ Adolfa Hitlera.⁶⁾ Himmlerova iniciativa zapadá do represivních zásahů po atentátu z 20. července; úmysl vyřadit jakoukoli potenciální opozici režimu v podobě akce proti v zásadě neškodným bývalým partajníkům KPD a SPD byl jednou z odpovědí Hitlerovy suity na nezdařený komplot.⁷⁾

Dokument ze 17. srpna, pod nímž byl podepsán velitel úřadu tajné státní policie v RSHA (Hlavní říšský úřad bezpečnosti) Heinrich Müller, přijaly také řídicí úřadovny gestapa v Praze a v Brně.⁸⁾ Vzhledem k tomu, že dálnopis hovořil výslovně o německé komunistické a sociálně demokratické straně, je pravděpodobné, že se pražské a brněnské gestapo dotazovalo, zda se Himmlerův příkaz vztahuje i na protektorát. Původní prameny ani poválečná sdělení, tedy jakékoli doklady archivní povahy, jež by objasňovaly, jak se v Praze či v Brně postupovalo, nemáme pro tuto chvíli k dispozici. Můžeme tak jen citovat Oldřicha Sládka, jehož objasnění nabízí dle dikce domněnku o zdroji v podobě poválečné výpovědi: „[...] obrátil se dr. Gerke do Berlína se žádostí o sdělení, jak má postupovat v rozsahu své pravomoci. Dostalo se mu vysvětlení, že akci je nutno zabezpečit analogicky i v českých zemích, že i zde bude třeba provést masovou zastrášovací akci proti komunistům a sociálním demokratům.“ Sládek pak pokračuje zajímavou podrobností, že „na rozdíl od vlastní říše měli být zatčeni členové městských zastupitelstev za tyto strany pouze ve městech majících více než 25 000 obyvatel a nikoliv již členové obecních zastupitelstev“.⁹⁾ Zatýkácké akce tedy zasáhla i komunisty a sociální demokraty v protektorátu.

Než přejdeme ke konkrétním výsledkům našeho výzkumu, je na místě objasnit charakter akce i její krycí označení. Původní německé prameny totiž užívají tři variant kódového označení: Aktion Gewitter, Aktion Gitter, ale také Aktion Güter. Kromě toho je zde ještě Oldřich Sládek s verzí „Aktion Gitter II“. Proč tolik obměn, respektive, který název je ten správný?

„Nepořádek“ totiž nastavil už dálnopis s Müllerovým sdělením, když v textu hovoří o heslu „Gewitter“, zatímco v řádku *Betreff* stojí „Gitter“.¹⁰⁾ Dvojí pojmenování lze přičíst pravděpodobně prosté lidské chybě. Protože pozdější pokyny RSHA zachází pouze s variantou „Gewitter“, je možné považovat za správné označení „Gewitter“.¹¹⁾ Tak či onak, pro gestapo v Praze se akce jmenovala „Gitter“, a proto se v případě našeho výzkumu držíme právě tohoto označení. Konec konců pražské gestapo nebylo jediným, jež jej používalo.¹²⁾ Poslední verzi „Güter“, již známe z kartotéky koncentračního tábora v Litoměřicích,¹³⁾ považujeme za obyčejné zkomolení slova „Gitter“. Vždyť pojmy jako „Bouře“ či „Mříže“ jsou pro gestapo mnohem typičtější než výraz „Jmění (Zboží)“.

Kde se ovšem vzala varianta „Mříží“ s římskou číslicí II? Snad má svůj původ v některé z výpovědí příslušníků gestapa sepsané po válce. Evidentně ovšem vychází z toho, že jako „Aktion Gitter“ je českou historiografií nazývána akce gestapa z roku 1939. V této souvislosti je třeba připomenout, že nedávná analýza pramenů vztahujících se k zatýkání v roce 1939 ukázala, že označení *Aktion Gitter* se v nich nevyskytuje.¹⁴⁾ Proto je možné uzavřít problém (v tomto stavu bádání) konstatováním, že pod pojmem „Aktion Gitter“ rozumíme speciální celoříšský represivní zásah namířený proti sociálním demokratům a komunistům, provedený v létě 1944 také řídicími úřadovnami gestapa v Praze a Brně. Akci „Gitter“ prováděly obě centrály odděleně, a proto je její studium nutné zaměřit zvlášť na Čechy a zvlášť na Moravu. Náš výzkum se věnoval výhradně ob-

Geheime Staatspolizei - Staatspolizeistelle Bremen

Aufgenommen: Tag Monat Jahr Zeit 18 AUG 1944 2:20 durch <i>Kr.</i>	Geheime Staatspolizei Elise: 13. 8. 1944 Anl.: <i>Abt. IV</i> R.N.: <i>Abt. IV</i> Gebettl. <i>Kr.</i>	Befordert: Tag Monat Jahr Zeit 18 AUG 1944 durch
FS Nr. 6400		FERNSCHREIBEN

+ DR. REPLIN BUE 83077 27.R.44 2240 FR. -

G E H E I M. - AN ALLE STAPO (LEIT) *STELLEN, NACHR. AN
 INSP. DER SIFO U. D. SD. -

BETR: AKTION "GITTER" -- PESS HAT BEFOHLEN, ALLE
 FRUEHEREN REICHS- UND LANDTAGSABGEORDNETEN SOWIE
 STADTVERORDNETEN DER KPD UND SPD IM REICH FESTZUWEHMEN
 GLEICHZEITIG IST, OB DIESEN IN AUSGENUECK ETWAS
 NACHGEWIESEN IST ODER NICHT. -

ICH ERWEITERE DIESE FESTNAHME-AKTION AUF DIE EHEMALIGEN
 PARTEI- UND GEWERKSCHAFTSSEKRETAERE DER SPD. -

7. 2.) DIE FESTNAHMEAKTION MUSS GLEICHZEITIG AM 22.8.44
 IN DEN FRUEHEN MORGENSTUNDEN BEGINNEN. -

3.) DIE FESTGENOMMENEN SIND IN SCHUTZHAFT ZU NEMMEN UND
 UMGEBEND DEM NAECHSTEN KL. STUFE 1 EINZUWEISEN. -

SCHUTZHAFTANTRAG UNTER KENNWORT AKTION "GITTER" -
 ALS PRAEVENTIVMASSNAHME BEI ROEM. A) A 6 KL. B.)
 BEANTRAGEN. A.) AUSGENOMMEN VON DER FESTNAHME WERDEN
 SOLCHE PERSOENEN DIE A.) IM GND-TAETIG SIND ALS G-
 BZW. I-MENNER. - A. MAENNER WERDEN FESTGENOMMEN, WENN
 NICHT DIE ABSICHT BESTeht, SIE ALS G- ODER I- MAENNER
 ANZUSETZEN. B.) IN ZWISCHEN BEWAHRTE AKTIVE MITGLIEDER
 DER NSDAP ODER IHRER GLIEDERUNGEN GEWORDEN SIND ODER DIE
 FUNKTIONEN IM KREISMASSTAB IN DEN DER NSDAP ANGEHORENDE
 ANGESCHLOSSENEN VERBANDEN AUSUEBEN. -

DAS 70. GEBURTSTAGSJAHR UEBERSCHREITENDE PERSOENEN

Dálnopis RSHA všem řídícím
 úřadovněm a úřadovněm gestapa,
 17. 8. 1944, 1. strana (Bundesarchiv)

2484

KL: *Johann Keck* Aktion "Gitter"

MHL-Nr.: *21139*

Häftlings-Personal-Karte

Fam.-Name: <u>Keck</u> Vorname: <u>Johann</u> Geb. am: <u>23. 10. 1895</u> Stand: <u>Kinder:</u> Wohnort: Strasse: Religion: <u>Staatsang.:</u> Wohnort d. Angehörigen: Eingewiesen am: <u>23. 8. 1944</u> durch: <u>Stapo Bremen</u> in KL: <u>Buchenwald</u> Grund: <u>politisch</u> Vorstrafen: mit Verfügung v.:	Überstellt am: ..... an KL. am: ..... an KL. am: ..... an KL. am: ..... an KL. am: ..... an KL. Entlassung: durch KL.: mit Verfügung v.:	Personen-Beschreibung: Größe: ..... cm Gestalt: Gesicht: Augen: Nase: Mund: Ohren: Zähne: Haare: Sprache: Bes. Kennzeichen: Charakt.-Eigenschaften: Sicherheit b. Einsatz: Körperliche Verfassung:
---	--	---

Strafen im Lager:

Grund:	Art:	Bemerkung:

follektiv erfasst

765

KL-BU 44-80000

Kartotéční lístek koncentračního tábora Buchenwald. Jistý Johann Keck, předaný do KT výmarským gestapem dne 23. 8. 1944, má uvedenu příčinu zatčení „Aktion Gitter“. (Národní archiv)

lasti spadající pod pražské gestapo. Pokud jde o Moravu, v této chvíli disponujeme pouze dílčími, přesto nikoli nezajímavými poznatky.¹⁵⁾ Podívejme se však na zásah v Čechách.

Aktion Gitter a Staatspolizeileitstelle Prag

O výsledcích Himmlerova nařízení informovalo pražské gestapo příslušné orgány dálnopisem z 30. srpna 1944. Sdělení bylo strohé a jasné: „*Při spuštění akce ‚Gitter‘ dne 28. 8. 1944 ve služební oblasti Stapoleit Prag 179 osob zadrženo. Seznam rozdělen dle stranické příslušnosti a postavení funkcionářů: [...].*“ Následuje stručný číselný výčet výsledků zásahu a dovětek, že jmenný soupis bude odeslán v další zprávě.¹⁶⁾ Takovou jsme však v relevantních archivních fondech neobjevili. A tak kromě tohoto dokumentu a dvou vězeňských knih gestapa, s nimiž budeme níže pracovat, nemáme v zásadě dalších dokladů o akci „Gitter“ pro tehdejší území Land Böhmen.

Kdy vlastně zatýkácí akce proběhla? Dálnopis číslo 35444 z 30. srpna 1944 hovoří o jejím spuštění 28. srpna, avšak z vězeňských knih policejní věznice gestapa v Praze na Pankráci víme, že jedna žena a dva muži byli zadrženi už o den dříve. Největší počet tvoří opravdu ti, jež mají u data nástupu do vazby 28. srpen (jeden muž má uveden následující den). V každém případě by všichni měli figurovat na onom jmenném seznamu gestapa a jistě jsou pak započtení do sumy 179 obětí. Je zde ale jeden případ muže, jenž byl vzat do vazby 1. září, tj. až po konečném soupisu zatčených. Nakonec však nelze opomenout upřesnění Oldřicha Sládka, dle kterého byl „*původně stanovený termín akce na 28. srpen 1944 současně řídicím úřadovněm v Praze a Brně prodloužen až do 3. září 1944*“.¹⁷⁾ Tuto informaci nejsme schopni potvrdit ani vyloučit. Naše pramenné údaje vycházejí jen ze seznamů věznice na Pankráci, kam byli v případě akce Gitter svázeni jenom ti, které zadrželo pražské gestapo ve své operační oblasti. Pro zbývající území rozdělené mezi venkovní služebny gestapa (Aussendienststellen) doklady o zatčení, resp. nástupu do policejní vazby, nedisponujeme. Můžeme tedy shrnout, že podle dochovaných pramenů pražské ústředny gestapa proběhla akce „Gitter“ mezi 27. srpnem a 1. zářím 1944 s tím, že hlavní úder byl zasazen 28. srpna. V tomto časovém intervalu se perzekuce dotkla 179 až 180 lidí.

Zatčení funkcionáři: postup identifikace

Jestliže tedy víme, že k 1. září 1944 postihla akce „Gitter“ 179 (případně 180) bývalých funkcionářů komunistické a sociálně demokratické strany,¹⁸⁾ spočívá náš badatelský úkol v identifikaci jednotlivých obětí. To znamená zjistit co největší počet jednotlivců, definovat u nich stranickou příslušnost a vypátrat jejich další osudy po zatčení.

Metodologicky jsme postupovali následujícím způsobem. Podle vědecké hodnověrnosti primárních a sekundárních pramenů, tedy dobové dokumentace a poválečných produktů, jsme identifikaci obětí akce „Gitter“ rozdělili na dvě úrovně. První úrovni odpovídají takové pramenné údaje, které „Aktion Gitter“ udá-

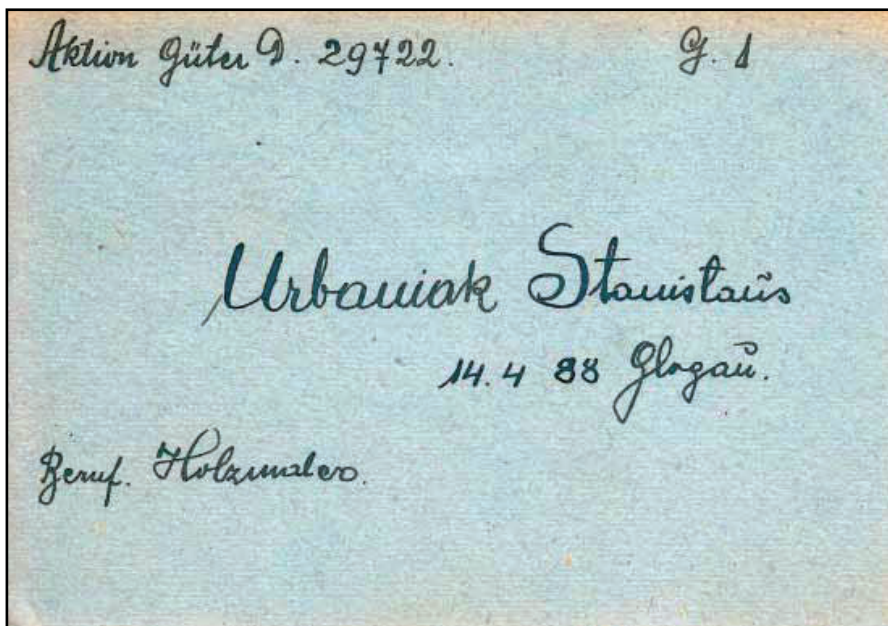
vají jako důvod zatčení. Jinými slovy jde o počet lidí, u nichž je akce Gitter nezpochybnitelně prokázána. V tomto směru vycházíme ze dvou dochovaných pramenů gestapa. Prvním jsou knihy vězňených vězňice gestapa Praha-Pankrác, pro něž užíváme zkrácený název „pankrácké vězeňské knihy“ (dále PVK). Z PVK známe 77 obětí (65 mužů a 12 žen). Vycházejíce z analýzy tohoto pramene víme, že jde o osoby dodané výhradně z operačního území pražského gestapa. Protože pro naše časové údobí nejde o torzovitý dokument, lze rovněž uzavřít, že jsou v knihách zapsáni všichni, jež gestapo v Praze během akce pozatýkalo. Proto můžeme konstatovat, že více než 40 % ze všech 180 obětí padlo do rukou pražského gestapa na jeho vlastním operačním území, zatímco necelých 60 % jich bylo zajištěno venkovními služebnami pražské řídicí úřadovny.

Druhým zdrojem je tzv. AD-Buch, kniha vězňených v policejní věznici Terezín, které tam předaly venkovní služebny gestapa;¹⁹⁾ jde tedy o zatčené z území nespádající operativně pod Prahu, nýbrž pod jí podřízené služebny. Uvedeny jsou v ní tři oběti – dva muži a jedna žena. Dohromady jsme tak schopni shromáždit jména osmdesáti osob, které s určitostí patří mezi oběti akce „Gitter“ na protektorátním území Böhmen.

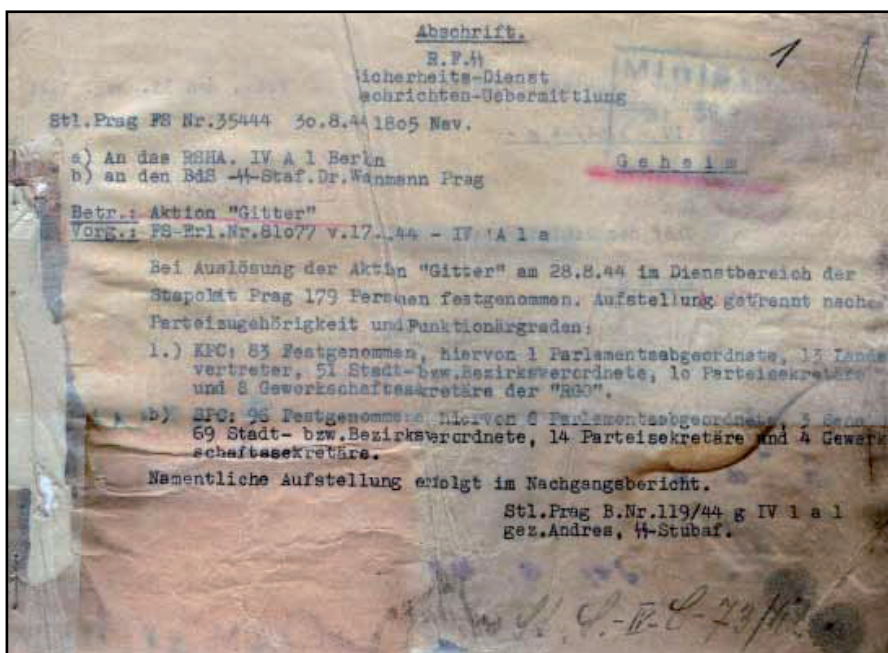
Z dosud uvedených skutečností můžeme tedy bezpečně vyvodit, že počet 99 (100) osob byl zadržen venkovními služebnami gestapa. Jestliže jsme vzali v úvahu, že v zásadě všichni museli být z vězení venkovních služeben transportováni do Malé pevnosti (tak jako to bylo s „pražskými“ zatčenými), věděli jsme, že jejich jména budou na stránkách AD-Buch, aniž by u nich byla udána příčina zatčení. Údaj o příčině zatčení u tří zmíněných osob ukazuje, že se v případě akce „Gitter“ jedná skutečně o mimořádný vpisec některého ze zaměstnanců gestapa. Tím jsme metodologicky dospěli ke druhé úrovni, kam jsme zařadili vězně, kteří: (1) mají v AD-Buch příchod do Terezína k datu po 28. srpnu 1944 a zároveň (2) ty, u nichž souvislost s akcí „Gitter“ potvrzují zdroje sekundární povahy. Těmi rozumíme poválečnou literaturu dokumentačního charakteru a vlastní sdělení, případně jiné biografické texty. Konkrétně jsme pracovali se sborníkem sociálně demokratické strany „Padlým hrdinům“ z roku 1946,²⁰⁾ s nepublikovanými seznamy účastníků komunistického odboje,²¹⁾ v jednom případě s výpovědí před mimořádným lidovým soudem, v dalším s životopisnými údaji dostupnými na internetu. V této úrovni jsme našli dalších sedmnáct mužů.

Z našeho výchozího čísla 179 (180) nám zbyla necelá polovina nezjištěných. Je velmi pravděpodobné, že jejich jména figurují v knize venkovních služeben gestapa (AD-Buch). Zkušební excerpce z elektronické Databáze bývalých vězňů policejní vězňice Terezín dle kritérií – příchod do Terezína (interval od 4. do 12. září), podreferát gestapa IV1a1 a transport do Dachau – odhalila několik dalších komunistů, u nichž máme mnohdy nepřímý doklad o datu zatčení 28. srpna 1944. S touto „3. úrovní“ ovšem dále nepracujeme.

Shrnutím dosavadních výsledků výzkumu se nám podařilo identifikovat 97 mužů a žen, které na přelomu srpna a září 1944 zastihl represivní zákrok s označením „Gitter“.

Kartotéka koncentračního tábora v Litoměřicích. Příklad nesprávného užití krycího označení akce Gewitter/Gitter (Památník Terezín)

Dálnopis řídicí úřadovny gestapa v Praze zaslaný RSHA a BdS Prag, 30. 8. 1944 (Národní archiv)

Další osudy zadržенých

O bezprostředním osudu zatčených v celoříšské akci „Gewitter“ rozhodla de facto směrnice v dálnopisu ze 17. srpna 1944: „*Die Festgenommenen sind in Schutzhaft zu nehmen und umgehend dem naechsten Kl. Stufe I einzuweisen.*“²²⁾ Skutečně, dosavadní závěry německých kolegů překračují počet 5 000 obětí akce „Gewitter“, jejichž cesty pokračovaly z vězení služeben gestapa do koncentračních táborů. Celkový rozsah represivního úderu se přitom odhaduje na 5 až 6 tisíc mužů a žen.²³⁾

Služebny gestapa v Čechách odesílaly zadržенé v akci „Gitter“ do policejní věznice Terezín. Největší skupina 73 osob dorazila z Prahy do Malé pevnosti den po zátahu, tedy 29. srpna 1944. Venkovní služebny posílaly své zatčené o něco později; až do začátku října 1944.²⁴⁾

Jak se ovšem osudy našich 97 osob ubíraly dál? Ze třinácti žen byly dvě propuštěny dne 14. září 1944, zatímco jedna žena zůstala v Malé pevnosti až do 5. května 1945, kdy byla předána do provizorní pomocné nemocnice v Sudetských kasárnách v Terezíně. Zbývajících deset žen čekal transport do Ravensbrücku, na který nastoupily společně s jinými jedenácti ženami 5. října 1944. Koncentrační tábor z nich přežilo pouze šest. Tři z žen v Ravensbrücku zemřely a pokud jde o poslední, desátou, víme jen, že byla v lednu 1945 přesunuta z Ravensbrücku do nedalekého tábora Uckermark.²⁵⁾

Sledujeme-li další osudy mužů, tak základní rozcestník lze nastínit takto: z 84 bylo dvanáct z Terezína propuštěno ještě v září 1944, dva zůstali do květnových dnů roku pětáctýřicátého v rukou pražského gestapa, jeden byl transportován do Buchenwaldu a ostatních 69 mužů čekal koncentrační tábor Dachau. Ti, jejichž cesta vedla do Dachau, tam odjeli ve třech transportech v říjnu 1944 (10. 10., 17. 10. a 20. 10.). Proč k nim nebyl přiřazen rovněž sociální demokrat Kamil Neumann, jenž byl dne 17. listopadu 1944 dopraven do koncentračního tábora Buchenwald? Vysvětlením může být skutečnost, že byl dle norimberských zákonů míšencem 1. stupně. Neumann se v koncentračním táboře dočkal osvobození, stejně jako přežilo 33 mužů věznění v Dachau. U ostatních nejsou naše poznatky povzbudivé: 35 mužů nalezlo v Dachau smrt, přičemž stopa posledního mizí v prosinci 1944, kdy byl přeložen do Sachsenhausenu.²⁶⁾

Největší počet vězňů byl do Dachau odeslán dne 10. října 1944. Z celého transportu dvaasedmdesáti mužů (70 Čechů a 2 Němci), který do tábora dospěl o čtyři dny později, tvořili „gitteráci“ *minimálně* padesát z nich.²⁷⁾ O tom, že se odchod skupiny z Malé pevnosti neobešel bez obvyklých excesů, zanechal svědectví sociální demokrat Josef Jeřábek, po válce místopředseda Zemského národního výboru v Praze: „*Při odchodu té skupiny, s kterou jsem byl zavřen, z Terezína do koncentračního tábora Dachau, nechal nás Jöckel nastoupiti k druhé dodatečné prohlídce a prohlížet od SS-manů. Na prohlídku dohlížel a skoro všichni vězni byli při ní surově ztýráni, fackováni, stlučeni obušky, skopáni nebo podupáni. Jöckel k tomuto surovému týráni dodal: „Ihr könnt glücklich sein, dass ich heute so gut aufgelegt bin.“*“²⁸⁾

Závěrečná bilance ukazuje, že z 97 zatčených v rámci akce „Gitter“ v Čechách, které jsme identifikovali, přežilo válku 57 osob, zatímco 38 zemřelo v koncentračním táboře. O dvou perzekvovaných tato informace chybí.

TABULKA 1: IDENTIFIKOVANÍ

Celkový počet	Z toho	
	muži	ženy
97	84	13

TABULKA 2: BEZPROSTŘEDNÍ OSUD PO ZATČENÍ

	Počet celkem	Bezprostřední osud		
		Terezín	zůstal v Praze	jiný
Řídící úřadovna	77	75	1	1
Venkovní služebny	20	20	-	-

TABULKA 3: MALÁ PEVNOST TEREZÍN A DALŠÍ OSUDY

	KT		Propuštění z MP	Terezín do 5/1945
	Dachau	Buchenwald		
Muži	69	1	12	2
Ženy	Ravensbrück		2	1
	10			

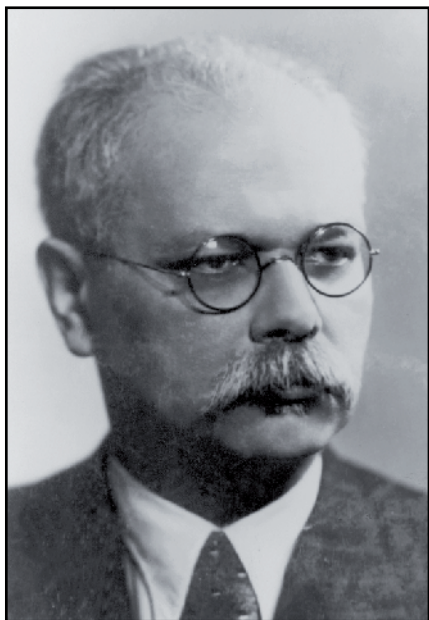
TABULKA 4: OSUDY PO PŘÍCHODU DO KT

KT	Počet	Úmrtí	Osvobození	Nezjištěno
Muži	70	35	34	1
Ženy	10	3	6	1
Všichni	80	38	40	2

Kdo byl kdo

Vrátíme-li se znovu k dálnopisu pražského gestapa č. 35444, obdržíme alespoň základní početní výsledky zatýkání, z nichž můžeme dále vycházet: „KSC: 83 zadržovaných, z toho 1 poslanec, 13 zemských zastupitelů (Landesvertreter), 51 městských a okresních zastupitelů, 10 stranických tajemníků a 8 tajemníků RO [Rudé odboary]. ČSD: 96 zadržovaných, z toho 6 poslanců, 3 senátoři, 69 městských a okresních zastupitelů, 14 stranických tajemníků a 4 odboroví tajemníci.“⁽²⁹⁾ Zajímavé je, že dosah represe šel v Čechách nad rámec instrukcí dálnopisného rozkazu RSHA ze 17. srpna 1944, jestliže pražské gestapo uvěznilo také stranické a odborové tajemníky komunistické strany.⁽³⁰⁾

V naší skupině 97 osob se podařilo určit stranickou příslušnost u 68 z nich, z čehož je 28 komunistů a 40 sociálních demokratů. Pro torzovitost takového výsledku se pozornost obrátila k odhalení poslanců a senátorů, případně k význam-

Ivan Dérer (1884–1973) (Památník Terežín)

František Hlaváček (1886–1945). Sociální demokrat, odborový tajemník a člen městské rady hlavního města Prahy (repro sborník Padlým hrdinům)

ným osobnostem vůbec. Komunistický poslanec nebyl v našich seznamech nalezen, přesto známe totožnost tří poslanců a všech senátorů za sociální demokracii. Už první léta republiky prožili v lavicích Revolučního národního shromáždění Václav Němeček (nar. 24. 8. 1881) a Ivan Dérer (nar. 2. 3. 1884), jenž zůstal v nejvyšších službách státu až do konce 30. let. Od roku 1925 do roku 1935 zasedal v poslanecké sněmovně František Biňovec. Senátem prošli v srpnu 1944 zatčení sociální demokraté Jan Havránek, jenž vstoupil roku 1925 do KSČ, Vojtěch Dundr a Emma Koutková.

Postavy Ivana Dérerera a Vojtěcha Dundra jsou jistě nejznámějšími. Slovák Dérer, ministr několika československých vlád, byl sice zatčen v akci „Gitter“, avšak ochranná vazba na něj pravděpodobně uvalena nebyla. Do jara 1945 jej vyšetřovalo gestapo pro činnost v odboji a než stačil být jeho případ projednán u nacistického soudu, dočkal se Dérer osvobození.³¹⁾ Jméno Vojtěcha Dundra, generálního tajemníka sociálně demokratické strany, nezůstane zapomenuto především pro spojitost s procesem s Miladou Horákovou a spol. Dundra, kterého nacisté propustili v polovině září 1944, umučili komunisté. Zemřel v roce 1957 ve vězení v Leopoldově.³²⁾ Je důležité zdůraznit, že Dundr spolu s Janem Filipínským zpracovali pro naši práci mimořádně důležitý sborník medailonků sociálních demokratů, kteří zemřeli v letech 1939 až 1945 v důsledku nacistické perzekuce.

František Biňovec, jenž přežil Dachau, po válce vypovídal proti vedoucímu terežínské věznice Heinrichu Jöc-

kelovi. Mezi jinými mu v paměti utkvěly první chvíle po průchodu hlavní terezínskou branou. Když přišel s dalšími zatčenými transportem z Kladna, nutil je surový dozorce Stephan Rojko bez přestání vstávat a lehat k zemi: „[...] mě samotného, když už jsem nemohl stát, ani pořádně lehnout na zem, kopnul [Rojko] takovým způsobem, že mi prorazil spodní břišní blánu, v důsledku čehož jsem byl nejméně 3 měsíce nemocen a mám trvalý následek pravé kýly“. Biňovec si dobře pamatoval i na svůj poslední terezínský den, kterým byl 10. říjen 1944. Před odchodem do Dachau byl před očima ostatních jistý Antonín Hrudka³³⁾ „Jöckelem tak skopán a ztýrán, že už nemohl nastoupiti pěšky z Terezína do Bohušovic, byl naložen na vozík a tak tam dopraven a krátce po jeho dopravení do Dachau zemřel“.³⁴⁾

Pokud jde o stranické tajemníky sociální demokracie, není zřejmé, zda do této skupiny řadilo gestapo i důvěrníky strany. Mezi zatčenými totiž známe kromě župních a obvodních tajemníků i okresní a místní důvěrníky strany, které nelze zařadit do kategorie zastupitelů. Proto soudíme, že důvěrníci spadali do skupiny „Parteisekretäre“. Přesto uvádím jen jména čtyř nám známých funkcionářů: obvodní tajemník v Táboře Jindřich Hatina (nar. 9. 4. 1883), obvodní tajemník v Hradci Králové František Kopecký (nar. 13. 3. 1895), obvodní tajemník ve Strakoncích František Skolek (nar. 8. 7. 1895) a župní tajemník v Plzni Václav Marek (nar. 16. 2. 1881).³⁵⁾ Ze čtyř odborových tajemníků, které zatkla pražská centrála gestapa, jsme schopni jmenovat tři. A sice generálního tajemníka Jednoty soukromých zaměstnanců v peněžnictví a pojišťovnictví Jaroslava Čecháčka (nar. 3. 8. 1901), tajemníka Svazu zemědělského a lesního dělnictva Františka Špačka (nar. 19. 2. 1896) a konečně tajemníka Odborového sdružení československého Ferdinanda Šrámka (nar. 21. 11. 1881).

U komunistů jsou naše dosavadní informace poměrně strohé. Zajímavou postavou musel být v akci „Gitter“ zatčený Roman Bolehovský, spoluzakladatel KSČ na Plzeňsku, tajemník Rudých odborů v Plzni a člen KV KSČ. Kromě toho se domníváme, že v rámci akce gestapo uvěznilo Viléma Pitharta, otce disidenta a senátora Petra Pitharta, diplomata poválečného komunistického Československa.

Nepřáteli nacismu

Výzkumem jsme nastínili peripetie s názvoslovím represivního úderu gestapa, tzv. akce „Gewitter“ či „Gitter“, docílili jsme i identifikace většiny z těch, které pozatýkalo pražské gestapo ve své služební oblasti. Věděli však tito lidé, proč byli zbaveni svobody? Znali důvod svého zatčení? Nutno připomenout, že mnozí z nich se nedostali do rukou německé policie poprvé. Někteří prošli celami gestapa či koncentračními tábory už následkem perzekučních opatření z března nebo září 1939.³⁶⁾ V tomto okamžiku nabízejí odpověď sdělení z poválečného období, navíc až na jednu všechny ze strany sociálních demokratů. Ty ukazují, že povědomí přeživších bylo z hlediska historického dost nepřesné. Jak se dívali na zatýkací vlnu sociální demokraté, ukazuje komentář Vojtěcha Dundra z roku 1947: „Když vypuklo banskobystrické povstání na Slovensku v srpnu 1944, zahájilo gestapo z rozkazu státního ministra K. H. Franka nové hromadné pronásledování českých sociál-

ních demokratů. Dne 28. srpna 1944 bylo zatčeno více než 100 funkcionářů sociálně demokratických.⁴³⁷⁾ Dundr tedy dává akci gestapa do kontextu s událostmi na Slovensku, impuls hledá u nepřítele národa K. H. Franka, aniž by ovšem padla zmínka o komunistech. Ozvěnu ze strany komunistů máme jen jednu: Jan Černo, zadržený ovšem brněnským gestapem dne 14. září 1944, dává své zatčení do souvislosti s „Frankovou akcí z 28. srpna 1944, tzv. Gütteraktion, jež byla vyvolána odezvou na řeč ministra Frant. Němce a již byli postiženi funkcionáři soc. dem. a též komunistické strany.“⁴³⁸⁾ Zde je zajímavé, že Černo zná označení zásahu, byť ve zkomolené podobě. I socialista Kamil Neumann přímo hovoří o „tzv. mřížové akci“.³⁹⁾ Zajatí komunisté a sociální demokraté v akci „Gitter“ v Čechách a na Moravě krátce po válce tedy věděli, že příčinou jejich zatčení byl speciální úder mířený proti nim jakožto funkcionářům nacismu nepřátelského politického hnutí, ba dokonce znali jeho krycí označení. Vycházíme-li z dostupných informací, tak můžeme konstatovat, že o souvislosti zákroku s atentátem na Hitlera, natož o jeho celoříšském rozsahu, neměli tušení.

Odvětné a preventivní opatření nacistického vedení ze srpna 1944, uvalit ochrannou vazbu na německé komunisty a sociální demokraty, postihlo i jejich české soudruhy. Osudy několika desítek z nich bylo možné přiblížit. Pozitivní kategorie přeživších je i tak jenně vědecky strojená. V jakém tělesném i duševním stavu byli tito lidé osvobozeni? Jak se podepsalo věznění na jejich zdraví? Sociálnědemokratický odborář Jaroslav Karásek například zemřel ještě v květnu 1945. A co desítky těch, jež nebylo možné vypátrat?

Protože se náš výzkum začíná a končí u člověka a jeho osudu, předkládáme seznam identifikovaných mužů a žen, které zatklo gestapo v tzv. akci Gitter v roce 1944.

Baier Rudolf, 9. 4. 1900
 Biňovec František, 6. 11. 1875
 Blažek Jaroslav, 7. 5. 1882
 Bolehovský Roman, 25. 2. 1889
 Čecháček Jaroslav, 3. 8. 1901
 Černoهورský Václav, 29. 10. 1900
 Dědič Josef, 28. 1. 1900
 Dérer Ivan, 2. 3. 1884
 Dohnal Josef, 17. 10. 1894
 Drozdek Leopold, 30. 11. 1900
 Dundr Vojtěch, 25. 12. 1879
 Dusil Josef; 21. 11. 1879
 Fára Yohann; 10. 7. 1886
 Fára František, 23. 10. 1898
 Fárová Marie, 18. 2. 1883
 Fischmeisterová Marie, 6. 10. 1895
 Fišer Antonín, 30. 10. 1887

Geiger Václav, 23. 7. 1900
 Hanoušek Rudolf, 1. 10. 1891
 Hatina Jindřich, 9. 4. 1883
 Havlík Vilém, 15. 6. 1898
 Havránek Jan, 17. 5. 1900
 Hlaváček František, 4. 9. 1886
 Hnízdo František, 12. 11. 1892
 Homola Josef, 25. 1. 1892
 Hořejš Pavel, 29. 6. 1888
 Houfek Josef, 10. 5. 1897
 Huda Václav, 15. 9. 1891
 Hudec Jan, 16. 12. 1898
 Janovský Antonín, 3. 6. 1896
 Jelínek Rudolf, 19. 9. 1891
 Jeřábek Josef, 7. 2. 1901
 Jiras Václav, 21. 12. 1896
 Jizba Karl, 12. 11. 1891

Joachimstal Anton, 14. 10. 1879	Petr Karel, 7. 9. 1890
Kára Karel, 19. 12. 1886	Pik Anton, 19. 9. 1880
Karafiátová Adolfa, 8. 11. 1898	Proche Josef, 27. 8. 1883
Karásek Jaroslav, 6. 5. 1899	Reichl Franz, 19. 9. 1891
Kašparovský František, 5. 3. 1884	Rod Václav, 20. 9. 1881
Khayl Karl, 3. 1. 1892	Roubíček Josef, 9. 7. 1899
Kindl Karel, 30. 10. 1881	Rozkovcová Marie, 4. 9. 1896
Klečák František, 8. 9. 1893	Skolek František, 8. 7. 1895
Kletečka Josef, 22. 12. 1884	Slabová Antonie, 26. 8. 1893
Kodet Antonín, 27. 4. 1888	Soukup Josef, 15. 9. 1900
Kohout Karl, 30. 5. 1905	Soukup Josef, 22. 11. 1884
Kochánek František, 29. 11. 1896	Šebek Václav, 12. 11. 1895
Kopecký František, 13. 3. 1895	Šelmát Josef, 15. 2. 1892
Kos Josef, 30. 1. 1895	Šilhánek Jaroslav, 26. 4. 1886
Koutková Emma, 19. 8. 1876	Šimůnková Božena, 17. 4. 1893
Kraisl Josef, 31. 12. 1892	Škach Josef, 6. 11. 1905
Kuklíkova Jana, 25. 4. 1894	Šlechta Alois, 20. 6. 1907
Lachout Václav, 28. 1. 1897	Špaček František, 19. 2. 1896
Lukavský Karel, 8. 1. 1896	Šrámek Ferdinand, 21. 11. 1881
Machač František, 18. 11. 1894	Štěpánovská Františka, 18. 9. 1896
Mannertová Anna, 1. 1. 1891	Šternová Karla, 28. 12. 1889
Marek Václav, 16. 2. 1881	Štrup Josef, 16. 5. 1894
Martinek Josef, 29. 10. 1880	Trousil Anton, 23. 10. 1881
Martinek František, 10. 2. 1897	Valdman Josef, 21. 8. 1894
Matěcha Oldřich, 2. 3. 1896	Venzera Štěpán, 19. 1. 1893
Mesteková Emilie, 2. 9. 1894	Viravský František, 3. 12. 1902
Metal Jaroslav, 21. 4. 1896	Vlk František, 3. 8. 1900
Moucová Terezie, 29. 7. 1893	Volek Antonín, 29. 5. 1903
Němeček Václav, 24. 8. 1881	Zavadil Karel, 25. 12. 1906
Neumann Kamil, 11. 4. 1878	Zelenka Antonín, 23. 11. 1903
Novák Václav, 20. 9. 1899	Zrůst Pavel, 2. 7. 1897
Novotý Jan, 13. 6. 1896	

Nejen za poskytnutí údajů o ženách transportovaných z Terezína do Ravensbrücku, ale také za pomoc a cenné rady při výzkumu bych chtěl poděkovat své kolegyni Miroslavě Langhamerové.

- ¹⁾ Pod pojmem „služební“ oblast či území (Dienstbereich) řídící úřadovny gestapa rozumíme celý územní prostor její organizačně-kompetenční působnosti se všemi jí podléhajícími služebnami. Jde-li nám o zachycení lokálního exekutivního prostotu pražského gestapa, užíváme v textu pro rozlišení přívlastku „operační“.
- ²⁾ Národní archiv (dále NA), 114-301/6, SD-Tagesbericht z 21. 7. 1944, s. 1.
- ³⁾ Tamtéž, s. 2.
- ⁴⁾ NA, 114-301/6, SD-Tagesbericht z 25. 7. 1944, s. 1.
- ⁵⁾ Bundesarchiv (BA), R 58/775, Bl. 1-2. Dálnopis RSHA IVA1 č. 81077 ze 17. 8. 1944.
- ⁶⁾ Winfried Meyer, Aktion „Gewitter“. Menschenopfer für Macht und Mythos der Gestapo, in: Dachauer Hefte 21 (2005), s. 4–5.
- ⁷⁾ Komplexního výzkumu se akce „Gewitter“ dosud nedočkala, k širším okolnostem, průběhu i dosahu doporučuji výše citovanou studii od W. Meyera, dále např. Ulrike Hett-Johannes Tuchel, Die Reaktion des NS-Staates auf den Umsturzversuch vom 20. Juli 1944, in: Peter Steinbach-Johannes Tuchel (Hrsg.) Widerstand gegen den Nationalsozialismus, Bonn 1994, s. 377 an. a Wolfgang Benz – Barbara Distel (Hrsg.), Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager, Band 1, München 2005, s. 162–164, kde jsou odkazy na další literaturu.
- ⁸⁾ O zapojení brněnské úřadovny vyložený doklad nemáme, soudíme tak pouze z povahy dálnopisu, který byl určen „všem (řídícím) úřadovnam gestapa“, a také z faktu, že zatýkání probíhalo i na Moravě.
- ⁹⁾ Oldřich Sládek, Zločinná role gestapa. Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945, Praha 1986, s. 320.
- ¹⁰⁾ BA, R 58/775, Bl. 1-2. Dálnopis RSHA IVA1 č. 81077 ze 17. 8. 1944.
- ¹¹⁾ Winfried Meyer, Aktion „Gewitter“, s. 4, poznámka 2.
- ¹²⁾ Tamtéž; Ulrike Hett – Johannes Tuchel, Die Reaktion des NS-Staates, s. 382, poznámka 35. Dokladem také NA, f. OVS, kartotéka Buchenwald, Johann Keck, nar. 31. 12. 1885 (zatčen úřadovnou gestapa ve Výmaru).
- ¹³⁾ PT, Sb. KT Litoměřice, Kartotéka KT Litoměřice.
- ¹⁴⁾ Jan Vajskebr, První zatýkácké akce německých bezpečnostních složek v Protektorátu Čechy a Morava (tzv. *Aktion Gitter*), in: Ivo Pejšoch, Jiří Plachý a kol. (eds.), Okupace, kolaborace, retribuice, Praha 2010, s. 23. Jan Vajskebr rovněž zpochybnil interpretaci masového zatýkání nazývaného odbornou literaturou *Aktion Gitter/Akce Mříže*, jež tuto vlnu represe prezentuje jako preventivní, časově ohraničený úder. Tamtéž.
- ¹⁵⁾ Všichni z deseti mužů, u nichž je prokazatelné zatčení v Akci Gitter na Moravě, byli převezeni z Brna do Terezína. Pozoruhodná je ovšem skutečnost, že ani jeden z nich, buď do své smrti v Terezíně nebo do konce války, neopustil brány terezínské policejní věznice. Jak uvidíme níže v textu, z mnoha desítek obětí akce v Čechách zůstali v moci pražského gestapa pouze dva muži. Všichni ostatní byli propuštěni (nepatrná část) nebo transportováni do koncentračního tábora. Z „Moravanů“ vězněných následkem námi sledovaného zásahu jmenuji například sociálnědemokratického poslance a starostu Znojma JUDr. Josefa Mareše. Přežil dva kratší pobyty v německých vězeních v letech 1939 a 1943, Terezín už nikoli. Zemřel 12. dubna 1945.
- ¹⁶⁾ NA, 109-4/485. Dálnopis řídící úřadovny gestapa v Praze zasláný RSHA a BdS Prag, 30. 8. 1944, 18:05.
- ¹⁷⁾ Oldřich Sládek, Zločinná role, s. 320.
- ¹⁸⁾ Nařízením šéfa gestapa Heinricha Müllera (z pověření Himmlera) z 21. srpna 1944 byl zatýkácký zásah rozšířen na funkcionáře bývalé politické strany Zentrum. V protektorátu byli akcí postihnuti pouze komunisté a sociální demokraté, bývalí funkcionáři lidovců, kteří by přicházeli v úvahu, v tomto případě perzekvováni nebyli. Dálnopis pražského gestapa z 30. srpna sumarizuje výsledek akce „Gitter“ dle příslušnosti ke „KPC“ a „SPC“. Srov. Winfried Mayer, Aktion „Gewitter“, s. 4; NA, 109-4/485.
- ¹⁹⁾ Z AD-Buch známe datum příchodu vězně do Terezína, nikoli datum jeho samotného zatčení. Proto nám tento pramen nepomohl při časovém určení zásahu „Gitter“. NA, f. OVS, AD-Buch.
- ²⁰⁾ Vojtěch Dundr, Jan Filipínský (eds.), Padlým hrdinům. Památník obětí československé sociální demokracie v osvozoneckém boji 1939–1945, Praha 1947.
- ²¹⁾ Alena Hájková a kol., Seznam účastníků komunistického odboje v českých zemích v letech 1938–1945, Části 1–5. Pracovní verze k 30. 9. 1966, Praha 1966.

- ²²⁾ BA, R 58/775, Bl. 1-2. Dálnopis RSHA IVA1 č. 81077 ze 17. 8. 1944.
- ²³⁾ Winfried Mayer, Aktion „Gewitter“, s. 20. Je třeba dodat, že německé práce se o Protektorátu Čechy a Morava nezmiňují. Navíc je zajímavé, že muži zatčení v akci „Gewitter“ putovali i do koncentračních táborů, které rozhodně nespadaly do táborů I. stupně, a sice do Buchenwaldu nebo Neuengamme. Srov. Tamtéž.
- ²⁴⁾ Dne 4. září přišli 2 muži z AD-Tabor, 5. září 1 muž z AD-Tabor a 4 muži z AD-Kladno, 6. září po 1 muži z AD-Jitschin a AD-Pilsen, 2 muži z AD-Jungbunzlau, 7. září 4 muži a 1 žena z AD-Königgrätz, 12. září 3 muži z AD-Klattau, a konečně ze stejné Aussendienststelle dodali 1 muže až 4. října 1944. Výčet námi identifikovaných by nebyl úplný, aniž bychom se zmínili o posledních 4 „pražských“ zatčených: První prošel terzinskou branou 5. září, další zůstal až do svého transportu do koncentračního tábora v Praze, třetí má v záznamech gestapa příchod do Malé pevnosti až 10. dubna 1945 (jde o jistého Karla Kohouta, nar. 30. 5. 1905, jenž má v seznamech gestapa záznam o dvou pobytech v Terezíně, z čehož usuzujeme, že poprvé tam šel s ostatními 29. září 1944, i když záznam o tom chybí. V každém případě datum je uvedeno jen jedno – 10. dubna 1944. NA, f. OVS, Knihy německé vyšetřovací vazby a věznic gestapa Praha-Pankrác 1944–1945). Poslední, právník a politik Ivan Dérer, je charakterem dalšího osudu zcela stranou.
- ²⁵⁾ Část koncentračního tábora pro dívky a mladé ženy Uckermark byla ke dni 28. ledna 1945 přebudována na vyhlazovací tábor pro ženy z Ravensbrücku. Anně Mannertové, o níž mluvíme, bylo v té době již 54 let. Proto můžeme téměř s jistotou tvrdit, že skončila právě v nově zřízeném vyhlazovacím táboře. Miroslava Langhamerová, Databáze českých vězňů v KT Ravensbrück; Vorläufiges Verzeichnis der Konzentrationslager und deren Außenkommandos sowie anderer Haftstätten unter dem Reichsführer-SS in Deutschland und deutsch besetzten Gebieten (1933–1945), Arolsen 1969, s. 192.
- ²⁶⁾ Za poskytnutí informací o osudech několika vězňů v KT Dachau vděčím vstřícnosti pracovníků Památníku Dachau.
- ²⁷⁾ Instytut Pamięci Narodowej (IPN), Polsko, GK 128/45/III, Transport z Prahy do KT Dachau, příjezd 14. 10. 1944. Za zprostředkování tohoto dokumentu děkuji kolegovi Tomáši Fedorovičovi.
- ²⁸⁾ SOA Litoměřice, f. MLS Litoměřice, Lsp 1200/46, Heinrich Jöckel, Svědecká výpověď Josefa Jeřábka ze 4. 7. 1946.
- ²⁹⁾ NA, 109-4/485. Dálnopis vedoucí úřadovny gestapa v Praze zaslaný RSHA a BdS Prag, 30. 8. 1944, 18:05.
- ³⁰⁾ Srov. BA, R 58/775, Bl. 1-2. Dálnopis RSHA IVA1 č. 81077 ze 17. 8. 1944 nebo ocitovanou část dokumentu v první kapitole této studie.
- ³¹⁾ NA, f. OVS, Knihy německé vyšetřovací vazby a věznic gestapa Praha-Pankrác, Kniha zatčených od 29. 6. 1944 do 8. 12. 1944; SOA Litoměřice, f. MLS Litoměřice, kart. 70, Lsp 1200/46, Heinrich Jöckel, Svědecká výpověď Ivana Déreera z 18. 6. 1946; Archiv Národního muzea, f. Ivan Dérer.
- ³²⁾ Josef Tomeš, Průkopníci a pokračovatelé. Osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878–2003, s. 37–38.
- ³³⁾ V našich seznamech zjištěných jej nemáme, přestože je na základě dalších skutečností vysoká pravděpodobnost, že jde rovněž o postiženého akcí „Gitter“.
- ³⁴⁾ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 1200/46, Heinrich Jöckel, Svědecká výpověď Františka Biňovce z 1. 6. 1946.
- ³⁵⁾ Václav Marek zastával rovněž pozici zemského zastupitele v Plzni. Na nedochovaném seznamu gestapa byl však zařazen mezi stranické tajemníky, protože v dálnopise z 30. srpna 1944 gestapo žádání zemského zastupitele za sociální demokracii neuvádí.
- ³⁶⁾ Krátce po vstupu wehrmachtu do okleštěných českých zemí byli zatčeni například komunisté Rudolf Jelínek (nar. 19. 9. 1891), Josef Kos (nar. 30. 1. 1895) a Alois Šlechta (nar. 20. 6. 1907); dne 1. září 1939 komunista Josef Dohnal (nar. 17. 10. 1894) nebo Jindřich Hatina (nar. 9. 4. 1883), obvodní tajemník sociální demokracie v Táboře, propuštěný po třech letech strávených v Buchenwaldu.
- ³⁷⁾ Vojtěch Dundr, Jan Filipínský, Padlým hrdinům, s. 19.
- ³⁸⁾ SOA Litoměřice, f. MLS Litoměřice, Lsp 1200/46, Heinrich Jöckel, Svědecká výpověď Jana Černa ze 7. 6. 1946.
- ³⁹⁾ Tamtéž, Lsp 107/48, Rudolf Burian, Svědecká výpověď Kamila Neumanna z 15. 7. 1947.

**THE 1944 AKTION GITTER IN THE OPERATIONAL AREA OF THE GESTAPO'S
EXECUTIVE BUREAU IN PRAGUE
An Outline of Current Research Status**

Dalibor Krčmář, Památník Terezín
Summary

At the turn of August and September 1944, the Executive Bureau of the Gestapo in Prague (Staatspolizeileitstelle Prag) launched a wave of arrests of the former functionaries of the Communist and Social Democratic Parties. This police crackdown linked up to a wave of arrests in the ranks of the former KPD and SPD Parties in the German lands, an operation ordered by Heinrich Himmler. It was probably by mistake that the operation was given two different cover names – “Gewitter” and “Gitter”. The Prague Gestapo, which used the “Gitter” variant, detained in its operational area at least 179 people.

Using its defined methodology, the study sets out to identify the highest possible number of arrested men and women, while tracing their fates after their detention. It should be noted that the Gestapo's crackdown hit leading public figures of pre-war Czechoslovakia, among others, Minister Ivan Dérer or Senator Vojtěch Dundr. Last but not least, the article deals with the issue of cover designation of the arrest operations or rather their several versions. Research has shown, inter alia, that the wave of arrests in Bohemia was called Aktion Gitter and not Aktion Gitter II, as was the prevailing view among the historians.

**DIE AKTION GITTER IM JAHR 1944 IM DIENSTBEREICH
DER STAATSPOLIZEILEITSTELLE PRAG
Überblick über den bisherigen Forschungsstand**

Dalibor Krčmář, Památník Terezín
Resümee

Am Monatswechsel August / September 1944 unternahm die Staatspolizeileitstelle Prag eine Kampagne zur Verhaftung ehemaliger Funktionäre der kommunistischen und sozialdemokratischen Partei. Diese Aktion war die Fortsetzung einer von Heinrich Himmler veranlassten Verhaftungswelle in den Reihen der ehemaligen KPD und SPD in den deutschen Ländern selbst. Sie erhielt wahrscheinlich irrtümlicherweise zwei Decknahmen – „Gewitter“ und „Gitter“. Die Prager Gestapo, die die Variante „Gitter“ benutzte, nahm in ihrem Dienstbereich wenigstens 179 Personen fest.

Die Studie bemüht sich auf eine kenntlich gemachte methodologische Weise die größtmögliche Anzahl verhafteter Männer und Frauen zu identifizieren und auch ihre weiteren Schicksale zu ergründen. Dabei sollte man wissen, dass der repressive Schlag der Gestapo bedeutende Repräsentanten der Vorkriegs-Tschechoslowakei traf, zu denen zum Beispiel Minister Ivan Dérer oder Senator Vojtěch Dundr gehörten. Nicht zuletzt befasst sich die Studie mit der Problematik des Decknamens der Verhaftungskampagne, bzw. seiner Versionen. Die Untersuchungen haben unter anderem nachgewiesen, dass die Verhaftungswelle in Böhmen unter der Bezeichnung Aktion Gitter und keineswegs unter Aktion Gitter II verlief, wie von Historikern bisher angenommen wurde.

Stanislava Vodičková, Ústav pro studium totalitních režimů

Alois Tylínek, katolický kněz, kazatel a politický aktivista, se narodil v době monarchie 20. srpna 1884 v Mančicích u Kolína. Po pěti letech přestoupil z obecné školy na víceleté Státní reálné gymnázium v Kolíně, kde složil 21. července 1903 maturitní zkoušku s vyznamenáním. Téhož roku nastoupil na českou Teologickou fakultu Univerzity Karlo-Ferdinandovy v Praze, již ukončil v roce 1907. Jeho záznamy z bohoslovecké fakulty se nedochovaly, jsou známy pouze jazyky, které si osvojil, a jimiž mohl vést vícejazyčnou pastoraci – čeština, němčina, italština a francouzština. Na kněze byl vysvěcen v neděli 30. června 1907 v metropolitním chrámu sv. Víta na Pražském hradě. První mši svatou sloužil 7. července v klášterním chrámu Páně v Kolíně.

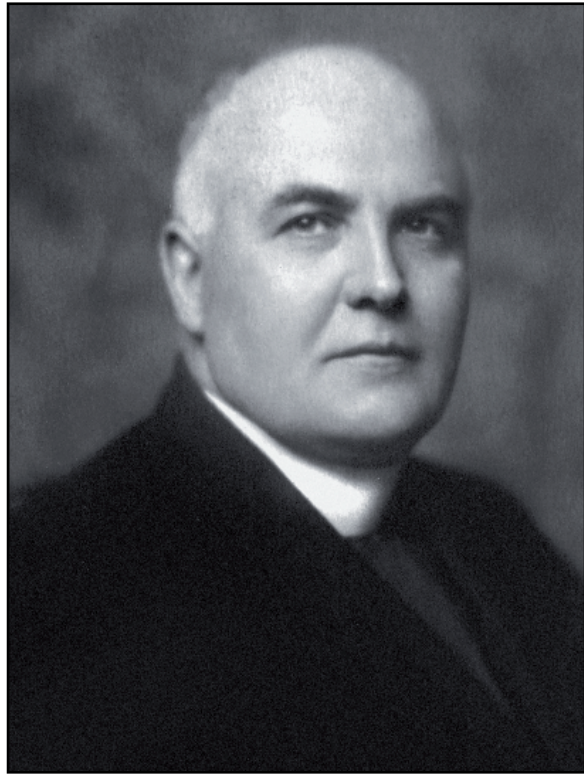
V této éře měla katolická církev privilegované postavení ve společnosti. Avšak typický model propojení „trůnu a oltáře“, který se uplatňoval v celé habsburské monarchii, nebyl pro katolickou církev tak prospěšný, jak se mohlo na první pohled zdát. Přinášelo jí sice výsadu státního náboženství, materiální zajištění a chráněné postavení, zato však musela přijmout omezení vlastní svobody, ztrátu nezávislosti a akceptovat určitou stagnaci. Kněz se stal jistým druhem státního úředníka, jak vzpomínal opat Anastáz Opasek: „[...] *za Rakouska vysedávali* [kněží – pozn. aut.] *v ‚rajfajzenkách‘ a úřadovali na světských místech*“.¹⁾ Pro někoho tato činnost byla vedlejší, ale pro jiné tou hlavní, a to i na úkor kněžských povinností.

V tomto období nastupuje A. Tylínek na své první působiště ve farnosti Čer nouček. Funkci kaplana zde zastával od roku 1907 a po třech letech se stal zdejším administrátorem.²⁾ Odtud byl v červenci 1910 dislokován na Vyšehrad, kde nastoupil na pozici vikaristy³⁾ a 2. kooperátora.⁴⁾

Ve velké míře se věnoval pastoraci mezi mládeží a spoluzakládal tělocvičný odbor „Skupinu křesťansko sociální mládeže na Vyšehradě“. Po schválení stanov vznikla v říjnu 1911 z této skupiny mládeže jednota „První pražský Orel“, jehož starostou byl zvolen. Ustanovení první pražské jednoty mělo velkou odezvu v pražských novinách, které „*dštily oheň a síru na rozpínavé pražské klerikály a na orlí hnízdo na Vyšehradě*“.⁵⁾

A. Tylínka zároveň oslovila myšlenka německého teologa P. Adolpha Kolpinga, kterou představovalo společenství „Jednoty katolických tovaryšů“. Ty nabízely mladým tovaryšům přicházejícím do města na zkušenou střechu nad hlavou a zázemí. Kolpingovy domy se staly vyhledávanými středisky studující, služebné a řemeslnické mládeže. Spojovala je křesťanská výchova, společné zájmy a využití volného času – přednášky, pouti, sport, ochotnické divadlo apod.

A. Tylínek jako kněz sice nepodléhal odvodu, přesto narukoval do 1. světové války a sloužil od 1. srpna 1914 jako polní kurát nejprve na tzv. haličské a později na italské frontě. Za pomoc českým vojákům byl krátce internován.⁶⁾ Vojenskou

Portrét Mons. Aloise Tylínka.
Nedatováno (Archiv Královské kanonie premonstrátů na Strahově, pozůstalost Aloise Kubýho)

službu ukončil 30. června 1918 a vrátil se takřka po čtyřech letech zpět na Vyšehrad už jako 1. kooperátor.

Situace katolické církve po vzniku Československé republiky byla komplikovaná právě kvůli propojení s habsburskou monarchií. Po staletí se prováděla státem řízená tvrdá rekatolizace a s tím spojená germanizace národa. Reakcí na útlak bylo národní, kulturní a politické vyzrání, které s sebou přineslo vědomí národní identity. Polarita „katolický-nekatolický“ dostala nový nacionalistický rozměr „český-německý“ a nakonec postavila katolickou církev do role protipólu k moderní české společnosti. Tato nesmiřitelnost se stala klíčovou pro celý další vývoj vnímání katolicismu v nově budované republice. Katolická církev si musela svou pozici ve společnosti těžce budovat a zároveň čelit také vnitřnímu rozkolu. Část modernisticky ovlivněného kléru se odštěpila od Římského stolce a založila národní Církev československou. Spolu s odchodem duchovních došlo i k mohutnému odlivu věřících, navzdory tomu zůstala katolická církev ve státě nejpochetnější. V demokratických podmínkách se nakonec dokázala částečně zmodernizovat a ukázala se jako solidní partner nového státu.

A. Tylínek se začal angažovat v komunální politice, vstoupil do sjednocené Československé strany lidové (ČSL), v jejichž řadách se brzy prosadil jako dobrý organizátor a řečník.

ALOIS TYLÍNEK

z Kolína, rod. z Mančic,

absolvovaný posluchač theologické fakulty c. k. české university Karlo-Ferdinandovy,
alumnus kniž. arcib. semináře v Praze,

dovoluje si oznámiti, že bude v neděli, dne 30. června 1907 v metropol.
chrámu Páně sv. Víta na hradě Pražském

na kněze posvěcen.

První mši svatou

obětovati bude v neděli, dne 7. července 1907 o 10. hodině dopolední
v klášterním chrámu Páně v Kolíně.

†!
Lenobřaby 21. 6. 57.
Milý Aloisi! Před 50 roky jsi mně poslal tuto kartku -
Dnes po 50 letech posílám Ti na ní a s ní svoji upřímnou
gratulaci k 50ti letému kněžství, jelikož Ti Pán nás při bohaté
a zásluhové práci v Jeho službách dopřál. Mnohá letá do datého
života přeje Ti a srdečně Te zdraví
Tvůj starý a stálý přítel
Jan E. Eybl,
arcib. kons. rada, a děkan
Dnes ve povoláním že Tvých jmenin
nijm sloven, ale vzpomínal jsem i při mši sv.
s prosbou za Te a zdraví a ochranu Boží.

Primiční oznámení vrátil s gratulací k 50. výročí kněžství Mons. Tylínkovi jeho dlouholetý přítel a spoluvězeň z koncentračního tábora Dachau P. Jan Eybl. (Archiv Královské kanoonie premonstrátů na Strahově, pozůstalost Aloise Kubého)

Postoupil také v kněžské dráze, dne 1. května 1921 složil farní konkurzní zkoušku, stal se farářem a později děkanem v kostelích u sv. Václava a u sv. Pankráce v Nuslích. Z 19. listopadu 1923 se dochoval záznam o prolnutí jeho politické a kněžské práce, kdy vedl spolu s dr. Františkem Noskem⁷⁾ manifestaci za znovupostavení Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí.⁸⁾

Kostel sv. Václava v Praze-Nuslích, kde působil, s přestávkou věznění během války, Mons. Alois Tylínek od roku 1923 až do penzionování v roce 1959. Foto Anna Pavlíková. Nedatováno (Archiv farnosti sv. Václava v Praze)

Jeho politická kariéra se v Praze slibně rozvíjela. V letech 1919–1939 byl opětovně zvolen za ČSL do pražského městského zastupitelstva. Od 15. června 1919 do 31. prosince 1921 pracoval jako člen v obecním zastupitelstvu a od 1. ledna 1922 do 15. září 1923 byl členem místní rady. V ústředním zastupitelstvu působil od 16. září 1923, od 8. října 1934 se stal náměstkem pražského primátora a od roku 1937 členem zemského zastupitelstva v Čechách. Funkci náměstka primátora zastával až do 10. ledna 1938, kdy na tento post rezignoval. V obecních volbách 22. května 1938 byl znovu zvolen a stal se členem městské rady. Zastupitelstvo však bylo rozpuštěno již 24. února 1939 a do nově zřízené Správní komise hlavního města Prahy už jmenován nebyl.⁹⁾

Na pozemcích darovaných vyšehradskou kapitulou začal v Nuslích budovat dům, který měl ve svých prostorách farní úřad, tělocvičnu, velké jeviště a několik bytových jednotek. Stavba měla sloužit jako jeden z domů „Jednoty katolického tovaryšstva“.¹⁰⁾ Další z velkých stavebních projektů A. Tylínka se nepodařilo uskutečnit, přestože jeho plánům věnoval mnoho času. Chtěl na území Nuslí vybudovat katedrálu zasvěcenou Panně Marii, jež by odpovídala pastoračním potřebám dynamicky se rozvíjející části Prahy. Do tohoto záměru však zasáhl vývoj v sousedním Německu.

Po Mnichovské dohodě se pomalu uzavíraly Tylínkovy předválečné politické aktivity, o to více však vynikl v oblasti pastorační a kazatelské. Jeho činnosti si všimli představení a v roce 1935 mu kardinál Karel Kašpar¹¹⁾ udělil ordinariátní pochvalu a o rok později se stal čestným papežským komořím s titulem monsignora, jenž se uděluje zvláště zasloužilým kněžím. Zkraje roku 1940 získal ještě titul čestného konzistorního rady.

Vyroce vážení pane radce, umínáme k Vaší vácné osobnosti
 uctíme prosbu, by zácl je prjím mocným vlivem a úradem
 přispěti ke zmírnění trestu monsignora Tyllinka a jak
 první se dovídáme (že jest také churavý) by převorem a léčen
 byl (jako duchovní) v nemocnici u Milosrdných bratří v Praze.
 Prosim za monsignora Tyllinka a navěho vlastního propuštění,
 z křesťanské lásky a z povinnosti k duchovnímu pastýři,
 který prokazoval dobrovolně k chudým, k nemocným a nemocným
 Vyroce vážení pane radce pro lásku a milosrdnosti Bosti
 smlyti se nad jeho starochu 50 letu mathou, která jest
 tímto případem svého pyha jehle zničena, která je prohlámi
 nad hrobem a jeho vstří majestátu jmiti, dopřete ji tu
 radost, aby mohla ještě obejvouti a přivítati v náručí
 svého pyha - kněze.

Děkujeme Vám, vyroce vážení pane radce
 za prokázání nám vracem přívinn

v nejhlubší úctě je Vám,
 porovícíme

české katolické ženy

MINISTERRATSPRÄSIDIUM. PŘEDSEDNICTVO MINISTERSKÉ RADY	
Eingangs Datum	21. OKTOBRA 1940
zu: an: 1. 1. 1940	39948
660/57	Co.

KOORDINAČNÍ ODDĚLENÍ	
22. X. 1940	SS311

-2. XI. 1940

Q. 1032

a. d.

agrovit nely!
 jehal nem zvalis
 a jehal jeh o odmpeni
 pro trestu' cici - bla
 yakvadret nam' dostane
 C. d. 10/11/40

Katolické ženy marně žáda-
 ly úřady o zmírnění trestu pro
 Mons. Aloise Tyllinka. (Archiv
 Královské kanonie premon-
 strátů na Strahově, pozůstalost
 Aloise Kubýho)

Několik měsíců po odstoupení pohraničních oblastí Německu vznikl na okleš-
 těném území bývalého Československa nový státní útvar – Protektorát Čechy
 a Morava. Spontánní reakce československého obyvatelstva na okupaci byla od-
 mítavá a církevní slavnosti vyjadřovaly její rezistenci. Náboženské pouti měnily
 svou ryze duchovní podobu a přerůstaly v demonstrace suverenity národa a od-
 poru proti německé okupaci. Prvním protinacistickým vystoupením se stala
 30. dubna 1939 pouť na horu Říp, následovala bohoslužba v katedrále sv. Víta, Václava
 a Vojtěcha v Praze, manifestace u hrobu Františka Palackého, při převozu ostatků
 K. H. Máchy na Slavín, pouť do Křemešnicku u Pelhřimova, na Svatou Horu u Pří-
 brami apod. Mezi takové akce patřila i celonárodní pouť k Vavřínečku 13. srpna
 1939. S vlasteneckým kázáním zde vystoupil Mons. Bohumil Stašek,¹²⁾ který mani-
 festačně prohlásil: „Tato víra a pevnost [sv. Vavřínce] je i pro nás příkladem. Není
 důvodu, abychom klesali na mysli [...] Matko vlasti, slibujeme Tobě, že Ti chceme být
 věrni, že Tě chceme věrně milovat do posledního dechu. Přisaháme Ti, že nikdy ne-

*opustíme a neznáme a že až do posledního tlukotu svého srdce Tě milovat budeme [...].*⁴³⁾ Emotivní kázání vyvrcholilo přísahou 120 tisíc shromážděných, kteří slíbili věrnost vlasti a národu.

Při církevních obřadech kněží nabádali k věrnosti české národnosti, povzbuzovali lid k vytrvalosti a k vlastenecké výchově dětí. V některých kostelích zněla po mši zakázaná státní hymna „Kde domov můj“ až do roku 1943, později alespoň třetí sloka chorálu „Svatý Václave“.¹⁴⁾ Z kazatelen se ozývala kritika neopohanství, vůdcovského principu a s nápadnou oblibou se vykládala přikázání „nepokradeš“ a „nezabiješ“. Udavači podávali hlášení o kázáních, v nichž kněží připodobňovali Hitlera k Attilovi, Herodesovi nebo biblické šelmě.

Němci brzo varovali nepřítelství, které Tylínek vůči nacistickému režimu pociťoval. Podle poválečné výpovědi konfidenta gestapa P. Franze Bobeho,¹⁵⁾ šéf církevního referátu gestapa v Praze Kurt Oberhauser¹⁶⁾ vysílal na Tylínkova vyhlášená kázání zaměstnance svého úřadu, sudetského Němce, který uměl dobře česky. Z jeho sledování a také z měsíčních hlášení Sicherheitsdienstu (SD) se dovídáme, že činnost českého katolického duchovenstva se v protektorátu zaměřila především na obranu křesťanských hodnot, na přežití národa a jeho společensko-kulturní identity.

Gestapo dostávalo také mnoho anonymních udání týkajících se obsahu Tylínkových kázání. Jejich prozkoumáním byla pověřena SD. Agent hlásil, že Tylínkova „štvavá“ kázání navštěvuje tolik věřících, že se do kostela nevejdou a po nějaké době musely být venku nainstalovány tlampače k přenosu bohoslužby. Gestapo upozornilo arcibiskupskou konzistoř a žádalo kancléře Jaroslava Kulače,¹⁷⁾ aby Mons. Tylínkovi domluvil a nařídil mu zdrženlivost, což však povahově přímý, výbušný a extrovertní A. Tylínek ignoroval.¹⁸⁾ Dál pokračoval v savonarolovských přirovnáních: „[...] mluvil o vůdci německé říše jako o Belzebubovi. Jeho kázání končívala vyhnáním ďáblů, tj. nacistů, a strašlivým rozsápáním Belzebuba. Moskevské vedení KSCB bylo informováno o tom, že na kázání je pokaždé obrovský nával, do kostela chodí i přesvědčení bezvěrci a dív se tam netleská.“¹⁹⁾

V hlášení SD z května 1940 můžeme očima agenta nahlédnout do dění v kostele sv. Václava [v hlášení chybně uvedeno kostel sv. Ludmily – pozn. aut.] v Praze-Nuslích. V neděli 19. května 1940 se konala májová pobožnost a svátek letnic neboli vylití ducha svatého. Tento svátek uzavírá dobu Velikonoc a připomíná jednu z nejdůležitějších událostí evangelia. Příběh vypráví o ochromujícím strachu apoštolů po Kristově smrti. Všichni jsou vyděšeni a uzamčeni v domě, obklopuje je nepřátelský svět, který usiluje o jejich životy. Tu se stane něco neočekávaného, sestoupí na ně Duch svatý a bázeň je najednou pryč. Apoštolové vyjdou ven, promlouvají v cizích jazycích a nebojácně hlásají radostnou zvěst evangelia o naději a spáse. V tento slavnostní den se u sv. Václava sešlo tolik věřících, že se nevešli do kostela. Mši umocňovala májová pobožnost, jež byla během druhé světové války součástí modliteb za mír mezi národy. Májové pouti se zúčastnily i mariánské kongregace s prapory a zástavami. Venkovní ceremoniál mezi přítomnými zanechal hluboký dojem. Vedle této mariánské pouti se konala též celá řada dalších slavností jako prosebné

Fotografie zachytila Mons. Aloise Tylínka v kruhu svých přátel-spoluvězňů v terezínské věznici gestapa. Mons. Tylínek stojí vzadu a kolem ramen objímá své druhy. (Archiv Jaroslava Čvančary)

a misijní dny, průvody a procesí. *„Kázání Mons. Tylínka pronesené při této příležitosti se neslo zcela v duchu kázání z předchozího roku. Jednalo se o jedno z jeho štvavých kázání a vedlo k jeho zatčení.“*²⁰⁾

Zhruba o měsíc později se o Mons. Tylínkovi můžeme znovu dočíst v hlášení SD, z něhož se dovídáme reakci věřících na zadržení Mons. Tylínka gestapem: *„Dále byla v Praze významná slavnost na počest sv. Anežky, která byla po celé Praze a jejím okolí propagována četnými letáky. V očekávání kázání štvavého duchovního Mons. Tylínka byl kostel již dlouho před začátkem mše zaplněn do posledního místa. Když jeden z příslušníků křížovnického řádu přítomným věřícím sdělil zadržení řečníka, zavládlo v davu rozhořčení a brzy se rozkřiklo, že byl Tylínek zatčen gestapem. Následně sloužil prosebnou mši velmistr řádu Vlassak²¹⁾ a modlil se tzv. Českou litanii, v níž jsou spojení jako např. ‚Smiluj se nad českou zemí a českým lidem‘ aj. Ženy byly touto pobožností tak dojaty, že ještě po jejím skončení na ulicích plakaly. Nápadná byla též hojná účast intelektuálních kruhů.“*²²⁾

Mons. Tylínek byl na příkaz protektora a se souhlasem Hlavního říšského bezpečnostního úřadu (RSHA) zatčen pražským gestapem v pondělí 27. května 1940 a umístěn do policejní věznice Pankrác, odkud byl převážen k výslechům do Petschkova paláce. Zde kněze nijak nešetřili – opakovaně ho surově bili a při jednom výslechu ho zkopali tak, že mu zmrzčili nohu. Otevřená rána se sice časem zacelila, ale následky tohoto fatálního zranění jej provázely celým životem.

Po několika měsících věznění byl postaven před zvláštní soud (Sondergericht), který ho odsoudil 4. října 1940 ke dvěma letům káznice za tzv. soustavné štvání

Slavnostní otevření domu Jednoty katolických tovaryšů v Nuslích. Nedatováno (Archiv Královské kanonie premonstrátů na Strahově, pozůstalost Aloise Kubého)

proti německému lidu v kázáních.²³⁾ Trest nastoupil 14. října 1940 ve věznicí Bautzen. Po jeho uplynutí jej místo propuštění znovu 30. května 1942 převezli do věznice na Pankráci, kde se opět podrobil výslechům a RSHA nařídil uvalit na něj tzv. ochrannou vazbu.²⁴⁾ Zde také vězněný P. Štěpán Trochta, podle svých vzpomínek zachovaných v Památníku Terezín, zahlédl Tylínkův spis, na němž bylo uvedeno označení RU – tedy návrat nežádoucí.²⁵⁾

Dne 24. června 1942 eskortovali A. Tylínka na korbě nákladního auta do policejní věznice gestapa v terezínské Malé pevnosti. Zde prožil období heydrichiády, kdy nacisté s českými vězni obzvláště krutě zacházeli. I v tomto tvrdém prostředí a nelehké době se usilovně věnoval pastoraci: promlouval s vězni, zpovídal, byl jim morální oporou, utěšoval je, dodával jim odvahy, přednášel a pořádal společné modlitby. Na pastorační činnost Mons. Tylínka v době věznění vzpomíná mnoho bývalých spoluvězňů.

I mezi dozorci byl dobře znám. Bývalý vězeň František Novotný se stal svědkem incidentu, kdy dozorci Storch, Rojko, Soukup a Neubauer strčili A. Tylínka do sudu s vodou. „Uviděl jsem to a sud jsem převrhl. Hezky dlouho Tylínkovi trvalo, než se vzpamatoval, zprvu se nehýbal. Dostal jsem za to klackem od všech a od Soukupa motýčkou.“²⁶⁾ Tolik tedy přímý svědek události. Doktor Vojtěch Sailer, bývalý vězeň z Malé pevnosti, k tomu dodává: „Když ho tenkrát vytáhli polomrtvého ze sudu, posmíval se mu odcházející Storch: ‚Viděl jsi andělíčky?‘ a otec Tylínek sípavým hlasem volal: ‚Ne, pane komandante, viděl jsem ďábla.“²⁷⁾ Tuhle historku slyšel V. Sailer vypravovat dozorce Soukupa, který se Tylínkova týrání osobně účastnil, a k pobavení ostatních bachařů ji často vyprávěl v kantýně.

Tylínkův zdravotní stav se v důsledku zvýšeného zájmu bachařů o kněze stále zhoršoval. Český lékař na marodce Vojtěch Sailer popisoval jeho stav takto: „*Nám působil Tylínkův zdravotní stav časem starosti, možná, že základem jeho obtíží byl hlubkový zánět žil na obou bérkách, ale to kdysi dávno a mohlo se to lehko upravit, kdyby nedošlo k jeho týrání. Teď už je pozdě, oba bérce má zduřelé, tvrdé, tkáň místy jizvovitě tuhou jak prut. Co horší, málokdy jsou bérce v klidu, když nevyletí teploty bláznivě na čtyřicítku (to trvá často několik dnů), jsou bérce vlastně ve stavu stálého erysipeloidu, stavu podobném růži. Dosud jsme to zvládli při tajném přísunu vzácných chemoterapeutik.*“²⁸⁾

Pobyt v terezínské věznici skončil A. Tylínek 12. listopadem 1943, kdy ho převzeli opět na Pankrác, odkud pak pokračoval 19. května 1944 do koncentračního tábora Dachau, kde se stal vězněm číslo 68257.

V prostředí věznic a koncentračních táborů je možné jen velmi těžko dlouhodobě něco předstírat. Člověk se nakonec ukáže takovým, jakým ve skutečnosti je. V koncentračním táboře Dachau se s Mons. A. Tylínkem setkal kněz pražské arcidiecéze P. František Štverák, který na něj vzpomíná ve svých pamětech sepsaných po návratu v roce 1945 těmito slovy: „*Alois Tylínek – děkan z Nuslí, jest jistě všem čtenářům znám. Zavřen byl již v roce 1940 za výrok: „Znám země, kde mají krále a prezidenty, pouze banda vrahů a lupičů má svého Vůdce.*“

Tylínku, duše apoštolská, vždycky na Tebe budu vzpomínat. Na Tvoje zmrzačené nohy a přesto na Tvůj stálý humor a jiskrnou satyru.

Tylínek jest typem dobrého, chytrého a neohroženého faráře. Odseděl si 2 roky káznice, odbyl rok Terezína, kde ho chtěli utýrat, a konečně přišel mezi nás [do Dachau – pozn. aut.]. S námi domů nejel, přijelo pro něho a Staška státní auto.“²⁹⁾

Alois Tylínek se po návratu z koncentračního tábora koncem května 1945 znovu ujal vedení farnosti u sv. Václava a u sv. Pankráce v Nuslích. Přestože byl za války vězněm, musel podat vyšetřujícímu odboru na místním národním výboru osvědčení o politické a národnostní spolehlivosti a za tři dny dodat i místopřísežné prohlášení o své české národnosti.

Situace katolické církve se po druhé světové válce ve společnosti výrazně zlepšila. Její neoblomnost během doby okupace jí přinesla velké uznání. Kněží se vraceli domů jako hrdinové. Společně vystoupili 2. června 1945 v manifestu k českému národu, v němž děkovali Bohu a českým patronům za ochranu národa a všem, kteří za vlast obětovali život nebo ztratili své nejbližší. Zároveň vyzývali vládu a lid, aby zachovali při budování nového řádu jednotu, respektovali práva Boží i spravedlivý lidský řád. Signatářem memoranda se stal i nuselský farář Mons. Alois Tylínek.³⁰⁾

Přes prožitou negativní zkušenost v období války vystupovala katolická církev jako jedna z prvních institucí jednoznačně proti násilným protiněmeckým excesům a xenofobii. Také Mons. Tylínek odsoudil při svých kázáních uplatňování kolektivní viny a hromadný odsun českých Němců, což neuniklo pozornosti komunistických donašečů, jak vyplývá ze záznamů formující se Státní bezpečnosti.³¹⁾

Pod jeho duchovní správu spadala také služba v pankrácké věznici. Praviděpodobně z titulu této funkce pohřbíval státního prezidenta dr. Emila Háchu a dopro-

vodil jej na jeho poslední cestě: „*Pohřeb E. Háchy se konal dne 30. června 1945 na vinohradském hřbitově. Časně ráno byla rakev vystavena ve hřbitovní kapli, přičemž celý hřbitov byl policejně uzavřen. Několik minut před sedmou hodinou se dostavila M. Rádlová v doprovodu Z. Rádlu. O sedmé hodině provedl výkrop rakve Mons. A. Tylínek. V jeho doprovodu byla hned rakev odnesena do rodinné hrobky. Celý obřad trval 15 minut.*“³²⁾

Mons. Tylínek ve funkci vězeňského faráře zpovídal v květnu 1946 před popravou Karla Hermanna Franka, který se tragicky zapsal do českých dějin v hodnosti SS-Obergruppenführer und General der Waffen-SS und Polizei. O několik týdnů později, 10. června 1946, vedl Mons. Tylínek pietní akt a bohoslužbu za oběti v Lidicích.

Jeho osobní zásluhy a oběti v boji proti nacismu ocenil stát a dekoroval jej Válečným křížem 1939–1945, Medailí Za zásluhy I. stupně a mnoha dalšími vyznamenáními. Rodné město Kolín mu udělilo čestné občanství.

A. Tylínek se začal znovu politicky angažovat. Po válce se stal poslancem Ústavodárného národního shromáždění 9. května, členem jmenovaného Ústředního národního výboru hl. m. Prahy a zároveň byl jmenován náměstkem primátora. Po volbách 1946 zůstal ve funkci náměstka, a to až do 1. března 1948, kdy došlo k rekonstrukci rady ÚNV.³³⁾

Ve druhé polovině roku 1947 se politická situace v Československu začala vyostrňovat. Na Tylínkova proslulá kázání a politická předvolební shromáždění chodil také Zdeněk hrabě Sternberg, který byl svědkem Tylínkova vystoupení: „*V zahradě Valdštejnského paláce byl tábor lidu a hřimal tam o osvobození našeho území Rudou armádou ministr informací Václav Kopecký. Když skončil, povstal Mons. Tylínek a začal mluvit – ,nejen hrdinná Rudá armáda nás osvobodila, ale také v podstatné míře tu byli i Američané i Angličané‘, a lidé začali tleskat a Kopecký rozčileně vstal a ostentativně odešel z toho shromáždění.*“³⁴⁾

Podle agenturního svazku, který na Tylínka vedla Státní bezpečnost, se jednalo o reakčního kněze s nepřátelským poměrem ke komunistické straně. V době otevřeného konfliktu mezi komunistickým režimem a katolickou církví uposlechl výzvy biskupů a jako duchovní zanechal všech politických aktivit. „*V roce 1948 došel za arcibiskupem [Josefem Beranem – pozn. aut.] – znali se dobře z Dachau – a řekl: ‚Tady ti skládám ten mandát.‘ A pokračoval jako farář v Nuslích jenom v službě kněžské.*“³⁵⁾

Zmapovat jeho další osud je velmi obtížné, neboť dokumenty z pražského arcibiskupství nechal v době „normalizace“ odvézt správce arcibiskupského paláce do sběru, aby si tzv. přilepšil k platu, takže značná část archiválií je nenávratně ztracena. S určitostí víme, že A. Tylínek jako jeden z prvních 18. ledna 1950 podepsal Slib věrnosti republice. V této době vrcholila perzekuční vlna státu proti církvi. Byli zatýkáni kněží, biskupové, představení řeholí a katolické inteligence. V Obecním domě se na popud státu sešlo duchovenstvo, které komunisté vyzvali k podpisu Slibu věrnosti. Kněží měli od svých biskupů zákaz podepsat tento dokument. Biskupové však už byli delší dobu internováni ve svých rezidencích bez možnosti ko-

Fotograf zachytil Mons. Tyllínka při odchodu z poválečné manifestace. Nedatováno (Archiv Královské kanonie premonstrátů na Strahově, pozůstalost Aloise Kubýho)

munikovat s klérem a kněží se pod tlakem nových církevních zákonů z roku 1949 dostali do nesnadné situace. Buď uposlechli svoje nadřízené a museli počítat s uvězněním nebo přinejmenším s odebráním státního souhlasu k výkonu kněžského povolání, nebo poslechli komunistický režim a protivili se vůli svých nadřízených a potažmo Svatého stolce. Bylo to těžké a osudové rozhodování.

Mons. A. Tyllínek přišel na toto shromáždění a podle jeho vlastních slov se mu naskytl tento pohled: nálada v sále byla bouřlivá, část kněží chtěla vystoupit před plénum a kriticky se vyjádřit k počínání státu vůči církvi a biskupům, zatímco druzí je zrazovali s tím, že ničeho nedosáhnou, jen sami budou také uvězněni. A. Tyllínek požádal o slovo a řekl: „*Páni bratři, byl jsem vysvěcen za císaře pána, kdy na stolci byl Leo Skrbenský z Hříště³⁶⁾ – a kde je dnes císař pán?! Přišla první republika, podepisoval jsem slib věrnosti Tomáši Garrigue Masarykovi, a kde je Tomáš Garrigue Masaryk?! Přišel doktor Edvard Beneš, podepisoval jsem slib věrnosti doktoru Edvardu Benešovi, a kde je doktor Edvard Beneš?! Přišel Hitler, podepisoval jsem slib*

věrnosti říší, byl v koncentráku, a kde je Hitler?! Páni bratři, proč bychom to nepodepsali dnes, vždyť církev svatá je věčná!“ A jako první slib věrnosti podepsal. Faráři se připojili s vědomím formality tohoto aktu a s přesvědčením, že církev svatá bude žít dál svým životem, protože stojí na naprosto jiných základech.³⁷⁾

Komunistický režim Mons. A. Tylínka nikdy oficiálně nevyšetřoval ani nevěznil. Jen občas mu pozastavili výplatu mzdy, případně několik měsíců nevypláceli důchod, což byla jen taková menší šikana za jeho britká kázání proti nemravnému režimu.

V roce 1958 Mons. A. Tylínek dlouhodobě onemocněl a o rok později byl propuštěn na trvalý odpočinek. Do tří dnů se musel vystěhovat z nuselské fary do Kolína. Krátce před smrtí se mu na zmrzačené noze v místě starého zranění udělala bulka, která se zvětšovala, až se mu otevřela rána ve velikosti mužské dlaně. Obětavou a trpělivou péčí domácích ošetřovatelek se podařilo ránu zacelit, avšak po krátké době se otevřela nová na druhé noze. Trpěl velkými bolestmi a nespavostí. Jednoho dne vyšel na dvorek, kde upadl a zlomil si kyčelní krček. Za čtrnáct dnů, v pátek 27. srpna 1965, zemřel na zápal plic ve věku 81 let, zaopatřen svátostmi v kolínské nemocnici. Pohřeb zesnulého se konal v úterý 31. srpna 1965 z děkanského dómu sv. Bartoloměje Apoštola v Kolíně na ústřední hřbitov, kde byl uložen do rodinného hrobu. Výkrop rakve provedl za přítomnosti početného duchovenstva Mons. František Tomášek.³⁸⁾

Přestože je Mons. Alois Tylínek velmi známou církevní osobností, ctěným člověkem a významným politickým činitelem Československé strany lidové, jeho život není dodnes řádně zmapován ani doceněn.

Poznámky

¹⁾ OPASEK, Anastáz: *Dvanáct zastavení – vzpomínky opata břevnovského kláštera*. Torst, Praha 1997, s. 21.

²⁾ Zatímní správce farnosti.

³⁾ Zástupce vyššího katolického hodnostáře.

⁴⁾ Kaplan, který vypomáhá faráři.

⁵⁾ http://www.orel.cz/profil/historie_2.html; citováno dne 8. 7. 2010.

⁶⁾ PEHR, Michal a kol.: *Cestami křesťanské politiky*. Akropolis, Praha 2007, s. 282.

⁷⁾ František Nosek (1886–1935), právník, národohospodář, člen laického III. řádu sv. Františka, spoluzakladatel ČSL. Od roku 1919 byl místopředsedou výkonného výboru ČSL a poslancem NS. V letech 1925–1926 ministr vnitra, 1926–1929 ministr pošt a telegrafů. Přivedl k rozkvětu Svaz hospodářských družstev, založil 84 záložen i Ústřední lidovou záložnu. Pod jeho patronací vznikly domovy pro staré a opuštěné lidi v Litomyšli, Nasavrkách, Březnici, ve Kbelích a v Hostomicích pod Brdy. Zasloužil se o vybudování prázdninových kolonií pro mládež ve Dvorku u Přibyslavi, v Jílovicích u Třeboně a ve Skalici u Litoměřic.

⁸⁾ Ke stržení Mariánského sloupu davem – jako údajného symbolu porážky na Bílé hoře a počátku „doby temna“, došlo na Staroměstském náměstí v neděli 3. 11. 1918.

⁹⁾ Almanach hlavního města Prahy, roč. XXIII, Praha 1935, s. 27. Za poskytnuté informace děkuji PhDr. Haně Svatošové z MHMP, Archiv hl. m. Prahy.

¹⁰⁾ Po Tylínkově zatčení byl jeho kaplan Kajetán Matoušek přinucen dům prodat. Po válce byl navrácen církvi, avšak po únoru 1948 zabrán státem, který ho vlastní dodnes. Církev smí užívat pouze místnosti určené farnímu úřadu.

- ¹¹⁾ Karel Kašpar (1870–1941), teologii vystudoval v Římě, kde byl v roce 1893 promován doktorem bohosloví a vysvěcen na kněze. V roce 1898 získal na papežské univerzitě sv. Apolináře doktorát práv. V roce 1907 byl zvolen kanovníkem svatovítské metropolitní kapituly. V roce 1920 se stal titulárním biskupem bethleémským a světícím biskupem královéhradeckým, o rok později kapitulním vikářem královéhradeckým a od 13. 6. 1921 tamním biskupem. Od roku 1931 se stal arcibiskupem pražským a v roce 1935 získal titul kardinála.
- ¹²⁾ Bohumil Stašek (1886–1948), na kněze byl vysvěcen 1909, od roku 1912 se stal vikaristou na Vyšehradě, v letech 1919–1938 generálním tajemníkem ČSL, v období 1930–1939 jejím předsedou. Poslancem NS se stal v letech 1925–1939. Byl šéfredaktorem Pražského večerníku a Lidových listů, zakladatel nakladatelství Vyšehrad. V roce 1930 mu byl udělen titul monsignore a o tři roky později se stal vyšehradským kanovníkem. Z jeho podnětu došlo 6. 5. 1939 k přenesení ostatků K. H. Máchy z Litoměřic na vyšehradský Slávin. Za čtrnáct dnů po kázání na pouti ke sv. Vavřinci byl zatčen gestapem a odvezen do koncentračního tábora Sachsenhausen, odkud byl po čase přemístěn do Dachau, kde se dočkal osvobození. Zde také v důsledku věznění přišel o oko. Po válce se opět angažoval v ČSL, odmítal zapojení strany do Národní fronty. Zemřel na následky nacistického věznění 8. 8. 1948.
- ¹³⁾ PASÁK, Tomáš: *Pod ochranou říše*. Praha, Praha 1998, s. 100.
- ¹⁴⁾ VAŠEK, František – ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Trnitá cesta moravského duchovenstva (1939–1945)*. Nakladatelství Šimon Ryšavý, Brno 2003, s. 61–62.
- ¹⁵⁾ Franz Werner Bobe (1902–1947), filozofii vystudoval v Halle-an-der-Salle a teologii ve Würzburgu. V roce 1930 vstoupil do řádu Maltézských rytířů a přesídlil do Prahy, kde byl o dva roky později vysvěcen na kněze. V roce 1940 přijal říšskoněmecké občanství (pocházel ze smíšeného manželství – matka Češka, otec Němec) a vstoupil do NSDAP. Stal se převorem řádu. Úzce spolupracoval s vedoucím církevního referátu gestapa Kurtem Oberhauserem. Patřil mezi zvláště nebezpečné konfidanty – zavinil smrt několika duchovních, stál za rozpuštěním některých řádů a konfiskací klášterů na území protektorátu. Po válce byl odsouzen mimořádným lidovým soudem (MLS) k trestu smrti a 16. 4. 1947 v Praze popraven.
- ¹⁶⁾ Kurt Friedrich Oberhauser (1903–1947), v době protektorátu vedoucí referátu II B a později referátu IV-4a (cirkve, sekty, Židé, zednáři). Podílel se na akci KOSTEL, zadržené tělesně týral a osobně mučil pravoslavného biskupa Gorazda. Po válce byl odsouzen MLS k trestu smrti a 18. 4. 1947 v Praze popraven.
- ¹⁷⁾ Jaroslav Kulač (1887–1970), teologii vystudoval v Římě, kanovník u sv. Víta a ředitel Misijního svazu duchovenstva v Praze. Odsouzen v procesu s pomocníky biskupů v roce 1950 k 17 letům vězení. V roce 1969 byl plně rehabilitován.
- ¹⁸⁾ ABS, H-52-37-16, s. 14.
- ¹⁹⁾ PASÁK, Tomáš: *Pod ochranou říše*, s. 100.
- ²⁰⁾ NA, SD, hlášení z května 1940.
- ²¹⁾ Josef Vlasák (1867–1958), velmistř Rytířského řádu Křížovníků s červenou hvězdou, konfinován od 11. 4. 1941 v Brně a Tišnově.
- ²²⁾ NA, SD, hlášení z června 1940.
- ²³⁾ HOFFMANN, Bedřich: *A kdo vás zabije... Život a utrpení kněžstva v koncentračních táborech*. Společenské podniky, Přerov 1947, s. 339.
- ²⁴⁾ ABS, H-52-37-16, s. 14.
- ²⁵⁾ Památník Terezín (PT), Sb. Malá pevnost, k. 25, A 10173, Černý sešit (Mirko Charvát); PT, Sb. vzpomínky, č. 1253 – Štěpán Trochta, s. 10.
- ²⁶⁾ PT, Sb. Malá pevnost k. 25, A 10173, Černý sešit (Mirko Charvát); PT, Sb. vzpomínky, č. 1268 – František Novotný, s. 4.
- ²⁷⁾ NA, ÚV SBS (Svaz bojovníků za svobodu, ústřední výbor, Praha), inv. č. 1302, s. 164.
- ²⁸⁾ Tamtéž.
- ²⁹⁾ ŠTVERÁK, František: *My a smrt*. Nepublikovaný strojopis, s. 100.
- ³⁰⁾ Manifest katolického kněžstva. *Rudé právo*, 1945, roč. 25, č. 25 z 5. 6., s. 2.
- ³¹⁾ ABS, H-305-369-3, s. 62.
- ³²⁾ PASÁK, Tomáš: *Emil Hácha (1938–1945)*. Rybka Publishers, Praha 2007, s. 345.
- ³³⁾ Věstník hl. m. Prahy, 1946, s. 704. Za poskytnuté informace děkuji PhDr. Haně Svatošové z MHMP, Archiv hl. m. Prahy.
- ³⁴⁾ Archiv autorky. Rozhovor se Zdeňkem hrabětem Sternbergem, záznam pořízen dne 1. 5. 2008.
- ³⁵⁾ OPASEK, Anastáz: *Dvanáct zastavení – vzpomínky opata břevnovského kláštera*, s. 177.

- ³⁶⁾ Leo Skrbenský z Hříště (1863–1938), po absolvování práv vystudoval bohosloví v Olomouci a Římě, kde dosáhl doktorátu a byl v roce 1889 vysvěcen na kněze. V roce 1901 byl jmenován kardinálem. V letech 1916–1920 působil jako arcibiskup olomoucký a metropolita moravský.
- ³⁷⁾ Archiv autorky. Rozhovor s Karlem Nerudou, záznam pořízen dne 8. 7. 2010.
- ³⁸⁾ František Tomášek (1899–1992), bohosloví vystudoval v Olomouci, kde byl v roce 1922 vysvěcen na kněze. Zde také dosáhl doktorátu teologie a od roku 1946 pracoval jako vysokoškolský profesor. V roce 1949 byl jmenován olomouckým pomocným biskupem. V roce 1951 ho uvěznili a o tři roky později přemístili do internačního kláštera Želiv. Po propuštění působil v duchovní správě až do roku 1965, kdy byl po dohodě Svatého stolce se státem jmenován apoštolským administrátorem pražské arcidiecéze. V roce 1976 získal titul kardinála a v roce 1977 se stal arcibiskupem pražským a primasem českým.

SPOKESMAN FOR THE PEOPLE OF PRAGUE – MONS. ALOIS TYLÍNEK

Stanislava Vodičková, Ústav pro studium totalitních režimů

Summary

This study traces the life story of the distinguished Catholic priest and politician Mons. Alois Tylínek (1884–1965), who ranks among the exceptional religious personalities in the 20th century. Both latter-day political systems – Nazism and later communism – dramatically affected his active life.

The determination with which he had stood up against the Nazi regime was given by his personal traits, multiplied by his firm anchoring in Christian faith. Tylínek's straightforward behavior made him an enemy of the German Reich. He was arrested for "systematic agitation against the German nation in his sermons" and included in a group of prisoners whose "return was undesirable". The prevailing conditions of everyday oppression during interrogations at the Gestapo, in the Terezín prison or the Dachau concentration camp tested his courage, his apostolic mission as well as his ability to put up with hardship. Even though he returned home a physically handicapped person after the war he resumed his religious service and kept on working in communal politics in the capital of Prague.

Following the wave of persecution in the 1950s, when the terror sanctioned by the communist regime paralyzed the Church and its functioning, Tylínek assumed an attitude of inner freedom. Being well aware that everything human is transient and fleeting but the Holy Church is eternal, he opened one of the alternative paths of Catholic resistance.

DER PRAGER VOLKSTTRIBUN MSGR. ALOIS TYLÍNEK

Stanislava Vodičková, Ústav pro studium totalitních režimů

Resümee

Dieser Beitrag ist dem hervorragenden katholischen Priester und Politiker Msgr. Alois Tylínek (1884–1965) gewidmet, der zu den außergewöhnlichen Zeugen des Glaubens im 20. Jahrhundert gehörte. In sein tatkräftiges Leben griffen dramatisch die modernen politischen Systeme ein – der Nationalsozialismus und dann der Kommunismus. Die Entschlossenheit, mit der er der nazistischen Okkupation trotzte, ergab sich aus seinem Wesen und wurde durch das in ihm fest verankerte Christentum gestärkt. Tylíneks Geradlinigkeit im Tun machte aus ihm einen Feind des Deutschen Reiches. Er wurde „wegen anhaltender Hetze gegen das deutsche Volk in der Predigt“ verhaftet und in die Gruppe der Häftlinge mit der Markierung „Rückkehr unerwünscht“ eingegliedert. Die Bedingungen der alltäglichen Tyranisierung bei den Verhören durch die Gestapo, im Gefängnis in Theresienstadt und im Konzentrationslager Dachau, bestätigten seine Tapferkeit, seine apostolische Sendung und die Fähigkeit, Leid zu ertragen. Nach dem Krieg kehrte er als Invalide in die Heimat zurück, trotzdem nahm er den Kirchendienst wieder auf und arbeitete auch in der Kommunalpolitik der Hauptstadt Prag weiter.

Nach der Persekutionswelle der 50er Jahre, als kommunistischer Staatsterror die Funktion der Kirche lähmte, nahm er die adoptierte Haltung innerer Freiheit ein und eröffnete im Bewusstsein, dass alles Menschliche zeitlich begrenzt und vergänglich, die Heilige Kirche aber ewig ist, einen der alternativen Wege katholischer Resistenz.

DUCHOVNÍ CÍRKVE ČESKOSLOVENSKÉ (HUSITSKÉ) VĚZNĚNÍ V MALÉ PEVNOSTI TEREZÍN

*Martin Jindra, Ústav pro studium totalitních režimů
a Archiv pražské diecéze ČČSH*

Krátce po zřízení Protektorátu Čechy a Morava otiskl list Církve československé (husitské)¹⁾ *Český zápas* provolání patriarchy ThDr. Gustava A. Procházky své církvi: „V září 1938 jsme tragicky zakusili, jak bolestně pravdivá jsou slova Jana A. Komenského v *Centrum securitatis – Hlubině bezpečnosti*: *Shledal jsem, poznal, zkusil a zpruboval, že žádní jakkoli rozhojnění přátelé nic neprospívají, žádní jakkoli silní zástupcové bezpečně nezastoupí [...] jestliže Ty sám neradíš, nepomáháš, nezastupuješ, neskrýváš, nepotěšuješ, Bože můj!* [...] *Dnes jest nám zvláště dbát a řídit se napomenutím apoštola Pavla k Tesalonickým (1 Te 5, 14-15): ‚Vybízm vás, bratři, napomínejte lidi nespořádané; těšte malomyslné, ujímejte se slabých, ke všem buďte shovívaví. Hleďte, ať nikdo neoplácí nikomu zlo zlem, ale usilujte vždycky o dobro mezi sebou a ke všem.‘ Jsme křesťané: nepropadejme tedy bolestíinství, malomyslnosti, slabošství a nesvornosti. Zachovejme klidnou rozvahu a neohrožujme ničím budoucnost svoji a svého národa. Bratři duchovní, buďte svému lidu mužnými vůdci a prozíravými rádci, klidnými, pilnými pracovníky na dalším slibném duchovním díle svého národa. Posilujte víru a pevnou důvěru v Boha v lidu sobě svěřeném, Pána, jenž je štítem a záštitou doufajících v něho. [...]“²⁾ Duchovní ČČS(H),³⁾ kterým bude následující příspěvek věnován, se vydali cestou k naplnění patriarchovy výzvy. Skutečnost, že nezůstali lhostejní vůči nacistické tyranii, pro ně ve svém důsledku znamenala zatčení, po různý časový úsek věznění v policejní věznici pražského gestapa v Terezíně – tři z nich během věznění zahynuli a obětovali svůj život.*

V souvislosti s perzekucí a odbojovou činností duchovenstva ČČS(H) během nacistické okupace je nutné si připomenout, že odbojové aktivity duchovních i věřících nebyly nikterak církví centrálně organizovány, a že křesťané jednotlivých vyznání vesměs nevstupovali do odboje z pozice své církevní příslušnosti, nýbrž, že účast každého duchovního či věřícího člověka na rezistenci proti nacistickému zlu byla věcí jejich osobního svědomí, jejich rozhodnutí se pro následování Ježíše Krista. Tento fakt potvrzuje i vyjádření přednosta církevního oddělení pražského gestapa Kurta Oberhausera:⁴⁾ „*Podotýkám, že případy Církve českomoravské⁵⁾ jsem měl jenom asi ve 4–5 případech, protože duchovní této církve byli činní ponejvíce v aktivním odboji, takže jsem tyto z hlediska církevního vůbec nezpracovával, nýbrž oddělení pro potírání odboje.*“⁶⁾ Duchovní ČČS(H) byli skutečně zastoupeni v celé škále odbojových skupin domácího hnutí odporu, od vojenské organizace Obrana národa (ON) až třeba po Obec sokolskou v odboji (OSVO) a s ní související sokolskou odbojovou organizací JINDRA.

Archivní prameny a literatura

Jako badatelské téma nebyla dosud rezistence a perzekuce duchovenstva CČS(H) v letech 1938–1945 komplexně zpracována a zmapována, přestože CČS(H) ve zmiňovaném období představovala druhou největší církev v protektorátu. Historiografie zná pouze několik dílčích prací, které se většinou zaměřují na odbojovou činnost církve jako celku. Asi k nejvíce citovaným patří studie Miloslava Kaňáka, v posledních dvaceti letech se tématu například věnovali Vladimír Sakař, Radek Hobza, Martin Jindra či Pavel Helan.⁷⁾ Z duchovních CČS(H), kteří přímo prošli Malou pevností je detailněji popsán pouze životní příběh válečného správce Pražské diecéze CČS(H) a diecézního tajemníka pražského Jana Lomoze.⁸⁾

Příspěvek čerpá z rozličných archivních materiálů, z nichž některé nebyly doposud publikovány. Základní údaje k zpracování biogramů uvězněných duchovních s důrazem na příčiny zatčení a průběh věznění byly čerpány z neuspořádaného fondu: Odboj CČS(H) v době okupace, který je uložen v Ústředním archivu a muzeu CČSH.⁹⁾ Biografické údaje z období před zatčením a po případném propuštění duchovních pocházejí zejména z fondu: Personální spisy duchovních, uloženého rovněž v ÚAM CČSH, eventuálně jsou doplněny a upřesněny údaji z příslušných personálních spisů uložených v diecézních archivech CČSH.¹⁰⁾

V Archivu bezpečnostních složek bylo možné využít z fondu 2 M – Odbor politického zpravodajství MV svazky č. 13471 (Zemský národní výbor v Brně – Účast kultových orgánů v ilegálním hnutí za okupace) a č. 13750 (Zemský národní výbor v Praze – Účast kultových orgánů v ilegálním hnutí za okupace). Údaje v posledně jmenovaném svazku jsou obsaženy rovněž ve fondu A 14 – Zemské velitelství SNB Praha, kde jsou pod inventárním číslem 333 rovněž uloženy informace o účasti církví v ilegálním hnutí za okupace. Dochované archivní materiály ze zmiňovaných fondů jsou cenné zejména dobou svého vzniku – jednotlivé stanice SNB údaje zjišťovaly a shromažďovaly převážně v dubnu 1946 a nejsou tudíž vesměs ideologicky zabarveny.

Národní archiv k danému tématu spravuje fond Českého svazu bojovníků za svobodu, kde je možné dohledat například členské přihlášky duchovních, kteří do této organizace vstoupili. Ve fondu ministerstva školství a osvěty se pod inventárním číslem 1454, sign. 170569/48, karton 834 nalézají seznamy obětí z řad jednotlivých církví z let 1938–1945, které dle výnosu ministerstva vypracovaly na konci roku 1947 a na začátku roku 1948 příslušné církevní úřady.¹¹⁾ V neposlední řadě lze archivní materiály čerpat z fondů Památníku Terezín,¹²⁾ kde se ke konkrétnímu tématu dochovaly například vzpomínky tří duchovních CČS(H).¹³⁾ Dílčí údaje lze nalézt v literatuře a dobových periodikách.¹⁴⁾ Doposud asi nejucelenější práci na téma duchovenstva v Malé pevnosti Terezín zpracoval Marek Poloncarz v *Terezínských listech*.¹⁵⁾

Věznění duchovní CČS(H)

Již zde bylo naznačeno, že CČS(H) představovala co do počtu věřících druhou největší církev v Protektorátu Čechy a Morava. V roce 1938 přesahoval počet vě-

řících číslo 800 tisíc. Během válečných let pak počty obyvatel hlásících se k československému vyznání stále narůstaly.¹⁶⁾ V církvi v té době působilo 293 aktivních duchovních. Z odhadovaného počtu asi jednoho sta duchovních, kteří se rozličnými formami zapojili do domácího odboje,¹⁷⁾ se Archivu pražské diecéze CČSH doposud podařilo na základě archivních pramenů, literatury a svědectví pamětníků zmapovat devětatřicet případů po různých časových úseku vězněných duchovních CČS(H). Sedm z nich: Rudolf Babula, Jaroslav Bendl, Václav Falta, Linhart Hodík, František Janků, Jan Parkán a Alois Tuháček, zahynulo v koncentračních a vyhlazovacích táborech či káznicích. K tomu havlíčkobrodský duchovní Vojtěch Schück byl 5. května 1945 zastřelen jedním z hlídkujících členů německých oddílů SS v tehdejší Německém Brodě.¹⁸⁾

Samotnou policejní věznicí gestapa v Malé pevnosti prošlo v letech 1940–1945 patnáct duchovních CČS(H).¹⁹⁾ Jmenovitě se jednalo o Pavla Boudu, Václava Falta, Linharta Hodíka, Josefa Kracíka, Ladislava Krále, Jana Lomoze, Josefa Mojžíše, Jana Parkána, Jaroslava Surého, Františka Valeše, Karla Valeše, Josefa Vízka, Karla Vodičku, Jaroslava Vrhela a Josefa Václava Zdobinského. Dva z uvedených duchovních – Jan Lomoz a Karel Vodička – patřili k čelním představitelům církve během okupace. Jan Lomoz zastával od 16. března 1929 až do svého zatčení 14. prosince 1944 funkci tajemníka pražské diecéze a zároveň se po smrti patriarchy Gustava A. Procházky stal 21. února 1942 správcem téže diecéze.²⁰⁾ Karel Vodička byl po vynucené rezignaci Jana Lomoze od 1. srpna 1944 pověřen zastupováním správce pražské diecéze. Tuto funkci v té době zastával biskup Ferdinand Stibor. Nakonec však ani on neunikl zatčení.

Zemřelí duchovní CČS(H)

Z duchovních, kteří zakusili terezínské věznění, se tři nedožili konce války. Dlouholetý novopacký, v době zatčení pak holický farář Václav Falta²¹⁾ zemřel pravděpodobně již po skončení války přímo v Malé pevnosti. Přesné datum jeho úmrtí nebylo dosud zjištěno. Ještě z 9. května 1945 se dochovalo svědectví jeho spoluvězně, faráře Josefa Kracíka: „*Pokouším se 9. května odejít také z pevnosti. Lékařka mne nechce pustit. Nejsem dosud zdrav, jsem vysílený. Ale kamarádi slibují, že mě odvedou do nemocnice na Krétu v Terezíně. A tak odcházím. [...] Otáčím se k vstupní bráně na 1. dvůr s nápisem ‚Arbeit macht frei‘ a tam vidím stát bratra Falta. Máváme na sebe a na dálku se loučíme voláním ‚na shledanou‘.*“²²⁾ Protože k úmrtí faráře Falty chyběly bližší údaje, byl nejprve pokládán za nezvěstného a po příslušném řízení prohlášen 31. prosince 1945 za zemřelého. Doposud bylo pouze zjištěno, že dle seznamů sestavených Československým Červeným křížem počátkem května 1945 byl farář Falta umístěn v cele č. 43 mezi ošetřovanými. V seznamech nemocných byl veden pod číslem 1988. Zmínka o jeho úmrtí je však uvedena jako neurčitá, bez přesného data, místa a příčiny úmrtí.

Druhou obětí mezi duchovními CČS(H), kteří prošli Malou pevností, byl kdyňský farář Linhart Hodík, jenž se na Chodsku zapojil do odbojové činnosti v rámci skupiny dr. Antonína Žlábka. K jeho zatčení došlo na rozkaz klatovské-

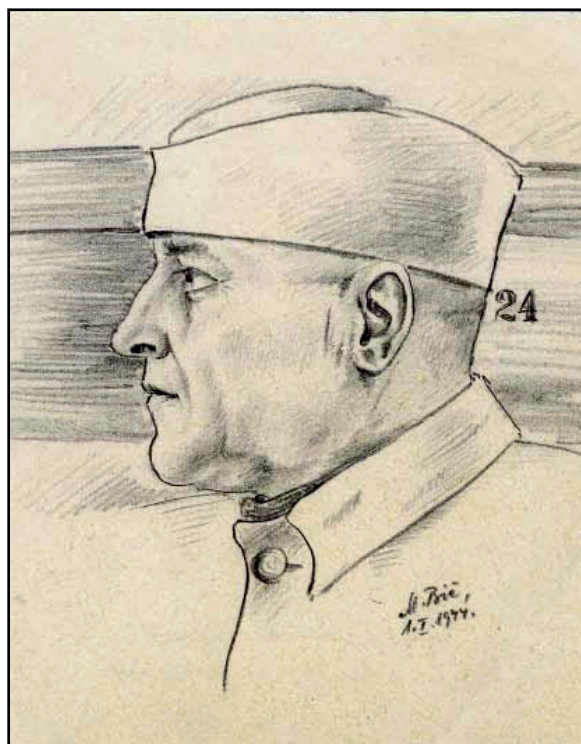

Jan Lomoz při otevření sboru
na Brezových Horách v roce
1936 (APD ČČSH)

Část Lomozovy terezínské vě-
zeňské košile (archiv Jany Ja-
hodové)

Linhart Hodík,
kresba Miloše Biče,
1. 1. 1944 (PT)

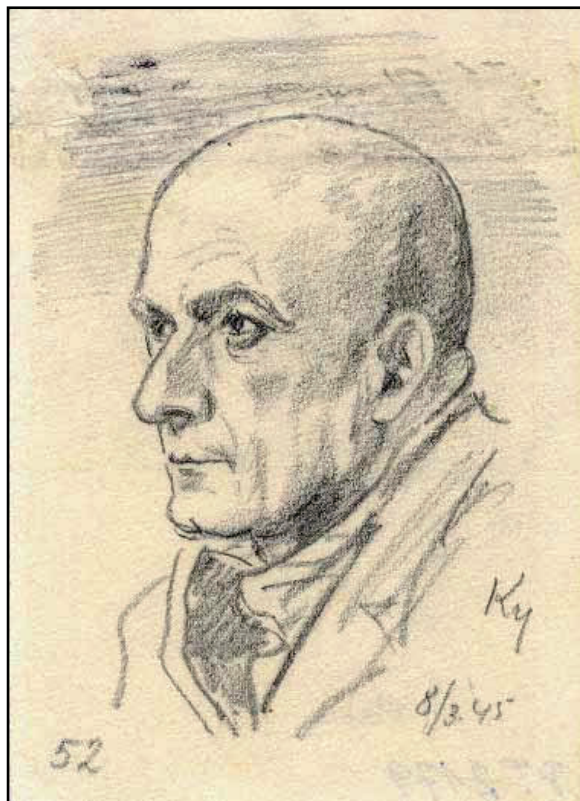
Duchovní život v Malé pevnosti

Postavení duchovních – bez rozdílu vyznání – nebylo v Terezíně v porovnání s ostatními skupinami vězňů nikterak lehké, ale spíše naopak. Dochovala se četná svědectví o brutalitě dozorců cíleně namířené právě vůči kněžím. Československý farář v České Třebové Pavel Bouda, který byl i s manželkou²⁶⁾ 14. října 1941 zatčen a přes Pardubice se 19. prosince 1941 dostal do Malé pevnosti, vzpomíná: „Nejstrašnější doby nastaly ovšem po atentátu na Heydricha v Malé pevnosti. Malá pevnost vůbec patří k mým trvalým strašným zážitkům. Byl jsem krutě ztýrán při příchodu, jakmile zvěděli, že jsem farář, vrhli se na mne a byl jsem bit hlava nehlava. Dostal jsem pak nejtěžší práci, vozil jsem v pevnosti na kolečku těžké kameny a musel jsem jezdit klusem, jinak jsem byl bit pažbami SS-manů a gestapáků. Dálo se tak za jejich výsměchu, takže bolest byla dvojitá.“²⁷⁾ Téměř totožně situaci v pevnosti vykreslil i Josef Václav Zdobinský.²⁸⁾

I přes zaznamenaná příkoří a útrapy četní duchovní nerezignovali na pastorační službu a hlásání Slova Božího. Farář Bouda²⁹⁾ do dotazníku ústřední rady z roku 1947 k pastoraci se spoluvězni poznamenal: „Již v Pardubicích na cele 25 jsem bratřím spoluvězňům dodával posily a pevné víry v naše konečné vítězství. Tu poprvé jsem poznal, jak velkým zdrojem síly je víra v Boha a jak nejjistějším vůdcem je Ježíš. [...] Nejvíce pastorační práce jsem vyvinul v Malé pevnosti, bylo nás na cele 75,

Václav Falta,
kresba Josefa Kyliese,
8. 3. 1945 (PT)

vesměs Čechů. Prostředí samo vyžadovalo silných jedinců, tam jsem poznal a viděl, jak největším bohatstvím je býti bohat v Bohu. Po zavření cel, večer asi ve 20 hodin jsme bývali trochu bezpečnější a tehdy, ač vyčerpán těžkou otrockou celodenní dřinou, míval jsem až čtyřikrát týdně promluvy, ba dokonce i bohoslužby.³⁰⁾

Vamberský duchovní Josef Mojžíš, který byl po svém zatčení 5. února 1942 vyšetřován v Hradci Králové, pobýval v Malé pevnosti od 1. června 1942 do 16. prosince téhož roku.³¹⁾ Stýkal se zde s evangelickým farářem Bohumírem Opočenským, římskokatolickými kněžími: svatovítským kanovníkem Otakarem Švecem, Aloisem Tylínkem a dalšími. I on vzpomínal po skončené válce na pastoraci během věznění. „Protože nejen Němci, ale hlavně spoluvězni viděli v každém z nás duchovního, musel se každý duchovní podle toho chovat. Pokračovat v pastoraci – byl příkaz svědomí. Konečně: jiné sílíc, sám sebe sílil. Pastorce začala seznámením se s generáliemi jednoho každého. Pak začala debata o věcech církve. To obyčejně lidé vyhrabávali ty své většinou skromné náboženské vědomosti a byli neobyčejně přístupni získání nových poznatků. Závěr všeho byla společná modlitba, nebo dokonce i bohoslužba.³²⁾

Rovněž učitel náboženství a pomocný duchovní František Valeš, který byl do Malé pevnosti transportován z plzeňského gestapa 27. srpna 1944,³³⁾ vzpomínal

v roce 1968 na své kněžské poslání v Terezíně. „Každou sobotu večer, když už jsme všichni leželi namačkání na palandách, jsem do té tmy pro svoji útěchu i útěchu spoluvězňů mluvil. [...] Témata takových mých každodenních pětiminutovek měla posilovat naši víru, že přijde den vítězství – den odplaty. V těch krátkých promluvách jsem si dovolil upozorňovat, abychom ani zde v tom hrozném prostředí neztráceli charakter dobrých, slušných lidí – být k sobě jako bratři. V předvečer J. A. Komenského jsem už na IV. dvoře v cele č. 43 připomenul věštecká slova: „Věřím i já pevně Bohu, že po přejití vichřic hněvu, vláda věcí tvých tobě se navrátí, ó lide český!“³⁴⁾

Během věznění se několika duchovním dokonce podařilo propašovat do pevnosti útržky, v ojedinělých případech i celé Bible. Písmo v Malé pevnosti uchovávali například duchovní Josef Mojžíš a Ladislav Král.³⁵⁾ Německy psanou Bibli se podařilo získat i faráři Zdobinskému: „V Terezíně jsem vyměnil za denní dávku chleba překlad Bible Lutherovy v němčině – za neděli se četlo. V káznici jsem četl Písmákův deník a našel na smetišti opět německou Bibli.“³⁶⁾

Sonda do období komunistické totality

Pakliže bychom se chtěli dotknout situace duchovenstva po únorovém komunistickém puči v roce 1948, tak z dvanácti válu přeživších terezínských vězňů z řad ČČS(H) byl jeden (Josef Václav Zdobinský) v březnu 1955 uváděn SÚC mezi duchovními – členy KSČ. Jeden duchovní (berounský Ladislav Král) byl během komunistické totality znovu uvězněn – Státní soud v Brně jej v červnu 1951 odsoudil k čtrnáctiletému těžkému žaláři.³⁷⁾

Biogram Karla Vodičky

Škálu a rozsah dostupných archivních pramenů, případně literatury a periodik je možné si demonstrovat na biogramu vybrané osobnosti duchovního, v tomto případě Karla Vodičky, který od 1. srpna 1944 zastával funkci správce pražské diecéze.³⁸⁾

Karel Vodička se narodil 2. srpna 1890 v malé pošumavské vsi Vacovy na Klatovsku. Pocházel z početné maloroľnické rodiny. Rodiče vychovávali celkem sedm dětí. Obecnou školu navštěvoval v Týnci, rok měšťanské školy a gymnázium v letech 1902–1910 studoval v Klatovech. Po jednoroční prezenční vojenské službě, kde dosáhl hodnosti kadet aspirant, se rozhodl pro studium bohosloví na Teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Po úspěšném absolvování teologického studia byl v červnu 1915 vysvěcen na jáhna. Dne 18. září 1915 jej tehdejší pražský arcibiskup a kardinál Lev Skrbenský vysvětil v Praze na kněze. Od října 1915 působil v duchovní správě jako kaplan ve Vliněvsi u Mělníka, v roce 1917 rovněž pět měsíců administroval faru v Hošíně. Později se stal zámeckým kaplanem u knížete Lobkovice v Dolních Beřkovicích.³⁹⁾

Na přelomu let 1917–1918 se začaly především v Čechách rozvíjet snahy o obnovení Jednoty katolického duchovenstva.⁴⁰⁾ Dne 7. listopadu 1918 došlo v Praze k uspořádání ustavující valné hromady Jednoty českého katolického duchovenstva. Do nejprve reformního a posléze secesionistického hnutí se v roudnickém

Karel Vodička (ÚAM CČSH)

vikariátu záhy zapojil i Karel Vodička. Byl osobně přítomen na významné schůzi Jednoty, která se konala 23. ledna 1919 za účasti 475 kněží ve Smetanově síni Obecního domu v Praze, kde zazněl požadavek pozdějšího prvního patriarchy CČS(H) ThDr. Karla Farského, aby shromáždění duchovní přísahali, že neustoupí z požadavků reformního programu.⁴¹⁾ Jméno Karla Vodičky se rovněž objevilo mezi členy Klubu reformních kněží Jednoty československého duchovenstva, stejně tak jako mezi účastníky památného valného sjezdu Klubu konaného 8. ledna 1920 v Národním domě v Praze na Smíchově, na kterém bylo hlasováním rozhodnuto o založení CČS(H).⁴²⁾ Sám Karel Vodička hlasoval pro založení samostatné církve.

Po vyhlášení CČS(H) 11. ledna 1920 v chrámu sv. Mikuláše v Praze na Starém Městě oznámil Karel Vodička ještě tentýž den vznik církve v zámecké kapli v Dolních Beřkovicích, rezignoval na místo zámeckého kaplana a odešel na Slovensko. V Brezně nad Hronom nastoupil 15. ledna 1920 jako literární učitel. Během čtyřměsíčního působení zde vykonal řadu přednášek o jednotě Čechů a Slováků. V květnu 1920 na výzvu dr. Karla Farského převzal duchovní správu náboženské obce CČS(H) v Rychvaldě na Těšínsku.⁴³⁾ Současně zde začal i s výukou dětí. Po absolvování zkoušek pro výuku náboženství na obecných a měšťanských školách v listopadu 1920 oficiálně působil rovněž jako katecheta československého náboženství. V Rychvaldě setrval až do 11. října 1938, kdy byl z místa jako „český šovinista a husitský kněz, který šťve proti Polsku“, vypovězen. Přízviska, která si

Vodička vysloužil i v polském tisku, vyplývala z jeho četných vystoupení, při kterých vyzýval věřící, aby setrvali ve své československé víře a nehlásili se k polské národnosti.⁴⁴⁾ Bezprostředně po vypovězení přechodně žil i s rodinou v Michálkovicích,⁴⁵⁾ odkud do Rychvaldu posílal národnostně zaměřené letáky, které sám tiskl. Nadále rovněž udržoval písemný i osobní kontakt s českými rodinami na okupovaném území. Tento styk trval i po jeho přestěhování do Prahy dne 28. února 1939. Z Prahy, kde byl ustanoven pomocným duchovním a katechetou u sv. Mikuláše na Starém Městě, krátce v roce 1939 i v Kladně, se několikrát ročně vydával sloužit bohoslužby do Michálkovic, a povzbuzoval tak místní věřící. Zapojil se zde rovněž do ilegální organizace Slezský odboj.⁴⁶⁾

Příchodem do Prahy nastal v životě Karla Vodičky další zlom. Ani zde nebyl ochoten smířit se s okupací a vyhlášením Protektorátu Čechy a Morava. Ve svých kázáních udržoval u věřících víru v návrat svobody. Pořádáním kulturních večerů, biblických hodin a prací s mládeží povzbuzoval národní myšlenku a víru ve spravedlnost Boží. Po bohoslužbách mládeže se zpívala národní hymna. Mládež rovněž zavedl k hrobu prezidenta T. G. Masaryka do Lán. V roce 1943 byl v *Árijském boji* označen za židofila, když se zastal pokřtěného Žida, který se zúčastnil bohoslužeb. Po ustanovení zástupcem správce pražské diecéze konal četné bohoslužby i mimo svoji náboženskou obec a rovněž se při nich otevřeně a svobodně vyjadřoval a povzbuzoval věřící. Osudným se mu stalo kázání, které proslovil na velikonoční pondělí 10. dubna 1944. Přirovnal v něm český národ k ukřižovanému, ale vítězícímu Kristu. Od té doby, jak později po zatčení zjistil, byl sledován gestapem. K zatčení nakonec došlo 9. února 1945. Ve zdůvodnění stálo: pro nepřátelská kázání.⁴⁷⁾

V Pečkově paláci byl Vodička několik hodin vyšetřován vrchním tajemníkem oddělení pro židovské, církevní a zednářské záležitosti Kurtem Oberhausem. V pankrácké vyšetřovací vazbě zůstal, veden pod číslem 33 875, do 10. dubna 1945. Téhož dne byl vlakem transportován do věznice v terezínské Malé pevnosti a umístěn do cely č. 39 na IV. dvoře. Ke svému překvapení zjistil, že hned vedle něho leží českobudějovický kapitulní vikář Jan Cais. Prošel pracovním komandem v cihelnách v Ústí nad Labem, později pomáhal při zednických pracích v Litoměřicích.⁴⁸⁾ Propuštění se Karel Vodička dočkal 10. května 1945. První jeho cesta v Praze vedla do chrámu sv. Mikuláše, který, ač mírně poškozen, stál jinak neporušený, a za svojí rodinou.⁴⁹⁾ Později vzpomínal, jak po návratu do Prahy odolal výzvě po pomstě na Němcích odklízějících barikády v Dlouhé třídě: „*Do nejdelší smrti bych to cítil jako skvrnu na své duši. Upřímná radost z vítězství odpouští.*“⁵⁰⁾ Bezprostředně po návratu z Terezína se u Karla Vodičky projevila náказа skvrnitým tyfem a 16. května musel být ve vážném stavu převezzen do nemocnice na Bulovku, kde byl léčen MUDr. Procházkou. Přestože léčba probíhala až do roku 1946, zůstaly Karlu Vodičkovi trvalé zdravotní následky.

Stejně jako druhému uvězněnému čelnímu představiteli CČS(H) Janu Lomozovi, nebyl ani Karlu Vodičkovi umožněn návrat na duchovenské místo, které zastával před vyhoštěním z Těšínska a následným uvězněním.⁵¹⁾ Na jeho žádost

o návrat do Rychvaldu mu přišla od biskupa Stibora překvapivá odpověď, že s ním v diecézi už více nepočítá, ať raději zůstane v Praze, do Rychvaldu že už ustanovil faráře Gabriela Chrobáčka.⁵²⁾ Zklamany Karel Vodička přijal místo katechety v Praze-Košířích, od září 1945 do srpna 1947 v Praze-Holešovicích. V září 1947 byl jmenován profesorem náboženství na reálném gymnáziu v Praze-Smíchově, zároveň zastával funkce v pražské diecézní radě a Spolku učitelů náboženství CČS(H), jehož se stal v roce 1946 předsedou. Po zrušení profesorských míst přešel v roce 1950 do duchovní správy nejprve jako pomocný duchovní v Praze II, od roku 1951 až do svého odchodu do starobního důchodu v roce 1960 jako farář v Praze III. V letech 1957 až 1960 zastával navíc funkci předsedy pražského okrsku. Z tohoto světa byl Karel Vodička odvolán 12. června 1970, tj. v den úmrtí patriarchů CČS(H) dr. Karla Farského a dr. Františka Kováře. Smuteční rozloučení proběhlo 18. června 1970 v Husově sboru v Praze-Dejvicích. Završil se tak život kněze, který k době svého věznění po skončené válce poznamenal: „Nabyl jsem naprostého přesvědčení, že ve světě vládne spravedlnost Boží, nabyl jsem nezlomné jistoty, že Ježíšův mravní zákon a jeho učení jest životné a jediné ono vede ke spáse lidstva zde na zemi i na věčnosti. Jenom tato víra dává mi zapomenout poznání, které jsem učinil na Pankráci a zvláště v Terezíně, že člověk je člověku vlkem, že člověk je nezměnitelným dravcem, sobcem.“⁵³⁾

Závěrečná komparace a doplnění článku Marka Poloncarze

Jak již bylo zmíněno, doposud asi nejucelenější práci na téma duchovenstva v Malé pevnosti Terezín zpracoval Marek Poloncarz v *Terezínských listech*. Vzhledem k době vzniku a k rozsahu využívaných archivních pramenů se z pohledu údajů o vězněných duchovních CČS(H) jedná o poměrně přesný výčet. Přesto je nutné několik dílčích poznatků upravit a doplnit.

Z prezentovaného výčtu dvanácti vězněných duchovních CČS(H) nepatří do uvedeného seznamu jméno Jan Našinec. Schematismus CČS(H) neuvádí žádnou osobu duchovního s tímto jménem.⁵⁴⁾ Podle věty: „V *Buchenwaldu zahynul v roce 1944 farář církve československé Jan Našinec*“⁵⁵⁾ je možné se domnívat, že došlo k záměně jmen, a že místo uváděného Jana Našince se jedná o v Buchenwaldu skutečně umučeného Linharta Hodíka, který ve výčtu duchovních CČS(H) vězněných v policejní věznici pražského gestapa chybí. Jak vyplývá již z dříve uvedeného výzkumu, výčet postrádá ještě dvě jména duchovních CČS(H), kteří prošli Malou pevností: Jana Parkána a Pavla Boudu. Z duchovních, u kterých nebylo zjištěno vyznání, sloužili v CČS(H) Josef Zdobinský a až do roku 1935 i Karel Pavlinec.⁵⁶⁾ Po konfrontaci s novými prameny lze tedy konstatovat, že z dmi Malé pevnosti prošlo patnáct duchovních CČS(H), kteří v době zatčení aktivně sloužili v této církvi.

- ¹⁾ Dále jen CČS(H).
- ²⁾ Gustav A. Procházka, *Církev*, in: *Český zápas*, č. 12, Praha 1939, s. 89.
- ³⁾ K vymezení pojmu duchovní v textu je nutné dodat několik upřesňujících informací. Všichni v Malé pevnosti věznění duchovní CČS(H) byli řádně vysvěceni kněží – pět z nich bylo vysvěceno již v římskokatolické církvi. V době zatčení tito duchovní zastávali různá postavení v církevní službě, konkrétně sloužili jako faráři, pomocní duchovní nebo jako učitelé náboženství. Do kategorie duchovní nebyli zahrnuti laičtí učitelé náboženství a kazatelé. (Tento institut byl v CČS(H) využíván zejména od počátku 50. let, kdy na III. řádném sněmu došlo k doplnění ustanovení o kazatelích i do ústavy CČS(H).)
- ⁴⁾ Kurt Oberhauser (1903–1947), strojní inženýr, vrchní tajemník pražského gestapa. Zaměstnancem německé tajné státní policie se stal koncem roku 1933. Krátce pracoval v Mnichově, od listopadu 1934 až do března 1939 pak přímo v Berlíně. Od května 1937 člen NSDAP. Dne 15. března 1939 byl odvezen se zvláštním oddílem přímo do Prahy. Do srpna 1939 pracoval jako referent v židovském oddělení, následně jako vrchní tajemník v oddělení pro židovské, církevní a zednářské záležitosti. Kromě vyšetřování mnoha trestních případů duchovních vedl například vyšetřování proti příslušníkům pravoslavné církve z kostela sv. Karla Boromejského (později sv. Cyrila a Metoděje). V dubnu 1947 byl odsouzen k smrti a popraven.
- ⁵⁾ O změně názvu Církve československé na Církev českomoravskou rozhodlo ministerstvo školství a národní osvěty výnosem č. 51310/40-V/2 z 22. dubna 1940. Historie změny názvu církve sahá už k době krátce po vyhlášení tzv. Slovenského štátu, kdy se mimo území protektorátu ocitlo zbylých devět náboženských obcí na Slovensku – první zásah do působnosti náboženských obcí na Slovensku a Podkarpatské Rusi proběhl již na podzim 1938. V dubnu 1939 ministerstvo vnitřní záležitostí CČS(H) a zároveň byla výnosem ministerstva školství a osvěty zakázána působnost církve na Slovensku. Právního základu pro svoji existenci na Slovensku tak úhrnem pozbylo dvanáct náboženských obcí a na třicet místních výborů. Koncem září 1939 vyvolalo ministerstvo školství a národní osvěty na žádost Úřadu říšského protektora s představiteli církve jednání o změně jejího označení. Přestože se církevní představitelé původně klonili k názvu „česká církev národní“ bylo nakonec příslušnému ministerstvu doručeno konečné rozhodnutí patriarchy obsahující označení „církev českomoravská“. K potřebnému ústavnímu schválení nového názvu nikdy nedošlo, přesto musel být používán až do května 1945. K oficiálnímu zrušení příslušného výnosu pak ministerstvo školství a osvěty na žádost ÚNS CČS z 2. srpna 1945 přistoupilo 19. září 1945 – výnos č. B-152.763-V. V roce 1971 byl na VI. řádném sněmu CČS(H) k názvu církve přičleněn přívlastek „husitská“.
- ⁶⁾ Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), f. Ústředna státní bezpečnosti, sign. 305-657-5, výpověď Kurta Oberhausera sepsaná u Oblastní úřadovny StB Praha (8. února 1947).
- ⁷⁾ Miloslav Kaňák, *Církev československá husitská v boji proti nacismu*, in: *Theologická revue*, č. 2, Praha 1975, s. 29–35; Vladimír Sakař, *Církev československá (husitská) v odboji proti německému nacismu*, in: *Nový zápas*, č. 33, Praha 2003, s. 5–9; Radek Hobza, *Církev československá (husitská) v odboji do r. 1942*, in: *Národní osvobození*, č. 4, Praha 1999, s. 8; Martin Jindra, *Odbojová činnost a perzekuce příslušníků Církve československé (husitské) během okupace*, in: *Církev československá husitská v odboji za 2. světové války*. Sborník k 65. výročí rozhlasového vysílání v Praze-Vinohradech, Praha 2010, s. 8–16; Pavel Helan, *Církev československá*, in: *Prošli jsme v jeho síle*. Evangelici v čase druhé světové války, Praha 2003, s. 212–215.
- ⁸⁾ Martin Jindra, Jan Lomoz, jeden ze sabotérů České ligy proti bolševismu. Životní příběh válečného správce Pražské diecéze Církve československé (husitské) Jana Lomoze, in: *Paměť a dějiny*, č. 1, Praha 2010, s. 79–92.
- ⁹⁾ Dále jen ÚAM CČSH.
- ¹⁰⁾ Autor využíval zejména Archiv pražské diecéze CČSH.
- ¹¹⁾ Z duchovních CČS(H), kteří byli vězněni v Malé pevnosti, se v seznamech nacházejí údaje o Linhartu Hodíkově, Václavu Faltovi a Janu Parkánovi.
- ¹²⁾ Dále jen PT.
- ¹³⁾ Konkrétně se jedná o vzpomínky Josefa Kracika (č. 792), Josefa Mojžiše (č. 525) a Františka Valeše (č. 394).
- ¹⁴⁾ Z další literatury například: Bedřich Hoffmann, *A kdo vás zabije... Život a utrpení kněžstva v koncentračních táborech, Společenské podniky, Přerov 1947*; František Vašek – Zdeněk Štěpánek, *Trnitá cesta moravského duchovenstva (1939–1945)*, Šimon Ryšavý, Brno 2003. Z dobových periodik

autor například čerpal z listu CČS(H) Český zápas, roč. 1945–1948 a kalendáře Blahoslav, roč. 1947, 1948 a 1950.

- ¹⁵ Marek Poloncarz, Duchovenstvo v policejní věznicí Malá pevnost Terezin v letech 1940–1945, in: Tereziánské listy, č. 22, Praha 1994, s. 84–101.
- ¹⁶ Srovnej, Vladimír Srb, Statistická příručka CČS 1949, ÚR CČS, Praha 1949.
- ¹⁷ Srovnej, Pavel Helan, Církev československá, in: Prošli jsme v jeho síle. Evangelíci v čase druhé světové války, Praha 2003, s. 213.
- ¹⁸ Martin Jindra, Odbojová činnost a perzekuce příslušníků Církev československé (husitské) během okupace, in: Církev československá husitská v odboji za 2. světové války. Sborník k 65. výročí rozhlasového vysílání v Praze-Vinohradech, Praha 2010, s. 13.
- ¹⁹ V Malé pevnosti byl rovněž vězněn bývalý duchovní CČS(H) Karel Palivec, který sloužil v letech 1926–1927 ve Vlašimi, v letech 1927–1929 ve Vyškově a v roce 1935 v Chocni.
- ²⁰ Na III. řádném sněmu CČS(H) konaném ve dnech 1. až 3. července 1950 došlo ke zřízení nových diecézí (plzeňské a brněnské). Do té doby byla pražská diecéze označována také jako západočeská.
- ²¹ Václav Falta byl zatčen 21. února 1945, když se na předvolání dostavil k pardubickému gestapu. Osudným se mu stala vlastenecká a protiněmecky zaměřená smuteční promluva nad hrobem legionáře v Borohrádku u Holic. Do Malé pevnosti byl transportován 1. března 1945. Ve sbírce kreseb Josefa Kylvise se dochovala i jeho podobizna z 8. března 1945. Viz PT, Sb. Malá pevnost, kresby, inv. č. 2179.
- ²² Diecézní archiv CČSH Hradec Králové, f. Personální spisy duchovních, osobní spis Václava Falty, vzpomínka Josefa Kracíka na Václava Faltu.
- ²³ Emanuel Strejček, O posledních dnech faráře Linharta Hodíka, in: Život za pravdu. Památník chodského hrdinství (uspořádal Josef Hofmann), Svaz bojovníků za svobodu, Domažlice 1949, s. 105 až 106.
- ²⁴ Viz PT, Sb. Malá pevnost, kresby, inv. č. 2345.
- ²⁵ Jaroslav Startl, Za bratrem Janem Parkánem, in: Český zápas, č. 16, Praha 1947, s. 94–95; Srovnej, ÚAM CČSH, f. Odboj CČS(H) v době okupace, neuspořádáno, účast v odboji – Jan Parkán.
- ²⁶ Růžena Boudová zahynula 18. února 1945 v Ravensbrücku.
- ²⁷ Václav Vyšohlíd, Svědectví z koncentračních táborů, in: kalendář Blahoslav, Blahoslav, Praha 1950, s. 106.
- ²⁸ Josef Václav Zdobinský byl zatčen 4. prosince 1941 v Kolíně. Následně byl až do soudu vězněn v Malé pevnosti, Praze na Pankráci, Drážďanech a Litoměřicích, kde byl 25. března 1943 odsouzen ke 3 rokům a 8 měsícům káznice. Trest si odpykával v káznících Grieho a Pretsch. Dne 25. dubna 1945 se v káznici Grieho dočkal propuštění.
- ²⁹ Pavel Bouda byl v Malé pevnosti vězněn do 30. července 1942, kdy byl převezen do pankrácké věznice. Dále byl vězněn od 4. října 1942 – 28. března 1943 v Drážďanech, 28. března 1943 – 8. června 1943 v Litoměřicích, kde byl 8. dubna 1943 odsouzen k 5,5 rokům káznice. Z Litoměřic byl v červnu 1943 transportován do káznice Grieho a následně 28. července 1943 do káznice Zwickau, kde byl 14. května 1945 osvobozen americkou armádou.
- ³⁰ ÚAM CČSH, f. Odboj CČS(H) v době okupace, neuspořádáno, účast v odboji – Pavel Bouda. Farářova slova potvrzují v uvedené složce i někteří spoluvězni.
- ³¹ Josef Mojžíš byl následně vězněn 17. prosince 1942 – 28. dubna 1942 ve věznicí v Drážďanech. Od 28. dubna 1942 – 31. října 1943 v Litoměřicích, kde byl také odsouzen na 7 roků káznice. Od 1. listopadu 1943 – 25. dubna 1945 v káznici Grieho, kde se dočkal osvobození.
- ³² ÚAM CČSH, f. Odboj CČS(H) v době okupace, neuspořádáno, účast v odboji – Josef Mojžíš.
- ³³ František Valeš byl zatčen 8. srpna 1944. V Terezině byl vězněn do 14. listopadu 1944, kdy byl převezen do pankrácké věznice. Do Terezíny se vrátil 28. listopadu 1944 a byl zde vězněn do 15. prosince téhož roku. Následoval transport přes Drážďany, Lipsko a Berlín do káznice v Gollnowě, kam doputoval 28. prosince 1944. Dne 13. února byl s částí vězňů evakuován do Hamburku, kde se dočkal osvobození.
- ³⁴ PT, f. Sbíрка vzpomínek, vzp. č. 394.
- ³⁵ Před transportem do Dachau 13. prosince 1943 odkázal Ladislav Král Žilkův Nový zákon do péče docenta novozákonní bibliotiky Jana Merella.
- ³⁶ ÚAM CČSH, f. Odboj CČS(H) v době okupace, neuspořádáno, účast v odboji – Josef Václav Zdobinský.
- ³⁷ Srovnej Martin Jindra, Strážci lidskosti, NO CČSH Praha-Staré Město, Praha 2007, s. 27–33.
- ³⁸ Poté, co Jan Lomoz na „přání“ ministra Emanuela Moravce 10. července 1944 rezignoval na funkci

správce pražské diecéze, převzal správu diecéze biskup Ferdinand Stibor. Z jeho rozhodnutí, které deklaroval rozesláním oběžníku č. 23/1944, byl zástupcem správce pražské diecéze ustanoven Karel Vodička.

- ³⁹⁾ ÚAM CČSH, f. Personální spisy duchovních, osobní spis Karla Vodičky. Srovnej, Archiv pražské diecéze CČSH, f. Personální spisy duchovních, osobní spis Karla Vodičky.
- ⁴⁰⁾ Mezi hlavní postavy patřili duchovní: Jindřich Šimon Baar, Xaver Dvořák a František Jan Kroiher.
- ⁴¹⁾ Valné schůzi československého duchovenstva tehdy předsedal J. Š. Baar, hlavní referát s reformními požadavky přednesl ouběnický farář a spisovatel Bohumil Zahradník-Brodský. Srovnej Pavel Marek, České schisma, Gloria, Rosice u Brna 2000, s. 29–41. David Frýdl, Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky, L. Marek, Brno 2001, s. 55–61.
- ⁴²⁾ Tamtéž, s. 290–297, respektive s. 95–148.
- ⁴³⁾ V Rychvaldě se v té době hlásilo k CČS(H) 3 000 věřících.
- ⁴⁴⁾ Srovnej, Národní archiv (dále jen NA), f. Český svaz bojovníků za svobodu (dále jen ČSBS), členská složka Karla Vodičky, Husitský kněz štte proti Polsku (3. října 1938). Z polštiny text přeložila Eva Vítovcová.
- ⁴⁵⁾ Počátkem listopadu 1938 bylo rozhodnuto, že Michálkovice zůstanou mimo zabraná území.
- ⁴⁶⁾ NA, f. ČSBS, členská složka Karla Vodičky. Srovnej, ÚAM CČSH, f. Odboj CČS(H) v době okupace, neuspořádáno, účast v odboji – Karel Vodička.
- ⁴⁷⁾ Tamtéž. Srovnej ABS, f. 2 M – Odbor politického zpravodajství MV, sign. 13750, Zemský národní výbor v Praze – účast kultových orgánů v ilegálním hnutí za okupace, s. 79. ABS, f. A 14 – Zemské velitelství SNB Praha, sign. 333, účast církvi v ilegálním hnutí za okupace.
- ⁴⁸⁾ Karel Vodička, Dvacáté výročí osvobození Terezína, in: Český zápas, č. 14, Praha 1965, s. 2.
- ⁴⁹⁾ Dne 25. listopadu 1920 se Karel Vodička oženil s Libuší Davidovou. Společně vychovávali tři děti: Bořivoje, Karla a Alenu.
- ⁵⁰⁾ Karel Vodička, Církev za druhé světové války, in: Český zápas, č. 31–32, Praha 1970, s. 3.
- ⁵¹⁾ Za svoji odbojovou činnost a postoje během okupace byl Karel Vodička 22. března 1947 vyznamenán Československou vojenskou medailí I. stupně za zásluhy mimo boj.
- ⁵²⁾ Martina Kotlíková, Československá církev na Ostravsku v letech 1938–1945 (diplomová práce), Brno 2005, s. 74–75.
- ⁵³⁾ Václav Vyšohlíd, Pronásledování a zkušenosti Církve československé za protektorátu, rukopis v archivu autora (nedatováno).
- ⁵⁴⁾ Srovnej Milan Salajka, Proces ustanovování a duchovní správy náboženských obcí CČSH 1920–2000, Blahoslav, Praha 2003.
- ⁵⁵⁾ Marek Poloncarz, Duchovenstvo v policejní věznici Malá pevnost Terezín v letech 1940–1945, in: Terezínské listy, č. 22, Praha 1994, s. 90.
- ⁵⁶⁾ Tamtéž, s. 95.

CLERGYMEN OF THE CZECHOSLOVAK (HUSSITE) CHURCH IMPRISONED IN THE SMALL FORTRESS IN TEREZÍN

Martin Jindra, Ústav pro studium totalitních režimů and Archiv pražské diecéze CČSH
Summary

This study is devoted to the clergymen of the Czechoslovak (Hussite) Church, an almost 8,000-strong church known under its Czech acronym CČS(H), who were incarcerated for different periods in the Prague Gestapo Police Prison in Terezín in the years 1940–1945. Even though CČS(H) – from April 1940 until the end of the war its registered name was changed, under the pressure of the occupation authorities, to the Bohemian-Moravian Church – was the second largest church in the Protectorate of Bohemia and Moravia, this particular subject is a virtually unmapped research field. In addition to a list of research sources and a general insight into the issues concerning the resistance and persecution of the CČS(H) clergy in the years 1939–1945, the study focuses primarily on the fates of the clergymen imprisoned in Terezín, while paying attention to their life stories before their incarceration in the Small Fortress and their eventual release from the Small Fortress. One of the chapters is devoted to the clergymen's pastoralia during their imprisonment. In conclusion, the author offers a brief comparison with the hitherto only coherent text dealing with the subject of clergymen in the Police Prison in the Small Fortress in Terezín, written by Marek Poloncarz.

DIE GEISTLICHEN DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN (HUSSITISCHEN) KIRCHE IN DER KLEINEN FESTUNG THERESIENSTADT

Martin Jindra, Ústav pro studium totalitních režimů and Archiv pražské diecéze CČSH
Resümee

Dieser Beitrag befasst sich mit den Geistlichen der vor dem Krieg fast achthunderttausend Mitglieder zählenden Tschechoslowakischen (hussitischen) Kirche – CČS(H), die in verschiedenen Zeitabschnitten von 1940–1945 im Polizeigefängnis der Prager Gestapo in Theresienstadt eingekerkert waren. Obgleich die CČS(H) – von April 1940 bis Kriegsende wurde die bisherige registrierte Bezeichnung auf Druck der Okkupationsorgane in Böhmisches-Mährische Kirche umgeändert – zweitgrößte Kirche im Protektorat Böhmen und Mähren war, handelt es sich um eine fast nicht kartierte Forschungsthema. Neben der Aufzählung der Quellen für grundlegende und allgemeine Einsichten in die Problematik der Resistenz und Persekution der Geistlichkeit der CČS(H) in den Jahren 1939–1945 konzentriert sich der Beitrag vor allem auf die Schicksale der in Theresienstadt eingekerkerten Geistlichen, wobei angestrebt wird, auch die Lebensetappen vor der Inhaftierung und nach der eventuellen Entlassung aus der Kleinen Festung nicht zu übergehen. Eines der Kapitel lässt auch die seelsorgerische Fürsorge der Geistlichen während der Haft nicht außer Acht. Abschließend führt der Autor einen kurzen Vergleich mit dem bisher einzigen in sich abgeschlossenen Text durch, der sich mit dem Thema der Geistlichkeit im Polizeigefängnis der Kleinen Festung Theresienstadt befasst und dessen Autor Marek Poloncarz ist.

ANTONÍN NEJEZCHLEBA PŘED MIMOŘÁDNÝM LIDOVÝM SOUDEM PRAHA

Ivo Pejčoch, Vojenský historický ústav

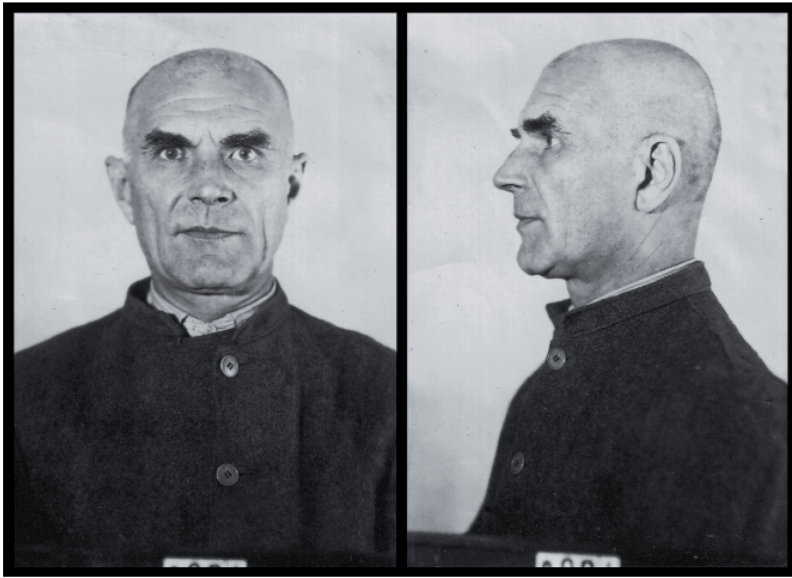
V letech druhé světové války se značná část důstojnického sboru československé armády aktivně zapojila do protinacistického odboje, mnozí vojáci skončili život na bojištích nebo popravištích, další strávili dlouhá léta ve věznicích a koncentračních táborech. Naproti tomu množství těch, kteří s nepřítelem otevřeně spolupracovali, zůstalo v procentuálním poměru minimální. V rámci vyrovnání s okupační minulostí byli vojáci podezřelí z kolaborace v poválečném období vyšetřováni a řešeni příslušnými soudy. Zřejmě nejznámějšími se staly procesy s předválečným vůdcem Národní obce fašistické generálem Radolou Gajdou, předsedou kolaborantského Svazu českých válečníků generálem Robertem Rychtrmocerem nebo generály Vládního vojska Jaroslavem Emmingerem, Liborem Vítězem či Janem Obručníkem. Před soudy však stanuli i méně známí či významní příslušníci ozbrojených sil. Dlouhodobý výzkum v této oblasti, který provádíme s Jiřím Plachým, zatím identifikoval v českých zemích devadesát osm jmen důstojníků a poddůstojníků z povolání, kteří byli v poválečném období vyšetřováni a souzeni institucí mimořádných lidových soudů.¹⁾

Zákonným podkladem pro jejich vznik se v českých zemích stal Dekret prezidenta republiky č. 16 z 19. června 1945 – o potrestání zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. Do obecného povědomí vešel jako takzvaný „Velký retribuční dekret“. Podle něj se měly trestat zločiny spáchané v době zvýšeného ohrožení státu, tedy od 21. května 1938. Konec tohoto období byl vládním nařízením č. 217 z 22. listopadu 1946 stanoven na 31. prosinec 1946. Mimořádné lidové soudy byly zřizovány v sídlech krajských soudů, tvořil je pětičlenný senát, sestavený z profesionálního soudce v roli předsedy a čtyř soudců z lidu. Řízení nesmělo trvat déle než tři dny a v případě, že byl vynesen trest smrti, měl být vykonán do dvou hodin.²⁾ Podle potřeby mohl mimořádný lidový soud zasedat mimo své sídlo, část kolaborantů byla tak souzena v místech, kde se dopustili své trestné činnosti.

Dekretem č. 17 ze stejného dne byl ustanoven i Národní soud, který řešil výhradně případy občanů české národnosti, kteří zastávali v době nesvobody významné postavení v politické, hospodářské, společenské nebo správní sféře.

Opakovaně prodlužovaná působnost retribučních soudů skončila ke 4. květnu 1947, neuzavřené případy následně převzaly řádné soudy. Popsané období je obecně nazýváno „první retribuční“.

Retribuční řízení na Slovensku probíhala odlišným způsobem a na jiném právním podkladě. Národní a mimořádné lidové soudy tam vznikly na základě nařízení Slovenské národní rady č. 33/1945 Zbierky z 15. května 1945. První retribuční zde trvala až do 31. prosince 1947.³⁾

Antonín Nejezchleba po nástupu trestu (SOA Praha)

Situace ve vyrovnávání se s dobou nesvobody se však radikálně změnila po komunistickém převratu v roce 1948. Již 25. března 1948 došlo k přijetí zákona č. 33/1948 Sbírky, jenž retribuční řízení na celém území státu obnovil. Nyní jím byly pověřeny lidové soudy v místech krajských soudů, instance Národního soudu však již znovu zřízena nebyla. Toto období bývá označováno jako „druhá retribuice“ a trvalo do konce roku 1948.⁴⁾

V průběhu retribučních procesů bylo v českých zemích vyšetřováno a souzeno téměř třicet tisíc občanů, v rámci první retribuice jich bylo odsouzeno 22 239. Došlo k výkonu 712 rozsudků smrti, jimiž se česká retribuice řadila v evropském kontextu ke značně tvrdým.⁵⁾ V následujících letech docházelo k soudům s dosud nepotrestanými válečnými zločinci a kolaboranty, počet procesů však byl samozřejmě již pouhým zlomkem předchozích. Přesto bylo ještě v takzvané třetí retribuici vykonáno devět rozsudků smrti na území celého státu. Rozsudky se stejně jako v předchozím období prováděly oběšením. Po roce 1948 řešily podobné případy zpravidla příslušné krajské soudy, jako odvolací pak sloužil Nejvyšší soud.

Mezi bývalými příslušníky československé armády, vyšetřovanými a souzenými v poválečném období pro zločiny v době nesvobody, představuje pozoruhodnou výjimku bývalý štábní kapitán Antonín Nejezchleba. Dopustil se jich totiž v době, kdy byl nacisty vězněn pro spolupráci s odbojem. Jeho vojenská kariéra však již v meziválečných letech ukazovala, že se jednalo o ne právě čítankovou osobnost.

Antonín Nejezchleba pocházel ze Syrovína u Bzence v okrese Kyjov, kde se narodil 23. října 1897 do chudé rodiny zemědělského dělníka. Po absolvování občanské a měšťanské školy navštěvoval tři roky odbornou školu, 1. srpna 1916 naruko-

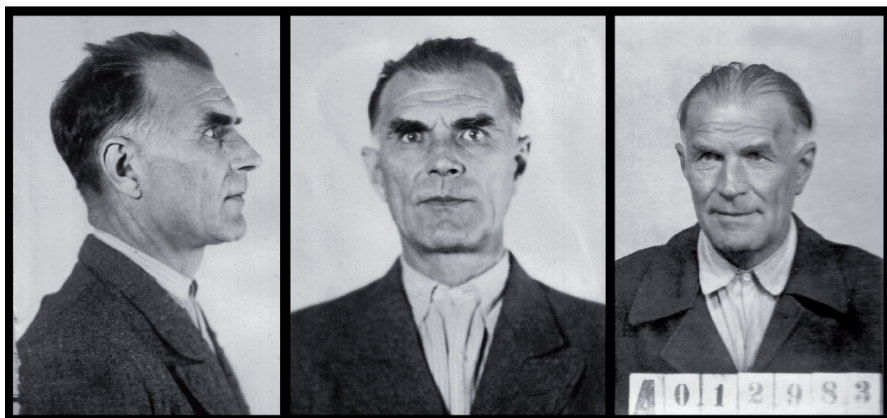
val k pěšímu pluku č. 81 v Jihlavě. Se svým plukem potom odešel na ruskou frontu, kde 1. července 1917 padl do zajetí. Nejezchleba se přihlásil do československých legií, do nichž vstoupil 8. ledna 1918. Zařadili jej do 1. záložního pluku, od 13. února byl příslušníkem 4. střeleckého pluku „Prokopa Velikého“, s nímž se účastnil bojů na ruské frontě. Konečně 2. června 1920 nastoupil cestu do vlasti, jejíž půdy se po letech opět dotkl 20. listopadu téhož roku.

Antonín Nejezchleba se rozhodl v armádě zůstat, od 8. ledna do 27. srpna 1921 prošel instruktážní školou pro pěchotu v Milovicích, potom nastoupil do funkce velitele čety u pěšího pluku č. 45 v Lučenci. V té době již byl důstojníkem, na poručíka ho povýšili 20. listopadu 1920, nadporučíkem se stal 24. prosince 1921. Na kapitána Nejezchlebu povýšili 23. února 1924 a zanedlouho změnil útvar. Stal se velitelem čety u pěšího pluku č. 25 v Lučenci. Na jaře 1926 prošel kurzem pro letecké pozorovatele a od 16. září byl zařazen k leteckému pluku č. 3 v Nitře k další praxi, od 1. října se stal leteckým pozorovatelem. Tuto specializaci v následujících letech zdokonaloval při dalších leteckých cvičeních. Nadále ale působil u svého pěšího pluku, kde jej 1. července 1928 povýšili na štábního kapitána. Posledním útvarem, u něhož sloužil, se stal pěší pluk č. 17 v Trenčíně, u něhož 1. listopadu 1929 nastoupil do funkce velitele 6. polní roty a roku 1932 velitele 3. polní roty. Potom však jeho vojenská kariéra náhle a s ostudou skončila. Dne 3. května 1932 byl velitelem pluku zproštěn služby v důsledku podaného trestního oznámení pro zpronevěru a podvod. Štábní kapitán byl obviněn, že z peněz, které mu byly jako veliteli roty svěřeny, část použil na krytí nejrůznějších soukromých výdajů, zároveň si nechával saldovat nezaplacené účty u obchodníků. Případem se zabýval divizní soud v Bratislavě, který jej odsoudil ke třem týdnům žaláře zostřeného samovazbou a ztrátě hodnosti. Nejezchleba se odvolal, ale kárný výbor ministerstva národní obrany verdikt 10. února 1933 potvrdil. Antonín Nejezchleba byl 15. března 1933 organizačně zařazen k pěšímu pluku č. 5 „T. G. Masaryka“ v hodnosti vojína v záloze.⁶⁾

Se zkrácenými zaopatřovacími požitky v následujících letech vykonával civilní povolání. V listopadu 1941 nastoupil na místo disponenta u firmy Lázníčka a Prokopec, zabývající se prodejem elektrospotřebičů v Praze Na Příkopě. Zde Nejezchleba pracoval až do 28. října 1943, kdy jej zatkl gestapo. Pro styk s odbojem a účast na průmyslových sabotážích byl umístěn do vazby na Pankráci a potom od 1. do 24. dubna 1944 v Terezíně.⁷⁾ Podle poválečných svědectví za války podporoval odbojovou organizaci Lví rodinka, jíž pomáhal především finančně. Vězni, kteří jej poznali v pankrácké vazbě i Terezíně, na něj po válce vzpomínali jako na člověka, který stál za českou věcí a nezpronevěřil se své legionářské minulosti.

Potom byl ale transportován do koncentračního tábora Flossenbürg v Horní Falci, kam přišel 28. dubna 1944. Odtud jej později přemístili do pobočného tábora Flöha.⁸⁾

Tady se jeho chování změnilo. Antonín Nejezchleba se stal kápem, a to podle řady svědků obávaným. On sám při vyšetřování doznal, že spolupůběžně týral a dalším vyhrožoval. Někteří z vězňů nacistického režimu rovněž připomínali, že

Antonín Nejezchleba v 50. letech (SOA Praha)

se podbízel vedení táborové samosprávy a s hlavními kápy se dělil o balíčky, které mu přicházely z domova, což sám také přiznal.

Jeho největším proviněním se však stala poprava tří vězňů, jednoho Poláka a dvou Rusů. Když byl vyzván k provedení exekuce, bez odporu přistoupil k roli kata. Před shromážděnými spoluvězni, jichž bylo na sedm set, jednoho po druhém přivedl pod smyčku, kterou si uvázal na trubce dálkového topení, navlékl mu ji na krk a na pokyn velitele tábora „Fertig!“ pak odkopl stoličku, na níž exekvovaný stál. Prostřední popravený vězeň se utrl a Nejezchleba mu pak oprátku uvázal znovu za pomoci kápa z kuchyně. Český spoluvězeň Václav Mázl mu potom vyčetl, že se k něčemu podobnému propůjčil, Nejezchleba se však na krajana obořil, že jestli nebude zticha, ponese velmi vážné následky.

Z koncentračního tábora jej 16. října 1944 na základě žádosti pražského gestapa převezli do věznice Praha-Pankrác. Na samém konci války ho podle dochovaných materiálů transportovali zpět do Terezína. Tady byl od 2. května 1945 umístěn v cele 23 a patřil k posledním vězňům, které sem pražské gestapo předalo.

Po osvobození a návratu do Československa nastoupil opět na své místo u firmy Prokopec, zanedlouho se však na policii dostaly zprávy o jeho chování v koncentračním táboře a bývalý důstojník Antonín Nejezchleba byl zatčen. Veřejný žalobce při Mimořádném lidovém soudu v Praze navrhl jeho umístění do vazby a obvinil jej ze způsobení smrti tří vězňů a ublížení na zdraví dalších vězňů koncentračního tábora.⁹⁾

Mimořádný lidový soud v Praze projednal Nejezchlebovu kauzu mezi prvními již 9. října 1945. Prohlásil jej vinným ze způsobení smrti tří osob a vynesl verdikt doživotního vězení. Rozsudek obsahuje rozbor, v němž se uznává, že odsouzený neměl příliš mnoho možností provedení poprav odmítnout, ale zároveň konstatoval, že se nepokusil z usmrcení spoluvězňů vyvléci. Soud rozhodl o této výši trestu s ohledem na skutečnost, že Nejezchleba neměl volnost jednání, a proto nad ním nevynesl rozsudek smrti, ale pouze ztráty svobody.¹⁰⁾

Trest vykonával Antonín Nejezchleba ve věznici Valdice u Jičína a opakovaně

žádal o prominutí zbytku trestu, poukazoval na svůj věk, nutnost starat se o starou matku, ženu se synem i čtyři děti rodiny Holenů, které měli v opatrování. V žádosti z roku 1948 zdůraznil, že trestného činu se dopustil pod hrozbou popravky, která by byla vykonána na něm i všech, kteří by odmítli odsouzené oběsit.

Prezidentskou milost však dostal až po létech, 11. března 1954 mu byl trest změněn na 20 let vězení. V roce 1954 byl přemístěn k práci v dolech a dobrovolně se hlásil k fárání do hlubiny, přestože měl určeno pracoviště na povrchu. Po pěti měsících však utrpěl těžký úraz hlavy, pro který musel být delší dobu hospitalizován.¹¹⁾

I po snížení trestu opakovaně žádal o předčasné propuštění na svobodu, které 6. března 1956 řešila Komise pro podmíněčné propouštění z výkonu trestu v Karlových Varech. Ta zvážila okolnosti, za jakých se do té doby v podstatě bezúhonný bývalý legionář trestné činnosti dopustil. Vzala do úvahy také kladná hodnocení spoluvězňů z doby vazby na Pankráci a v Terezíně i skutečnost, že polovinu trestu již Nejezchleba absolvoval. Z těchto důvodů rozhodla o jeho podmíněčném propuštění na svobodu. Vězeň pak opustil brány vězení s podmínkou na dobu deset let.

Antonín Nejezchleba se vrátil domů již jako vdovec, žena mu zemřela v době, kdy byl uvězněn, a on uvedl, že po propuštění bude žít u své snachy Margity v Košicích a pomáhat jí s výchovou třech dětí. Na jižním Slovensku pak s největší pravděpodobností prožil poslední etapu svého života.¹²⁾

Poznámky

¹⁾ Ivo PEJČOCH, Jiří PLACHÝ, *Vojáci a zrada*, rukopis.

²⁾ Otakar LIŠKA, *Tresty smrti, vykonané v Československu v letech 1918–1989*, Praha 2006. 2. vydání, doplněné Jiřím Plachým. s. 19.

³⁾ Jiří PLACHÝ, *Hrdelní retribuce – absolutní vypořádání se s nacistickou totalitou?*, Totalitarismus 4, Plzeň 2008, s. 114–118.

⁴⁾ Tamtéž, s. 20–22.

⁵⁾ Jiří PLACHÝ, *Hrdelní retribuce – absolutní vypořádání se s nacistickou totalitou?*, Totalitarismus 4, Plzeň 2008, s. 114–118.

⁶⁾ VÚA-VHA, f. Kvalifikační listiny, Antonín Nejezchleba.

⁷⁾ Památník Terezín, Sb. Malá pevnost, k. 23, A 8838, Kassabuch.

⁸⁾ National archives Washington, RG 338, 290/13/22/3; 000-50-46; Box 537, Hauptbuch des KZ Flossenbürg

⁹⁾ SOA Praha, f. Mimořádný lidový soud Praha, Antonín Nejezchleba, Výpovědi svědků a A. Nejezchleba.

¹⁰⁾ Tamtéž, Rozsudek.

¹¹⁾ Tamtéž, Rozhodnutí o udělení milosti.

¹²⁾ Tamtéž, Rozhodnutí o propuštění z výkonu trestu.

ANTONÍN NEJEZCHLEBA BEFORE AN EXTRAORDINARY PEOPLE'S TRIBUNAL IN PRAGUE

Ivo Pejčoch, Vojenský historický ústav
Summary

After World War II, Czechoslovakia saw the administration of justice and settlement with Nazi collaborators and war crimes, a process legally based on the so-called retribution decrees of the President of the Republic.

Proceeding from their legality of the decrees, a National Court and Extraordinary People's Tribunals were set up in the country, trying in accelerated procedures crimes committed during the time of unfreedom. Out of the approximately 30,000 people who stood before those courts, there were less than 100 members of the Czechoslovak Army.

One of them was Antonín Nejezchleba (born on October 23, 1897). Fighting on the Russian front during World War I, he joined the Czechoslovak Legions. After his return he served in the army until 1932 and was promoted to the rank of staff captain. During the Second World War he was involved in the anti-fascist resistance movement, was arrested and jailed in the prisons at Pankrác in Prague and in Terezín. After his transfer to Flossenbürg and subsequently to its branch Flöha he became a kapo, and at the order of the camp commander he executed three inmates. After the war, he was tried by an Extraordinary People's Tribunal in Prague, which sentenced him to life imprisonment. He was released from prison under a presidential amnesty in March 1956, and spent the rest of his life in southern Slovakia.

ANTONÍN NEJEZCHLEBA VOR DEM AUßERORDENTLICHEN VOLKSGERICHT IN PRAG

Ivo Pejčoch, Vojenský historický ústav
Resümee

Nach dem Zweiten Weltkrieg kam es in der Tschechoslowakei zur Abrechnung mit Kollaboration und Kriegsverbrechen, deren rechtliche Grundlage die sog. Retributionsdekrete des Präsidenten der Republik waren. Auf ihrer Basis entstanden das Nationalgericht und die Außerordentlichen Volksgerichte, die in Eilverfahren die Problematik der in der Zeit der Repression begangenen Verbrechen klärten. Von den annähernd 30 000 Bürgern, die vor diesen Gerichten standen, waren nicht ganz einhundert Angehörige der tschechoslowakischen Armee.

Zu ihnen gehörte auch Antonín Nejezchleba (geb. am 23. Oktober 1897). Während des Ersten Weltkrieges hatte er an der russischen Front gekämpft und war den tschechoslowakischen Legionen beigetreten. Von seiner Rückkehr bis 1932 diente er in der Armee und erreichte den Rang eines Stabshauptmanns. Während des Krieges beteiligte er sich am Widerstandskampf, er wurde verhaftet und in den Gefängnissen in Prag-Pankrác und Theresienstadt eingekerkert. Nach der Verlegung nach Flossenbürg und anschließend in dessen Zweigstelle Flöha wurde er Kapo und führte auf Befehl des Lagerkommandos die Hinrichtung dreier Häftlinge aus. Nach dem Krieg stand er vor dem Außerordentlichen Volksgericht in Prag, das ihn zu lebenslänglicher Haft verurteilte. Auf Grundlage der Amnestie des Präsidenten wurde er im März 1956 entlassen und lebte dann in der Südslowakei.

ŽIVOTNÍ OSUDY VĚZNĚ MALÉ PEVNOSTI PROF. MUDR. JANA BĚLEHRÁDKA (1896–1980)

Miroslav Kryl, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

Významného českého vědce, odborníka v oblasti lékařské biologie a medicíny do Malé pevnosti dopravilo pražské gestapo z Pankráce dne 3. dubna 1945. Působil zde jako jeden z vězeňských lékařů a dočkal se osvobození v prostředí přeplněné věznice, mající v té době spíše charakter koncentračního tábora, zamořeného tyfem a dalšími nakažlivými chorobami.¹⁾

Po pravdě musím konstatovat, že o pobytu a činnosti jmenovaného máme jen kusé zprávy. Jistě je to způsobeno tím, že v Malé pevnosti byl vězněn poměrně krátkou dobu. Ale závažnějším důvodem jsou pramenné podklady, skoupé na ověřitelná fakta. V době, kdy se Památník Terezín od konce šedesátých let věnoval intenzivnímu získávání vzpomínek bývalých vězňů, žila Bělehrádkova rodina v emigraci v Londýně, jak se o tom ještě zmíním. Navázat kontakt s politickým emigrantem, i kdyby bylo známo místo jeho pobytu, bylo tehdy krajně obtížné, ne-li nemožné.

K dispozici jsou celkem čtyři typy pramenů:

- 1) dochované (bohužel jen zlomkovité) prameny úřední provenience, tj. záznamy pražského gestapa, respektive administrativy jeho věznic na Pankráci a v Malé pevnosti Terezín,
- 2) vlastní písemná výpověď J. Bělehrádka,²⁾
- 3) útržkovité zmínky o něm, které byly zjištěny ve vzpomínkách, respektive záznamech vzpomínkových rozhovorů někdejších jeho spoluvězňů, archivované v Památníku Terezín. Patří sem i záznam vzpomínkového rozhovoru s prof. Karlem Raškou, jenž vedl Českou pomocnou akci pro Terezín v květnu roku 1945.
- 4) Konečně jsou to publikované vzpomínky profesorova syna Jana.

Bývá zvykem poděkovat těm, kteří autorovi článku pomáhali v jeho práci, až v jeho závěru. Nyní bych však chtěl toto pravidlo porušit. Paní Miroslava Langhamerová, historička Památníku Terezín, pro mě s neobyčejnou ochotou vyhledala v „Databázi bývalých vězňů policejní věznice Terezín“ dostupný okruh pramenů, které jsem označil jako prvořadé. Vztahují se, jak bude dále doloženo, nejen k Bělehrádkově osobě, ale i ke dvěma dalším mužům, kteří významně vstoupili do jeho života a za nacistické okupace rovněž prošli Malou pevností. (Mám na mysli Vladimíra Bergauera a Karla Štipla.)

Především jsem mohl upřesnit údaje o profesorově zatčení, respektive uvěznění na Pankráci, a gestapem udané příčině vazby, i její pravděpodobné příčiny. K zatčení došlo nepochybně začátkem ledna 1945. Podle úředního záznamu v tzv. pankráckých knihách byl v tamní věznici umístěn 8. ledna 1945. Jako dů-

vod zatčení je uvedeno „podezření z činnosti nepřátelské říši“.³⁾ Záznamy v hlavní i tzv. malé evidenční kartotéce vězňů potvrzují, že do Malé pevnosti byl dopraven 3. dubna 1945. Z transportní cely byl za dva dny, tj. 5. dubna 1945, přemístěn do nemocniční cely č. 11 na I. dvoře Malé pevnosti.⁴⁾ Podle evidenční karty České pomocné akce pro Terezín byl z Terezína propuštěn 9. května 1945.

Než budu pokračovat ve zvoleném postupu, chci zmínit objevení dokumentu, který v době koncipování stati nebyl znám. Dalibor Krčmář objevil protokolární výpověď Jana Bělehrádka ze 17. února 1947, která souvisela s vyšetřováním, jež Oblastní úřadovna Státní bezpečnosti v Praze vedla proti někdejšímu šéfovi řídicí úřadovny nacistické bezpečnostní služby (SD) v Praze Walteru Jacobimu.⁵⁾ Uvedl, že poprvé jej gestapo zatklo 1. září 1939. Z obsahu výslechu získal dojem, že je mu kladena za vinu „všeobecná politická činnost“ (tj. pravděpodobně jeho aktivity v rámci Petičního výboru „Věrní zůstaneme“ v roce 1938, o které ještě pojednám). Dokonce mu byla vytknuta, ale spíše s jeho osobou nesprávně ztotožněna otcova činnost v protirakouském odboji za 1. světové války, o níž se rovněž dále zmiňuji. Datum zatčení ovšem ukazuje na to, že gestapo zahrnuje J. Bělehrádka do okruhu „preventivního“ zatýkání v den napadení Polska, které se zejména týkalo příslušníků české inteligence (akce „Albrecht I.“) Nakonec však pražská řídicí úřadovna gestapa – z nám neznámých důvodů – profesora propustila; snad se tak stalo pro jeho zahraniční věhlas z doby předválečné.

Autentický je Bělehrádkův údaj o tom, že definitivně byl konfinován počátkem ledna 1945. Shodně se synovými memoáry i Jacobiho spisem vyznívá tehdejší obvinění gestapa, že zůstal svobodným zednářem a jako vůdčí činitel české inteligence je proti říši nepřátelsky zaměřen. Vyšetřující komisař při výslechu tvrdil, že se před válkou měl stát po zemřelém Karlu Weignerovi velmistrem zednářské národní lóže, jejíž členy gestapo podezíralo z protiněmecké činnosti s cílem obnovit Československou republiku.⁶⁾ Bělehrádek uvedl do protokolu své přesvědčení, že se tak dělo v souvislosti s uvedeným pamfletem W. Jacobiho.⁷⁾

V roce 1942 vyšel tento spis ve třech identických vydáních, jejichž text byl doslovně přeložen z německé stejnojmenné knihy. Jeho autor uvedl Bělehrádkovo příjmení prokazatelně celkem dvakrát. Poprvé tak učinil v I. kapitole, která hanlivě pojednává o českém protirakouském odboji („Maffii“). (Že šlo o otce budoucího profesora si ovšem gestapo mohlo snadno ověřit.⁸⁾)

Druhá zmínka se nachází v kapitole „Bratr růžového kříže a rytíř Kadoš“, která štvavým způsobem líčí zednářské hnutí v předmnichovské ČSR. V pasáži o jeho struktuře je uvedeno: „Do lóže ‚Šafařík‘ [patřili]: Vlček, Rotnagl, Hrušovský, Pilát, Stypa, Chotek, Folprecht, Bělo[e]hrádek, Táborský [...]“.⁹⁾ Pro úplnost dodávám, že autor pamfletu mylně uvedl Weignerovo jméno v souvislosti s lóží „Dobrovský“, a to mezi těmi, kteří měli být dotázáni, zda chtějí do této lóže přistoupit.

Ve své výpovědi pro litoměřický soud s Jockelem uvádí Jan Bělehrádek některé detaily ke své osobě (pokud šlo o přijímací proceduru) a informace, které dokreslují situaci na konci války. V případě vlakového transportu vězňů z Pankráce do Terezína počátkem dubna 1945, v době agónie nacistického panství, pokládám za

cenné údaje o potravinové pomoci českých obyvatel na vlakových zastávkách, která by byla v předchozí době nemyslitelná. (I když v daném případě ji usnadnilo to, že vězně ve vlaku hlídali jen čeští četníci.) Snad stojí za zmínku, že celý transport byl po příchodu do Malé pevnosti na noc umístěn v samotkách IV. dvora, načež následovala vlastní přijímací procedura. Působivé je líčení strašlivě vyhladovělých ruských vězňů.

Po dvou dnech se J. Bělehrádek dostal na I. dvůr, kde ošetřoval nemocné v nemocničních celách (marodkách) a v jedné z nich byl spolu s nimi ubytován. Zoufalé hygienické a zdravotní poměry, hlad, hromadná úmrtí, teror a popravy, epidemie nakažlivých nemocí, zejména dyzentérie, břišního a skvrnitého tyfu, které zde autor popsal, byly již interpretovány v odborné literatuře. Přitom byla vytěžena i Bělehrádka osobní vzpomínka a jeho lékařské působení v nejtěžších možných podmínkách; včetně snahy pomáhat a ošetřovat těžce nemocné na pověstném nemocničním bloku (krankenrevíru) za I. dvorem.¹⁰⁾ O tom, že v Malé pevnosti řádí skvrnitý tyf, se Jan Bělehrádek údajně dozvěděl velmi záhy, 2. května 1945, a to od MUDr. Karla Rašky. Pro poměry, které v Malé pevnosti panovaly, nazývá vězňáci koncentračním táborem. Snad bude vhodné ocitovat z dokumentu nevelkou ukázkou, zajímavou i pro autorovy psychologické postřehy:

„Shodli jsme se s několika lékaři, spoluvězni, že Terezín je zařízení na ustavičný a vypočítaný útok na zdraví internovaných. Nebyla vynechána žádná příležitost snížit sílu organismu hladověním, nedostatkem čerstvé stravy, masa a jiných normálních potravin, vystavováním organismu náhlému střídání teploty po koupelech, prochlazení těla na větru v lehkém oděvu nebo v chladných kobkách, kde se leželo namnoze na holé zemi, snižováním zdatnosti těžkou prací. [...]

Také stálé nervové vypětí, nejistota, kdy bude kdo kam odvečen, zda nebude popraven, zda člověk nepřijde o život výstřelem rozčileného dozorce nebo i třeba výstřelem náhodným, jak se za mého pobytu stalo jednomu francouzskému vězni, zda člověk nedostane kulku za to, že se zastavil v práci při kopání zákopů, k tomu zvuk kulometu z popraviště, nebo pohled na ubožáky vedené ze dvora na smrt – to vše deprimovalo každého, i když to mnozí skrývali a vyrovnávali se se situací s cynismem, s hrdinstvím nebo důstojným mlčením. Myslím, že toto trvalé udržování vězňů ve stálé depresi působilo na jejich organismus stejně zlobně, jako ostatní protihygienické insulty tábora.“¹¹⁾

Pokud jde o třetí okruh pramenů, zmínil Jana Bělehrádka ve vzpomínkovém dopise z roku 1968 MUDr. Jaroslav Richter. Ten podle vlastních slov působil od 30. března 1945 jako jeden z vězeňských lékařů (byl umístěn na IV. dvoře). Onemocněl vysokými horečkami a s Bělehrádkem se poprvé setkali 13. dubna na „krankenrevíru“. Pak znovu 16. dubna 1945, když byl Jan Richter přeložen na celu nemocných č. 10 (Krankenstube) na I. dvoře. 8. května 1945 byl z Malé pevnosti převezen do jedné z provizorních nemocnic v tzv. Sudetských kasárnách ve městě.¹²⁾ Na Jana Bělehrádka vzpomínal rovněž Miloš Stejskal, a to nejen jako na lékaře, ale i člověka, který se snažil nemocným ulehčit situaci při nedostatku léků a v hrozných podmínkách „krankenrevíru“. Autor vzpomínky zde zastával funk-

Profesor MUDr. Jan Bělehrádek, první poválečný rektor Karlovy Univerzity
(Archiv Univerzity Karlovy)

ci „lékárníka“. (Kladně se vyjádřil i o ostatních lékařích, věznicích.) Z vděčnosti mi ve vězeňské kuchyni tajně opatřil kousky osmažené cibule. Ve své výpovědi z roku 1972 uvádí Jana Bělehrádka jako rektora Karlovy univerzity (což platilo pro léta od 1945–1946).¹³⁾

Akademický architekt Karel Štipl se zmínil o Janu Bělehrádkovi, s nímž měl být po útěku SS společně propuštěn domů. To se vzhledem k epidemické situaci

Zelle: <u>KrSt</u>	Haftnummer: <u>435</u>	
Name: <u>Bělehrádek</u>	Eingeliefert: <u>3.4.45 Pankrác</u>	
Vorname: <u>Johann</u>	Abgegangen: _____	
Beruf: <u>Dr. phil. Universitätsprofessor</u>	Bemerkungen: _____	
Geburtstag: <u>18.12.96</u>	Odesel do <u>10.5.1945.</u>	
Gearbeitet:		
vom:	bis:	wo?
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Vězeňská karta prof. MUDr. Jana Bělehrádka v Terezíně (PT)

nestalo a oba se ocitli v nemocnicích ve městě. Zde bych chtěl podotknout, že profesor Karel Štipl působil na Umělecko-průmyslové škole v Praze a v letech 1941 až 1942 byl jejím rektorem. Podle publikovaného svědectví Jana Bělehrádka ml. se jeho otec s tímto renomovaným umělcem setkal za svého věznění na Pankráci v zimě roku 1945, a to při fotografování vězňů gestapa „v podzemí“ (pravděpodobně v sídle pražského gestapa v Petschkově paláci). Karel Štipl byl v pankrácké věznici umístěn 15. prosince 1944. Do Malé pevnosti jej deportovali o několik měsíců dříve než Bělehrádek, a to 6. února 1945. Po strastiplném pobytu v celách č. 41 a 36 na IV. dvoře, kde onemocněl, postupně vystřídal celý pro nemocné č. 12 a 11 na I. dvoře (naposled od 22. března). Odtud byl 5. května 1945 evakuován do pomocných nemocnic ve městě. Osvobození v Terezíně se dočkal 8. května 1945 a propuštěn domů byl 10. května.¹⁴⁾

Někdejší katecheta Karel Brčák uvedl ve své nedatované vzpomínce, že se po osvobození v Malé pevnosti a odvšivení dostal 7. května 1945 do Velké pevnosti (tj. do města Terezína), jak uvádí, a tam umístěn byl na tamním „interním oddělení, které vedl Jan Bělehrádek“. Překonal těžký tyfus a 27. května 1945 byl propuštěn domů.¹⁵⁾

Je velmi pravděpodobné, že Karel Raška, kterému se jako vedoucímu ČPA podařilo domoci se vstupu do Malé pevnosti 2. května 1945, znal Jana Bělehrádka z předválečné doby. Při vzpomínkovém rozhovoru v roce 1971 Raška tvrdil, že při prohlídce nemocných, umístěných v celách I. dvora (na IV. dvůr vpuštěn nebyl), rozpoznal, že někteří z nich jsou nakaženi skvrnitým tyfem. Mezi ilegálními kontakty (tj. bez vědomí dozorců) s vězněnými lékaři uvedl i Jana Bělehrádka, jemuž předal posilující prostředky pro nemocné.¹⁶⁾

Čtvrtý pramen tvoří otištěné vzpomínky Bělehrádka syna Jana, nazva-

né „Kapitoly rodopisné a životopis“. Tvoří úvodní a podstatnou část monografie o českém profesorovi, kterou edičně připravila Věra Linhartová.¹⁷⁾ Malé pevnosti se týkají kapitoly „Trnitá cesta do Terezína“ a „Příběh o naději“,¹⁸⁾ které jsou součástí knihy vydané k Bělehrádkově poctě. Jde o českou publikaci o něm po více než čtyřiceti letech. První pasáž je cenná, protože se v ní popisují okolnosti, za nichž pražské gestapo v zimě 1944–1945 Bělehrádka uvěznilo na Pankráci a zhruba po čtvrt roce nechalo deportovat do Malé pevnosti.

Text „Příběhu o naději“ obsahuje sice některé zajímavé detaily a naznačené příběhy léčených vězňů, ale také některé časové, věcné a historické omyly. Jako věrohodný a zajímavý detail zde zaznamenávám, že se J. Bělehrádek telefonicky dovolal (přes litoměřickou telefonní ústřednu) z opuštěné velitelské, respektive z bývalé příjímací kanceláře věznice v Malé pevnosti své manželce do Prahy. Jisté je, že do Prahy neodjížděl z Malé pevnosti, z níž byli vězni evakuováni po 5. květnu 1945 do města Terezína. Nelze vyloučit jako pravdivé tvrzení Karla Brčáka, že Bělehrádek před svým propuštěním a návratem do Prahy 9. května 1945 léčil nemocné v tzv. Sudetských kasárnách. Byl však sám nemocen a ve velmi zuboženém stavu. Proto lze uvěřit tomu, že jej docent Jiří Syllaba a ostatní lékaři přemluvili, aby odjel domů do Prahy autem, které do Terezína přivezlo léky a sanitní materiál a vracelo se zpět.¹⁹⁾

* * *

Ve druhé části článku bych chtěl představit vědeckou osobnost Jana Bělehrádka a doplnit jeho složitý osud. Především, že za nacistické okupace se zapojil do domácího odboje, nikoli však v rámci organizace Petiční výbor „Věrní zůstaneme“ (PVVZ), jehož čelným představitelem se roku 1938 stal. Podle vzpomínky Jana Bělehrádka ml., která je v tomto ohledu poměrně stručná, šlo o skupinu někdejších kolegů z uzavřené české Karlovy univerzity, která plánovala rozvoj českého vysokého školství po pádu hitlerovského režimu. Konkrétně se mělo jednat o zřízení nových univerzit, zejména v Hradci Králové.

Přímo zde se vytvořila přípravná skupina, vedená mineralogem profesorem Františkem Ulrichem, která dokonce připravovala rozmístění jednotlivých fakult ve městě. Stala se jádrem odbojové skupiny zpravodajského charakteru, která patrně měla spojení s organizací Obrana národa. Její oficiální název zněl „Česká společnost pro populační a hospodářské plánování“ a byli do ní začleněni někdejší vysocí důstojníci rozpuštěného ústavu pro vojenskou vědu, který před 15. březnem 1939 náležel ke generálnímu štábu armády. Činnost skupiny byla prozrazena, ale po zatčení Františka Ulricha, který byl při zatýkání vážně zraněn a krátce nato zemřel, se včas podařilo zničit písemné podklady. Jan Bělehrádek se zachránil, byl však dále sledován gestapem.²⁰⁾ Snažil se vyhnout zatčení únikem z Prahy a předstíranou léčbou TBC v plicní léčebně na Pleši v Brdech. Podle svědectví Jana Bělehrádka ml. otec v mládí skutečně onemocněl tuberkulózou, z níž se však vyléčil. Nyní byly jeho chorobopisy i laboratorní vzorky s pomocí lékařského a ošetřova-

telského personálu falšování. Nakonec k profesorovu zatčení došlo v Praze nejpozději počátkem ledna 1945.²¹⁾

Než přejdu k alespoň stručné Bělehrádkově biografii, chci uvést malou odbočku. Výše zmíněný název skupiny pro populační a hospodářské plánování nebyl pouhým krycím manévrem. Zdá se mi, že navazoval (patrně se zaměřením na poválečnou dobu) na zkoumání populačního vývoje v českých zemích. Souviselo to, jak doložím dále, s Bělehrádkovou vědeckou činností, orientovanou na lékařskou i obecnou biologii, na výzkum týkající se dědičnosti a eugeniky.

Nemohu zde podat podrobný životopis českého vědce s výše uvedeným zaměřením, ale snad přece jen začnu alespoň zmínkou o jeho rodinném prostředí.²²⁾ Narodil se 18. prosince 1896 jako nejstarší dítě v rodině středoškolského profesora Františka Bělehrádka. Naprosto spolehlivý je údaj o tom, že otec se za 1. světové války podílel na činnosti protirakouského odboje. F. Bělehrádek totiž řídil Ústřední matici školskou a vyvíjel další aktivity mezi českými pedagogy. Proto mu jeho domácí organizátor Edvard Beneš v roce 1915 svěřil – před svou emigrací – riskantní organizátorskou funkci, jakýsi tajný sekretariát „Maffie“.²³⁾ Tento životopisný detail uvádím proto, že pomáhá osvětlit blízký vztah budoucího profesora Karlovy univerzity k prezidentu T. G. Masarykovi a zejména k jeho nástupci Edvardu Benešovi.

Jan Bělehrádek vystudoval medicínu na pražské univerzitě. Vědecky a pedagogicky se etabloval v oboru lékařské a obecné biologie na Lékařské fakultě Masarykovy univerzity v Brně, kde se roku 1927 habilitoval a v roce 1935 byl jmenován profesorem. Výsledky jeho fyziologických výzkumů si získaly mezinárodní uznání.²⁴⁾ Blízký vztah měl k slavnému anatomovi české Karlovy univerzity Karlu Weignerovi. Po vědecké stránce byl rovněž ovlivněn profesory Františkem Marešem, Bohumilem Němcem a Josefem Drachovským.²⁵⁾ Chci hned na tomto místě podotknout, že posledně jmenovaní byli naprosto jinak politicky a ideově orientováni. V případě Drachovského a Mareše šlo o extrémně nacionalistické politiky a univerzitní pedagogy. Fratišek Mareš, profesor lékařství a fyziologie, senátor a politik, neblaze proslul nejen jako fanatický obhájce Rukopisů, ale také fašizujícím rasismem (mimo jiné spoluprací s organizací „Vlajka“).

Jan Bělehrádek naproti tomu inklinoval k sociální demokracii a byl stoupencem a propagátorem sokolského hnutí. Podle svědectví jeho syna jej již na studiích v Praze ovlivnil Bohumil Němec, mezinárodně uznávaný profesor v oboru fyziologie rostlin; ovšem také dlouholetý člen národnědemokratické strany a neúspěšný Benešův protikandidát při prezidentské volbě v prosinci 1935.²⁶⁾

Především však byl Jan Bělehrádek žákem Vladislava Růžičky, který působil v Praze od roku 1917 jako profesor obecné biologie a lékařství. Byl fundamentálním zastáncem a propagátorem eugeniky, jak vyplývá i z názvu jeho příručky „Biologické základy eugeniky“.²⁷⁾

Výzkum Michala Šimůnka prokázal, že zvláště po 1. světové válce se požadavky na šíření eugeniky zdály být opodstatněné a hodné následování. Bádání v oblasti dědičnosti se zaměřovalo na uplatňování Mendelových zásad v lékařství

a eugenice. Učení Francise Galtona se do českých biomedicínských kruhů dostávalo již před první světovou válkou. Až na druhořadé výjimky zainteresovaní čeští vědci své snažení nikdy nespojovali s tzv. rasovou hygienou a rasismem vůbec, který důrazně odmítali (na rozdíl od některých sousedních zemí, zejména Německa). Obor, který pěstovali, si kladl za cíl zajišťovat kvalitu potomstva a napomáhat výběru vhodných partnerů pro plození dětí; šlo tedy o snahu racionalizovat vývoj populace regulací lidské sexuality. Dodejme, že to bylo směřování nikoli racionální, ale utopické. V konečném důsledku se počítalo se „zneplodněním“ jedinců pro potomstvo nevhodných ze zdravotních, sociálních a jiných důvodů, aby se tak zamezilo přenosu dědičných chorob na potomstvo.

Překračovalo by rámec tohoto článku, kdybych tuto tematiku objasňoval širše s odkazem na zasvěcené studie M. Šimůnka. Dodám jen v tomto exkurzu, že české eugenické hnutí usilovalo o naplnění humanitních ideálů tím, že je potřeba, „aby se lidé dobře zrodili a aby se zrodili do dobrých poměrů.“²⁸⁾ Jeho protagonisté odmítali násilné státní zásahy. V eugenice spatřovali metodu sociální reorganizace založené na přesném řízení a kontrole dědičných kvalit obyvatelstva. Na druhé straně byla eugenice přisuzována velká důležitost a část české (československé) odborné veřejnosti ve dvacátých a třicátých letech s ní spojovala až nepřiměřená očekávání, která s sebou měla tato „praktická aplikace“ poznatků o dědičnosti přinést.

Ve světle pozdějších událostí zní tragicky argumentace českých vědců, lékařů a biologů, Jana Bělehrádka nevyjímaje, ve prospěch uplatnění tzv. negativních eugenických opatření, tj. sterilizací. Ve svých vědeckých studiích a článcích se odvolávali na německý (nacistický) sterilizační „Zákon k zabránění početí dědičně nemocného potomstva“ (Gesetz zur Verhütung Erbkranken Nachwuchses), přijatý Říšským sněmem 14. července 1933.

Od poloviny třicátých let se v Československu vedly diskuse a spory o opatření tohoto typu, zejména o jeho oprávněnosti. Motivací byla nezřídka závist: některým vědcům se zdálo, že se na západ od československých hranic odehrává ohromující „biologická obroda národa“. Drtivá většina diskutujících současně odmítala a odsuzovala brutalitu nacistického režimu, s jakou se projevoval antisemitismus a prosazovala se představa o rasové nadřazenosti.

Pro uplatnění svých vizí v ČSR propagátoři eugeniky předpokládali, že by šlo o opatření lékařsky více doporučovaná než nařizovaná nebo dokonce vynucovaná, jako tomu bylo v Německu. Možná si to v době, kdy mu v Malé pevnosti šlo o život a přežití, uvědomoval i Jan Bělehrádek.²⁹⁾ I tak je třeba podotknout, že si dotyční čeští vědci nedokázali představit, kam až může dospět propojení eugeniky s ideologií a politikou, a to zejména v případě rasistické agresivní velmoci, jakou bylo Hitlerovo Německo. Připomenout zde chci i názor docenta Josefa Fischera, budoucího vůdčího představitele PVVZ již jako protinacistické odbojové organizace, a to z roku 1934 (tedy čtyři roky před vznikem petičního hnutí na obranu republiky): „Přijde biolog a dekretuje, že toto jsou rozdíly dané přírodou, čili nezměnitelné (neboť rozhodují přece jen „dědičné kvality“). Není samozřejmé, že

demokrat, a tím více socialista musí proti tomu protestovat? Neboť je jasné, že zde odborník na základě svých tvrzení (ne fakt) v typicky odbornické přemíře chce uplatnit svou autoritu i tam, kde svůj obor dávno překročil.³⁰⁾

Dne 18. března 1934 nečekaně zemřel (ve věku nedožitých 64 let) Vladislav Růžička. Uvolnilo se tak místo profesora obecné biologie na Lékařské fakultě české Karlovy univerzity. Profesorský sbor fakulty zvolil Jana Bělehrádka, který se současně stal ředitelem jejího Biologického ústavu. Z finančních důvodů však mohl do Prahy nastoupit až od počátku roku 1935.³¹⁾

Na Růžičkovu koncepci navázala od poloviny třicátých let další generace českých lékařů-biologů, které můžeme řadit k „dobovým exponentům“ eugenického hnutí. Významné místo zde zaujal Bělehrádkův blízký přítel, docent Vladimír Bergauer (1898–1942).³²⁾ Jan Bělehrádek zpracoval společně s Vladimírem Bergauerem v eugenickém duchu kompendium určené medikům (a nejen jim), totiž učebnici „Obecné biologie“. Dílo obou autorů vyšlo později ještě ve třech reedicích (v roce 1940, tedy dva roky předtím, než Vl. Bergauera zatklo gestapo) a posléze po osvobození v letech 1945 a 1946.³³⁾

Vladimír Bergauer se v době okupace angažoval v českém protinacistickém odboji, s největší pravděpodobností v rámci ilegální sítě, soustředěné kolem Masarykovy ligy proti tuberkulóze. Tato skupina se v letech 1941–1942 podílela na ukrývání a podpoře parašutistů, kteří provedli atentát na R. Heydricha. Koncem června 1942 jej gestapo zatklo spolu s jeho ženou. Ing. Markéta Bergauerová, která vedla dívčí kolej Budeč, se na této odbojové činnosti rovněž podílela. S největší pravděpodobností i ona byla dopravena do Malé pevnosti, a to patrně krátce před 22. říjnem 1942. Víme s jistotou, že 23. října 1942 byl Vladimír Bergauer hromadným transportem dopraven do Mauthausenu a podle dochovaného záznamu o popravách zavražděn 24. října. Týž den tam byla popravena i jeho manželka.³⁴⁾

* * *

Vracím se ještě k Bělehrádkovu životu a působení za první Československé republiky. Nepřekvapí nepochybně věrohodné informace jeho syna o tom, že se ve veřejném životě a v publicistice vehementně angažoval v boji proti rasismu, zejména německému. Uvnitř českého eugenického hnutí byla jeho politická orientace ojedinělá, neboť patřil k levicově orientovaným sociálním demokratům. Tento údaj koresponduje s jeho významnou účastí v petiční akci „Věrní zůstaneme“.

Nyní konstatujeme, že po již zmíněném Karlu Weignerovi převzal Jan Bělehrádek předsednictví Společnosti pro vědecké studium ras, založené patrně ještě v roce 1933, po uchopení moci nacismem v sousedním Německu. Jejimi členy byli také i někteří pražští němečtí intelektuálové, mezi nimi i profesor Lékařské fakulty Německé univerzity Armin Tschermak. Podnět k založení společnosti dal v reakci na nacistickou ideologii a politiku přímo prezident Masaryk. Jan Bělehrádek intenzivně přednášel a odhaloval absurdnost nacistické rasové ideologie, a to i v akcích pořádaných Německým lékařským spolkem v Brně.³⁵⁾

T. G. Masaryk jistě nepochyboval o Bělehrádkově vědecké cti a také jeho politické zaměření mu mohlo být blízké. Věrohodně proto působí reference o jeho návštěvě v Lánech na podzim roku 1934. Patrně se tak stalo z iniciativy dr. Alice Masarykové, se kterou se Jan Bělehrádek setkával v Brně v souvislosti s akcemi Československého Červeného kříže, jehož byla předsedkyní. Prezident se při besedě, které se kromě Alice zúčastnila jistá americká žurnalistka, zajímal o problémy dědičnosti; údajně v souvislosti s možným zděděním geniality. Diskutovalo se rovněž o problémech při výběru elitních jedinců pro politické funkce, ale Masaryka zajímaly i otázky spjaté s přenosem infekčních chorob, studiem mikrobů apod.³⁶⁾ Nepřekvapí údaj o tom, že Jan Bělehrádek působil jako lékařský poradce brněnského Sokola.

Napadá mě také angažovanost vědců z Bělehrádkova okruhu, iniciovaná ovšem ještě za života Vladislava Růžičky, v Masarykově akademii práce, založené roku 1920. Šlo o aktivity České eugenické společnosti, ustavené v roce 1915, která měla svou II. třídu (dnes bychom ji nazvali sekci) pro propagaci vědy o dědičnosti. Po vzniku republiky spolupracovala mimo jiné s tehdejším Pedologickým ústavem v Praze a nejpozději roku 1921 ustavila svou Eugenickou, respektive Eugeniko-demografickou komisi.³⁷⁾

Je ovšem pravdou, že zmíněná komise předložila 5. března 1937 prostřednictvím vědecké rady této instituce oběma komorám parlamentu a ministerstvům zdravotnictví a spravedlnosti memorandum o „řešení otázky eugenické sterilizace u nás“. Žádný podobný zákon nakonec nebyl v době trvání Československé republiky přijat, i když podobné návrhy padly již v letech 1930–1931: z pera Vladimíra Růžičky a ve výkladu ministra financí Karla Engliše před rozpočtovým výborem Národního shromáždění.³⁸⁾

Roku 1924 založil V. Růžička samostatný eugenický výzkumný ústav. Je znám pod názvem Československý ústav pro národní eugeniku (uváděn též jako Ústav pro československou národní eugeniku). Byl přidružen k Biologickému ústavu Lékařské fakulty české součásti Karlovy univerzity. Po Růžičkově smrti se jeho ředitelem (až do roku 1939) stal Vladimír Bergauer. Obě instituce měly blízké kontakty s největším československým tělovýchovným a sportovním hnutím, jakým byla bezpochyby Československá obec sokolská, respektive její Zdravotní odbor.³⁹⁾

Koncem roku 1936 došlo k prvnímu přímému setkání Jana Bělehrádka s prezidentem republiky Edvardem Benešem. Přijetí se uskutečnilo v knihovně na Pražském hradě (tedy ve velmi diskrétním prostředí) a prezident při něm nastolil otázky demografického vývoje v Československu. Byl nepochybně informován o znepokojujících zprávách z okruhu demografů a biomedicínských odborníků o klesající natalitě v českých zemích. Porodnost zde poklesla na počátku třicátých natolik, že jen o málo převyšovala mortalitu; dokonce hrozilo, že obyvatelstva začne ubývat.⁴⁰⁾

Podle svědectví profesorova syna se prezident Beneš otevřeně vyslovil o nebezpečí hitlerovské expanze. Uvedl, že by si přál, „aby v příštích generacích byl národ silnější, zdravější a pohotový ke všem možným historickým zvratům“.⁴¹⁾ Podle po-

daného svědectví (které je ovšem takřkajíc „z druhé ruky“) dal podnět k vytvoření pracovní skupiny, složené z odborníků nejrůznějších odvětví. Kromě lékařů a sociologů v ní měli být pedagogové, vojáci (tj. zástupci ministerstva národní obrany, jemuž měla být skupina podřízena), ministerstva vnitra a obecních samospráv, sociální pracovníci, duchovní ad. Jana Bělehrádka posléze nahradil v čele této skupiny, jež se údajně scházela až do období Mnichova, brněnský profesor po-rodnictví Jiří Trapl.⁴²⁾

Zmíněný pokles porodnosti v historických zemích Koruny české vyvolal akti-vity nejen v řadách eugenického hnutí, ale stal se součástí veřejného, odborného i politického diskursu. Jan Bělehrádek do něho zasáhl článkem „Populační sta-rosti“, který byl 1. září 1935 otištěn v Lidových novinách.⁴³⁾ Vedle úvah o úrovni zdravotní a sociální péče a psychologických aspektech situace se objevily otázky ekonomické a vojenskostrategické povahy. Ve vyhocené podobě je Vladislav Rů-žička formuloval v memorandu pro MNO (pravděpodobně roku 1931). Tehdejší ministr zahraničí E. Beneš byl s největší pravděpodobností o těchto aktivitách in-formován.⁴⁴⁾

Snad mohu dodat, ač tím časově předbíhám, že kontakty Jana Bělehrádka s Ed-vardem Benešem neustaly ani po mnichovské kapitulaci. (Vzdor tomu, že, jak do-ložím dále, prezident nesouhlasil s peticí „Věrní zůstaneme“ a v květnu roku 1938 tehdejšího předsedu Petičního výboru Bělehrádka nepřijal.) Po prezidentově ab-dikaci a odjezdu z Prahy dne 5. října 1938 mu Jan Bělehrádek zaslal do Sezimova Ústí solidární telegram. E. Beneš mu odpověděl z britského exilu:⁴⁵⁾

„Milý p[ane] kolego,

Díky za depeši – děkuji až dnes a odtud. A vím, že Vy a my všichni půjdeme klidně dál, pevně a rozhodně ve své práci. Není všemu ještě konec – půjde to dál, zle i dobře, nakonec to vyhrájeme, v každém případě odoláme, nepodlehne.

*Váš Dr. Edvard Beneš
London, Puttney S. W.
3. 11. [19]38.“*

* * *

Podle synova svědectví čelil Jan Bělehrádek jako děkan Lékařské fakulty čes-ké součásti Karlovy univerzity (zvolen byl v červnu 1937) fašizujícím a antisemit-ským štvanicím. Hájil akademické svobody proti extrémně pravicovým a antise-mitským požadavkům, navzdory vyhrůžkám, které sílily zejména v roce 1938. To již se blížila doba, kdy se politicky angažoval v rámci Petičního výboru „Věrní zů-staneme“.⁴⁶⁾

Vznik Petičního výboru a jeho činnost v roce 1938 před zářijovou krizí a bě-hem ní, za tzv. druhé republiky, a jako odbojové organizace za okupace podrobně analyzoval historik českého odboje Jan Kuklík.⁴⁷⁾ Přesahovalo by rámeček této stati a bylo by neúčelné reprodukovat zde tyto výsledky bádání. Poznámám jen, že Jan Bělehrádek ml. zaznamenal otcovy vzpomínky na tuto dobu, přičemž vyzve-

dl iniciativu Josefa Fischera při vzniku manifestu, petiční akce i výboru, který ji připravil a realizoval.

Zaznamenal levicové politické prostředí, uprostřed něhož se tato jedinečná iniciativa na jaře roku 1938 zrodila, i odpor proti němu, respektive vlažný postoj opačných politických kruhů (zejména z řad představitelů a tisku agrární strany). Cenné je zde uvedené tvrzení, že vytištění manifestu (tj. v jeho závěrečné, 10. redakci) umožnil pražský primátor dr. Petr Zenkl v městské tiskárně. Autor paměti uvedl, že Jan Bělehrádek se stal předsedou PVVZ, což studie Jana Kuklíka potvrzuje.⁴⁸⁾ Z výsledků jeho bádání také víme, že prezident Beneš s textem petice nesouhlasil a žádal, aby byla „z gruntu přepracována“. Považoval ji zřejmě – stejně jako Karel Čapek i Ferdinand Peroutka – za dílo jednoho politického směru. Dr. Beneš se navíc patrně domníval, že zužuje jeho manévrovací prostor při vyjednávání s představiteli francouzské a britské diplomacie ve snaze zachovat jejich podporu Československu. Zopakovat snad mohou, že Jana Bělehrádka, který nesl petici na Hrad, nepřijal a poslal místo sebe dr. Josefa Schieszla, jenž byl tehdy přednostou politického a legislativního odboru Kanceláře prezidenta republiky. Za zmínku stojí, že prof. Bělehrádek podepsal text telegramu, adresovaného prezidentu Benešovi a datovaného 22. září 1938, v němž ho spolu s J. Fischerem a jednatelem PVVZ J. Peškem žádali, aby se vláda obrátila na Společnost národů. Zdůrazňovali rovněž nutnost přímého jednání se Sovětským svazem ve snaze odstranit dodatek smlouvy o vzájemné pomoci, který ji vázal na pomoc Francie.⁴⁹⁾

Na tomto místě bych se chtěl ještě zmínit o širokých kulturních zájmech i vědeckých aktivitách Jana Bělehrádka v lékařských, přírodovědných, ale i dalších oborech (filozofie – zájem o holismus, psychologie, lingvistika). Články s touto tematikou uveřejňoval v časopise Věda a život, jehož byl spoluzakladatelem (v nakladatelství F. Borového roku 1935).⁵⁰⁾

Zdá se být téměř jisté, že po mnichovské katastrofě se Jan Bělehrádek již aktivit PVVZ nezúčastnil. Jeho syn se ve svých memoárech (kromě fyziologické tematiky) o profesorově eugenickém zaměření – snad z pochopitelných důvodů – nezmiňuje. M. Šimůnek zjistil, že Bělehrádek po nacistické okupaci intervenoval za záchranu jím vedeného českého Biologického ústavu Karlovy univerzity. V listopadu 1939, po uzavření českých vysokých škol, byl ústav nacisty postupně likvidován; jeho majetek okupanti zabavili definitivně v roce 1941, kdy jej převedli na německý Ústav pro dědičnou a rasovou hygienu.⁵¹⁾

Je pravděpodobné, že zaměstnání J. Bělehrádka i dalšího vědce z jeho okruhu, MUDr. Jaroslava Stuchlíka, na protektorátním ministerstvu zdravotnictví napomohlo ke zřízení nového, ovšem zmenšeného eugenického výzkumného pracoviště. (Namísto nacisty zrušeného Československého ústavu pro národní eugeniku, jehož další činnost říšský protektor Neurath nepovolil.) Pravděpodobně roku 1940 zahájil činnost Ústav pro národní biologii a eugeniku se čtyřmi odděleními. Přednostou prvního, pro obecnou biologii, se stal Jan Bělehrádek. Zde i na dalších třech odděleních (pro genetiku, pro národní demografii a pro kriminologii) našli kvalifikované pracovní zařazení (v jistém slova smyslu i útočiště) někdejší univer-

zitní vědci a pedagogové (a také někteří medicci, kteří unikli deportaci do Sachsenhausenu po 17. listopadu 1939). Uplatnění zde našel, ovšem jen dočasně (jako všichni ostatní), i Vladimír Bergauer. Přednostku kriminologie JUDr. Jarmilu Veselou označují poválečné prameny za proněmecky (pronacisticky) smýšlející.

V roce 1941 byl ústav zlikvidován přímo pražským gestapem. Důvodem byly pravděpodobně odbojové aktivity některých jeho pracovníků i informace německé tajné policie o politické minulosti dalších. Klíčovou roli však nepochybně sehrálo soustavné udavačství ze strany ředitele pražského německého Ústavu pro dědičnou a rasovou hygienu, jímž byl Dr. med. habil. Karl (Johannes) Thums (1904–1976). Zásahem gestapa byly zničeny cenné výsledky vědeckého výzkumu, zejména z oblasti psychiatrie, které byly dílem Jaroslava Stuchlíka.⁵²⁾ Výše zmíněné okolnosti mohly sehrát svou roli i v pozdějším Bělehrádkově zatčení a věznění.

Rektorem Karlovy univerzity

Lze říci, že období po osvobození bylo vyvrcholením Bělehrádkova působení i společenského postavení. Pro školní rok 1945–1946 byl nejdříve jmenován a později řádně zvolen rektorem Univerzity Karlovy. Na konci roku 1945 mu v Praze osobně udělil čestný doktorát rektor pařížské Sorbonny. Později vzpomínal na události spojené se slavnostní promocí Edvarda Beneše, jemuž Karlova univerzita udělila čestný doktorát práv. Stalo se tak 15. prosince 1945 a za významné je třeba pokládat oba projevy, prezidentův i rektorův. Benešův projev byl „v upravené podobě – jako jakýsi výraz nového chápání demokracie v Československu – přeložen do několika jazyků“.⁵³⁾

V březnu 1946, více než čtyři roky po tragické smrti Vladimíra Bergauera, jenž byl posmrtně vyznamenán Československou záslužnou medailí, podal Jan Bělehrádek spolu s dalšími pedagogy Karlovy univerzity návrh na jeho jmenování mimořádným profesorem obecné biologie in memoriam. Profesorský sbor Lékařské fakulty schválil toto usnesení jednomyslně, ale jmenování proběhlo až o dva roky později a příslušný dekret podepsal již komunistický prezident Klement Gottwald.⁵⁴⁾

Před osudným únorovým převratem byl Jan Bělehrádek veřejně činný i jako pozdější prorektor univerzity, ale zejména poslanec Národního shromáždění za sociálně demokratickou stranu. Publikoval polemické články zaměřené proti statím Rudého práva a zejména se vzpíral veřejnému působení tehdejšího ministra informací Václava Kopeckého. Po únorovém převratu odešel z politického života a věnoval se vědeckému a pedagogickému působení. Zlomem v životě celé rodiny se ukázalo jeho jmenování členem generálního sekretariátu UNESCO v Paříži, kam odletěl v březnu 1949. (Osobně se o ně z československé strany zasadil tehdejší ministr zahraničí Vladimír Clementis.) Odcestovat však musel bez příslušníků své rodiny.

Rozhodl se emigrovat a totéž se za dramatických okolností v létě 1951 podařilo i členům jeho rodiny. Po skončení své mise v uvedené přidružené organizaci OSN (roku 1956) se rodina přestěhovala do Londýna, kde se Bělehrádek věnoval vědec-

ké práci až do vysokého věku. Zemřel zde 8. května 1980; pochován je na jednom z pařížských hřbitovů.

Závěr

Ve svém příspěvku jsem se snažil zachytit málo známé skutečnosti, týkající se života a díla českého vědce a univerzitního pedagoga. Dnešního čtenáře možná napadne, že ne vždy se ve své vědecké práci a zejména v jejím směřování ubíral on i jeho kolegové nejspříjemnějším směrem. Mám tím na mysli soustředění na eugenické směry biologického výzkumu, které se nevyhnulo (jako argumentace) ani dalším vědním oborům, například pedagogice nebo historii. Zdiskreditovala je především nacistická rasová ideologie a zločiny, které s ní souvisely. Česká eugenická společnost, zrušená a uzavřená gestapem roku 1941, obnovila v roce 1945 svou činnost.

Roku 1951 byla Eugenická společnost začleněna do nově ustavené a centralizované Vědecké společnosti československých lékařů a zdravotních pracovníků J. E. Purkyně. V té době měla šedesát až sto členů.⁵⁵⁾

Jsem přesvědčen o tom, že prof. MUDr. Jan Bělehrádek patří k nejvýznamnějším příslušníkům české inteligence, kteří byli nacistickou okupační mocí uvězněni v Terezíně.

Poznámky

¹⁾ Podle rekonstruované kartotéky vězňů Malé pevnosti. Za předání této informace jsem svým díkem zavázán archivářce Památníku Terezín paní Evě Němcové.

²⁾ Tento dokument tvoří desetistránkový nedatovaný a nepodepsaný strojepis, který je ve Sb. vzpomínek v archivu Památníku Terezín. (Dále jen: PT, Sb. vzp. č. 1 (prof. MUDr. Jan Bělehrádek). Je rukopisně nadepsán (nepochybně autorovou rukou): „prof. MUDr. Jan Bělehrádek, „Jak se žilo a umíralo v terezínské pevnosti“. Jde o kopii textu, který autor zaslal Mimořádnému lidovému soudu v Litoměřicích v roce 1946, kdy zde probíhal proces s velitelem policejní věznice gestapa v Malé pevnosti H. Jöckelem. Viz: SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 1 200/46, proces s H. Jöckelem, s. 248.

³⁾ Národní archiv, f. OVS, Knihy nově příchozích do policejní věznice Pankrác (tzv. pankrácké knihy). – Důvod zatčení v německém zkratkovitě psaném originále zní: „Verd[ä]chtigung] d[er] reichsfeindl[ichen] Betätigung“. Podle tamního záznamu jej vyšetřoval referát, respektive podreferát gestapa IV 4 a, který se specializoval na církve, sekty, svobodné zednářství, trestné činy duchovních, spiritismus atd. (Podle laskavého sdělení D. Krčmáře.)

⁴⁾ Záznamy v knize nemocných a knize nemocných celý č. 11. Viz: PT, Sb. Malá pevnost, k. 24, A 8842 a A 8840.

⁵⁾ Archiv bezpečnostních složek v Praze, sig. 305-697-2, s. 362 a s. 563 (autorizovaný dodatek k protokolu se stejným datem). Walter Jacobi zastával funkci šéfa vedoucího úseku SD v Praze v letech 1942–1945. Soudil jej MLS v Praze, popraven 1947. Bělehrádek zmínil v protokolu Jacobiho pamflet „Golem... Metla Čechů“, na nějž byl upozorněn a varován. Jak doložím dále, bylo varování opodstatněné. – Panu D. Krčmářovi patří můj dík za zprostředkování textu výše uvedeného protokolu.

⁶⁾ Profesor Karel Weigner (1874–1937) byl před válkou Velikým Místrem Národní Lóže Československé.

- ⁷⁾ Tamtéž, s. 563. – Ve své protokolární výpovědi z roku 1947 (viz poznámku č. 5) Jan Bělehrádek do slova uvedl, že on sám byl členem zednářské lóže „Národ“ (tj. téže jako Weigner).
- ⁸⁾ Walter Jacobi: Golem... Metla Čechů. Rozklad českého nacionalismu, Praha, Orbis 1942, s. 7.
- ⁹⁾ Tamtéž, s. 40. – S nevědní ochotou mi uvedené údaje poskytla paní Jindřiška Pospíšilová z Národní knihovny v Praze, za což jí patří mé poděkování.
- ¹⁰⁾ Srov. Miroslava Benešová, Zdravotní stav vězňů a lékařské ošetření a Likvidace tyfové epidemie a osvobození Terezín. In: Václav Novák (ed.), Malá pevnost Terezín, Praha, Naše vojsko a Český svaz protifašistických bojovníků 1988, 2. vyd., s. 202, 237.
- ¹¹⁾ Jan Bělehrádek, Jak se žilo a umíralo v terezínské pevnosti, s. 6. – Cenu Bělehrádkova textu, ukončeného filozoficky-eticky laděnou úvahou nad tragédií nacistické okupace a terorem, nesnižují ani drobné faktické nepřesnosti. Zde mám na mysli vykonávání poprav zastřelením (šlo o salvy nebo jednotlivé výstřely popravčích čet z pušek, respektive pistolí).
- ¹²⁾ PT, Sb. vzp., č. 410 a č. 1287. – J. Richter si zřejmě přivezl při repatriaci poznámky, které si v době věznění pořizoval.
- ¹³⁾ PT, Sb. vzp., č. 585. – Záznam rozhovoru pořídil 28. ledna 1972 Jaroslav Joza.
- ¹⁴⁾ PT, Sb. vzp., č. 213.
- ¹⁵⁾ PT, Sb. vzp., č. 657. – Karel Štipl se s uznáním vyjádřil o pomoci sovětských lékařů.
- ¹⁶⁾ PT, Sb. vzp., č. 560. – Záznam autorizovaného textu pořídil Jaroslav Joza 1. prosince 1971 s dodatkem z 28. ledna 1972. Jediný K. Raška uvedl správně příjmení „Bělehrádek“; všichni ostatní zde citovaní pamětníci sdělovali nebo psali podobu „Bělohrádek“, která je patrně snáze zapamatovatelná. Identita jmenovaného je všude mimo pochybnost. (Prameny úřední povahy uvádějí jeho jméno přesně.)
- ¹⁷⁾ Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha. Editor Věra Linhartová. Praha, Almanach medicíny – Galén 2003, 1. vyd.
- ¹⁸⁾ Tamtéž, s. 131–145.
- ¹⁹⁾ Tamtéž, s. 144–145. – Také Bělehrádkovo propuštění bylo ovšem porušením příkazu šéfa ČPA MUDr. K. Rašky, který ve své vzpomínce kritizoval Jiřího Syllabu za přílišnou toleranci při propuštění osvobozených vězňů; totiž navzdory jím vyhlášené karanténě, kterou sovětské velení Terezína 10. května 1945 potvrdilo.
- ²⁰⁾ Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha, s. 126. (Zde je uvedena drobná pravopisná odchylka příjmení „Ulrych“. – S určitostí šlo o Františka Ulricha, narozeného v Boharyni (v někdejší okrese Hradec Králové) 11. 9. 1899. Profesor přírodních věd na Karlově univerzitě, světově uznávaný odborník v oboru krystalografie, zemřel na následky smrtelného zranění gestapem 20. října 1941.
- ²¹⁾ Srov. tamtéž, s. 126, 128–134 ad. – Bližší okolnosti, tj. zda přece jen neměl Jan Bělehrádek za okupace spojení s organizací PVVZ, jsem již nemohl konzultovat s největším znalcem této tematiky, zesnulým profesorem Janem Kuklíkem. Autorova monografie „K problematice vzniku Národní fronty v domácím odboji. Vývoj odbojové organizace PVVZ na území Čech v letech 1938–1945“ (Praha, Univerzita Karlova 1976) neobsahuje zmínku o Janu Bělehrádkovi. Je však možné, že si autor v době tuhé „normalizace“ a cenzury nemohl dovolit připomenout jméno v té době ještě žijícího politického emigranta, o němž úřady komunistického Československa dobře věděly.
- ²²⁾ Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha, s. 23–185.
- ²³⁾ Srov. Jindřich Dejmek: Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část první: Revolucionář a diplomat (1884–1935), Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum 2006, s. 130.
- ²⁴⁾ Srov. Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha, s. 89 ad.
- ²⁵⁾ Tamtéž, s. 94. – Autor memoárů tvrdí, že s Josefem Drachovským se František Bělehrádek znal z činnosti v Maffii za 1. světové války. Drachovský se v době první republiky stal profesorem Právnické fakulty, finančním a ekonomickým odborníkem a rektorem Karlovy univerzity. Veřejně činný byl v krajně pravicové Národní radě československé. Za nacistické okupace se zkompromitoval kolaborací jako představitel tzv. Ligy proti bolševismu.
- ²⁶⁾ Viz tamtéž, s. 43–44.
- ²⁷⁾ Michal Šimůnek, Vladimír Bergauer a česká eugenika. In: Historia – medicína – kultura. Sborník k dějinám medicíny, Praha, Univerzita Karlova 2006, s. 210. Dále viz: Michal Šimůnek, „Blood and Homeland“. Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940, Budapest – New York, Central European University Press 2007, s. 152–153.
- ²⁸⁾ Michal Šimůnek, Vladimír Bergauer a česká eugenika, s. 215.
- ²⁹⁾ Tamtéž, s. 233.

- ³⁰⁾ Tamtéž, s. 235. (Doc. J. Fischer byl bratrem básníka a překladatele Otokara Fischera. Za odboj proti nacismu byl gestapem zatčen v říjnu 1941 a popraven v Brandenburgu 19. února 1945.)
- ³¹⁾ Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha, s. 91–94.
- ³²⁾ Michal Šimůnek, Vladimír Bergauer a česká eugenika, s. 212. Na s. 214–215 viz podrobnější analýzu situace uvnitř českého eugenického hnutí ve 30. letech ve srovnání se zásadními Růžičkovými tezemi.
- ³³⁾ Tamtéž, s. 211, poznámka 31.
- ³⁴⁾ Podle údajů z Databáze bývalých vězňů policejní věznice Terezín. Srov. též Jaroslav Joza, Vězňové Malé pevnosti. In: Václav Novák (ed.), Malá pevnost Terezín, Praha, 1988, 2. vyd., s. 84–85.
- ³⁵⁾ Michal Šimůnek, Vladimír Bergauer a česká eugenika, s. 216–217; Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha, s. 103–105.
- ³⁶⁾ Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha, s. 92–93.
- ³⁷⁾ Michal Šimůnek, Vladimír Bergauer a česká eugenika, s. 216–217.
- ³⁸⁾ Vladislav Růžička žádal 27. července 1933 v německém, v Praze vycházejícím deníku „Prager Tagblatt“ uzákonit „zneplodnění dědičně nemocných“. Ministr Engliš v poněkud zastřené formě se v době hospodářské a finanční krize vyjádřil roku 1930 o „právu společnosti k eugenickým zákonům“. – Srov. tamtéž, s. 233, poznámka č. 122, a s. 231, poznámka 112.
- ³⁹⁾ Tamtéž, s. 217–218.
- ⁴⁰⁾ Michal Šimůnek, Vladimír Bergauer a česká eugenika, s. 228.
- ⁴¹⁾ Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha, s. 104.
- ⁴²⁾ Tamtéž, s. 104–105. Jak dokládá i nejnovější a dosud nejobsáhlejší biografie druhého československého prezidenta, mladý docent sociologie Edvard Beneš se v roce 1914 zabýval otázkami natality, jejího evropského poklesu a také soudobými teoriemi, které kriticky pojednávaly o sociálních a zdravotních otázkách, včetně neomalthusiánských projektů sociálního inženýrství. Zdůrazňoval etický a sociální kontext, přičemž v časopise Naše doba (jejíž číslo 5–6 pravděpodobně vyšlo v červnu 1914) vytyčil ideál „žítí život plně, krásně, budovati krásný, vysoký ideální individualismus, slučitelný se sociálními povinnostmi“. Neomalthusiánství ovšem odmítal, stejně jako (tehdy ještě) eugenické teorie, které charakterizoval jako „nauky o zlepšování dědičného základu a vývoje“. Viz Jindřich Dejmek, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, I. díl, s. 100. Jak ovšem doložil M. Šimůnek, v roce 1915 se E. Beneš stal členem České eugenické společnosti, založené 2. května 1915. (Ocitl se vedle takových osobností, jakými byli předseda Českého olympijského výboru Jiří Guth-Jarkovský nebo zakladatel českého skautského hnutí „Junák“ Antonín Benjamin Svojsík.) Je možné, že Benešovo stanovisko tehdy ovlivnil Břetislav Foustka, další člen Společnosti, který působil jako profesor sociologie na Fakultě umění a filozofie české součásti Karlo-Ferdinadovy univerzity a který po 1. světové válce vehementně propagoval eugeniku. Dlužno dodat, že Edvard Beneš mnoho aktivit v tomto rámci podnikat nemohl, a to nejen pro plné nasazení v rámci odbojové „Maffie“. Ve dnech 1. – 3. září 1915 již byl na cestě do emigrace do Švýcarska a poté do Paříže.
- Viz: Michal Šimůnek: „Blood and Homeland“. Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940, s. 152; Jindřich Dejmek: Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata (I. díl), s. 130–131.
- ⁴³⁾ Michal Šimůnek, Vladimír Bergauer a česká eugenika, s. 228, poznámka 105.
- ⁴⁴⁾ Tamtéž, s. 229.
- ⁴⁵⁾ Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha, s. 112.
- ⁴⁶⁾ Tamtéž, s. 106–107.
- ⁴⁷⁾ Viz Jan Kuklík – Pavel Zátka, Spisovatelský manifest a Petiční výbor „Věrní zůstaneme“. In: Revue dějin socialismu, 1969, č. 2, s. 203–225; Jan Kuklík, Petiční výbor „Věrní zůstaneme“ v období Mnichova a za druhé republiky. In: Československý časopis historický, XVII, 1969, č. 5, s. 681–711.
- ⁴⁸⁾ Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha, s. 107–108; Jan Kuklík – Pavel Zátka, Spisovatelský manifest a Petiční výbor „Věrní zůstaneme“, s. 218.
- ⁴⁹⁾ Tamtéž, s. 108; s. 222.
- ⁵⁰⁾ Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha, s. 125, 230 ad.
- ⁵¹⁾ Michal Šimůnek, Vladimír Bergauer a česká eugenika, s. 217. Srov. též: Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha, s. 121–123. Autor memoárů uvedl, že otec byl po uzavření českých vysokých škol „vrchním oborovým (správně má patrně být: odborovým) radou na ministerstvu zdravotnictví, kde měl na starosti dohled nad hygienickými opatřeními a distribucí jódu na území Protektorátu Čechy a Morava, aby se předešlo onemocněním štítné žlázy“. (Před válkou bylo Bělehrádkovým

objevem, že nedostatek jódu vedl na Žitném ostrově k duševním onemocněním – kretenismu.) To vysvětluje i počáteční úspěch při kvalifikovaném zaměstnání biomedicínských odborníků v prvním období existence protektorátu.

⁵²⁾ Michal Šimůnek, Vladimír Bergauer a česká eugenika, s. 236–237.

⁵³⁾ Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha, s. 151–152. Poměrně širokou pozornost věnoval analýze prezidentova projevu Jindřich Dejmeš: Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948), Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, s. 565–566. – Můžeme doplnit, že J. Bělehrádek navštívil Edvarda Beneše po porážce demokratických sil v Sezimově Ústí v březnu 1948, a bylo to jejich poslední setkání.

⁵⁴⁾ Michal Šimůnek, Vladimír Bergauer a česká eugenika, s. 240–241.

⁵⁵⁾ Tamtéž, s. 216. Michalu Šimůnkovi jsem zavázán svým díkem za zprostředkování textu studií o dějinách eugenických teorií.

THE LIFE STORY OF PROFESSOR DR. JAN BĚLEHRÁDEK (1896–1980), AN INMATE OF THE SMALL FORTRESS

Miroslav Kryl, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně in Ústí nad Labem
Summary

The purpose of this study is to introduce to readers the personality of the Czech scientist and university teacher, professor of medicine and biology Jan Bělehrádek. It is known that he was arrested by the Gestapo almost at the very end of the war, in early April 1945, and imprisoned in the Police Prison in the Small Fortress in Terezín. Having served in the prison as a surgeon, he was released from the camp after the liberation of Terezín in May 1945. The article amasses and sorts out also some minor recollections of his fellow inmates, as well as brief information on Jan Bělehrádek provided in 1971 by Professor Dr. Karel Raška.

Historical research, particularly the study by Jan Kuklík, reflects Jan Bělehrádek's share in the formation of the Petition Committee "Věrní zůstaneme" (We Shall Be Loyal) in the spring of 1938, and the fact that thanks to his high prestige and views he stood at the helm of this organization. His scholarly focus, his scientific models as well as his colleagues were less known. The author of this study seeks to fill in this information gap, while recollecting especially the tragic fate of Bělehrádek's friend and close colleague, associate professor Vladimír Bergauer (1909–1942), who was shortly imprisoned in the Small Fortress and then executed in Mauthausen on October 24, 1942.

The highlight of Jan Bělehrádek's career of a scholar and teacher and the peak of his social recognition was the post of Chancellor of Prague's Charles University held in the years 1945–1946, and his term of office as a Social Democratic deputy of the National Assembly (Parliament) in the years 1946–1948. Jan Bělehrádek, who could not come to terms with the February 1948 coup and the installation of a communist regime in the country, emigrated in 1949. (His family managed to leave the country two years later.) He died in London on May 8, 1980.

DIE SCHICKSALE PROF. DR. JAN BĚLEHRÁDEKS (1896–1980), EINES HÄFTLINGS DER KLEINEN FESTUNG THERESIENSTADT

Miroslav Kryl, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně in Ústí nad Labem
Resümee

Dieser Artikel beabsichtigt, dem Leser den tschechischen Wissenschaftler und Universitätspädagogen, Professor der Medizin und Biologie Jan Bělehrádek vorzustellen. Es war bekannt, dass ihn die Gestapo fast ganz am Ende des Krieges, Anfang April 1945 nach vorausgehender Festnahme im Polizeigefängnis in der Kleinen Festung inhaftierte, und auch dass er hier als Häftling die Funktion eines Arztes übernommen hatte und dass er dann im Mai 1945 nach der Befreiung Theresienstadts von hier entlassen wurde. In diesem Artikel sind kleine Erinnerungen von Mitgefangenen und kurze Informationen zusammengetragen, die 1967 Prof. Dr. Karel Raška über Jan Bělehrádek lieferte.

Die Geschichtsforschung, insbesondere eine Studie von Jan Kuklík, reflektiert seinen Anteil an der Herausbildung des Petitionskomitees „Věrní zůstaneme“ (Wir bleiben treu) im Frühling 1938 und auch, dass er wegen seines Prestiges und seiner ideologischen Ausrichtung an der Spitze dieser Organisation stand. Weniger bekannt waren seine wissenschaftlichen Ziele, seine wissenschaftlichen Vorbilder und Mitarbeiter. Der Autor dieses Artikels versucht nun diese Lücke zu schließen, gleichzeitig möchte er auch vor allem an das tragische Schicksal von Bělehrádeks Freund und engen Mitarbeiter Doc. Vladimír Bergauer (1909–1942) erinnern, der für kurze Zeit in der Kleinen Festung inhaftiert war und dann am 24. Oktober 1942 in Mauthausen hingerichtet wurde.

Höhepunkt der wissenschaftlichen und pädagogischen Tätigkeit und gesellschaftlichen Anerkennung waren die Funktion des Rektors der Karlsuniversität in den Jahren 1945–1946 und auch sein Wirken als Abgeordneter der Sozialdemokratischen Partei in der Nationalversammlung in den Jahren 1946–1948. Mit der 48er Februarrevolte und der Machtergreifung des kommunistischen Regimes konnte sich Jan Bělehrádek nicht abfinden, 1949 emigrierte er (zwei Jahre später gelang es auch seiner Familie, ihm zu folgen). Er starb am 8. Mai 1980 in London.

NEOBYČEJNÝ ŽIVOT JULIA TAUSSIGA

Tomáš Fedorovič, Památník Terezín

Životní osudy Julia Taussiga, protektorátního Žida, narozeného v německém Lipsku v červnu 1916, je možné rekonstruovat z jeho několika dochovaných vzpomínek a výpovědí před československými soudy v rámci stíhání bývalých dozorců sloužících v policejní věznici gestapa v terezínské Malé pevnosti.¹⁾ Kromě vzpomínky z Židovského muzea v Praze²⁾ máme k dispozici také tři vzpomínky v archivu Památníku Terezín z let 1963, 1967, 1968 a dodatek z roku 1975.³⁾

Důvodem, proč se zabývat právě Juliem Taussigem, je především skutečnost, že Taussig jako jeden z mála židovských vězňů, kteří byli převedeni z ghetta do věznice gestapa v Malé pevnosti, přežil a může tak podat k mnoha událostem let 1943 až 1945 cenná svědectví. K tomu se pojí i ta skutečnost, že jako člen tzv. Leichenkommando měl jistou volnost pohybu v prostoru věznice, což vedlo k jeho větší informovanosti a přehledu.

Je důležité si také uvědomit, že Památník Terezín má ve své několikatisícové sbírce vzpomínek pouze několik málo těch, které patří židovským vězňům vězněným v Malé pevnosti.⁴⁾ Cenné jsou i vzpomínky těch židovských vězňů Malé pevnosti, kterým se podařilo zamlčet svůj židovský původ. Ti ale nepopisují život židovských vězňů zevnitř, protože byli pouhými pozorovateli.⁵⁾

Doba předterezínská⁶⁾

Julius Taussig se narodil v Lipsku 16. června 1916. Jeho otec Bedřich pocházel z Čech, maminka Ida, rozená Starková, pocházela z Vídně. V Lipsku, kde se narodil a kam se rodiče přestěhovali za rodiči z matčiny strany, vedl otec obchod s konfekcí. Taussigovi zůstali v Lipsku až do Kappova puče v roce 1920, kdy jim byl zdemolován obchod, a proto se rozhodli pro emigraci do Československa. Julius Taussig měl také bratra Jana (roč. 1920), který poté, co prošel koncentračními tábory Mauthausen a Neuengamme, zahynul po osvobození 15. dubna 1945 na otravu krve v koncentračním táboře Bergen-Belsen.

V roce 1931 dokončil vyučení kožešníkem a pracoval v jedné německé firmě v Praze až do povolání do transportu do přeškolovacího tábora v Lípě (Umschulungslager Linden)⁷⁾ v červnu 1941. Před deportací byl členem sociální demokracie. V přeškolovacím táboře Lípa pracoval v krejčovské dílně až do listopadu 1941, kdy byl z tábora propuštěn. Již 4. prosince 1941 byl zařazen do transportu J (tzv. Ak II transport) do ghetta Terezín.

V ghettu Terezín

Po příjezdu do Terezína čekala na Julia Taussiga holá podlaha Sudetských kasáren. Na konci roku 1942 se spolu s bratrem Janem přestěhovali ze Sudetských kasáren do jednoho z opuštěných bytů. Hned z počátku si zařídili s několika vězni „neofi-

Poválečná fotografie Julia
Taussiga (NA Praha)

ciální“ správkárnu oděvů a bot, která však byla brzy rozpuštěna. Po zrušení dílny se přihlásil k pořádkové službě (Ordnungsdienst – OD) a sloužil jako stráž u brány kasáren, fungoval jako poslíček zpráv či roznášel transportní povolání nebo doprovázel po nocích pohřební průvody. Poté byl v rámci pracovního nasazení zařazen na krátkou dobu do výroby rakví, kde se pracovalo na dvě směny a denně se jich podle jeho vzpomínek vyrobilo 30–40 kusů.

Jeho dalším pracovním zařazením bylo posluhování (pucflek, pucák) pro členy zvláštního četnického oddílu v Terezíně (Gendarmerie-Sonderabteilung Theresienstadt) v místním kasinu. Práce pro četníky mu pomohla k navázání styku se světem vně terezínských hradeb. Později, po otevření ghetta se Julius Taussig spolu se svým bratrem Janem stali „četnickými poštmistry“. Každý den museli docházet do Bohušovic nad Ohří za doprovodu četníků. Hlavně cesta nazpět byla dosti namáhavá a vozík těžký, neboť četníkům přicházelo dost balíků, přičemž část z toho potom jako šmelinu rozprodávali vězňům.⁸⁾ Tuto svou činnost pro četníky využíval k pašování potravin, léků, pošty a peněz do ghetta, neboť mu na Bauhofu vyrobili vozík s dvojitým dnem. Centry, kde se soustřeďovala ilegální pošta pro ghetto a také z ghetta, byly sklad tabáku a trafika pana Blehy v Bohušovicích.⁹⁾

K prozrazení došlo, když peníze (10 000,- K) a ilegální dopisy pro snoubenku Žida Arendta svěřil četníkovi Františku Vokrojovi, který se ovšem opil, a tyto věci u něj byly nalezeny. Taussig stačil ještě některé osoby zapletené do pašování varo-

vat, neboť omylem zatkli nejprve jeho bratra Jana. Ve své vzpomínce dokonce popisuje „dobrodiní“ štábního strážmistra Sýkory z Roudnice nad Labem, který mu dal revolver, aby se zastřelil a unikl tak mučení. Výslechu a mučení se kromě Karla Bergela a Rudolfa Haindla zúčastnili také příslušníci kladenského gestapa. Jeden z terezínských příslušníků SS, Rudolf Haindl, ho kromě bití mučil i pomocí knihařského lisu, v němž mu byly drceny prsty.

V policejní věznici gestapa v terezínské Malé pevnosti

Julius Taussig byl spolu se šestnácti dalšími (z toho bylo asi pět žen) do Malé pevnosti odveden 20. srpna 1943 a zůstal zde až do 10. května 1945. Po přijímací proceduře, při níž byl bit od dozorce Kurta Wachholze, byl umístěn do cely č. 2, kde bylo natěsnáno dalších 51 lidí. V cele č. 2 vězni žili v otřesných podmínkách, spali na holém betonu ve třech řadách. V cele se netopilo a ráno vstávali mokří od zpeněného betonu. O snaze uniknout v cele těmto krutým životním podmínkám vypovídá i to, že s bratrem Janem raději v době volna pracovali mimo ni. Později byl s bratrem přesunut do cely č. 3, kde bylo natěsnáno dokonce přes 105 osob.

Od srpna 1943 do 13. května 1944 pracoval v komandu Reichsbahn, do kterého musela židovská cela dodávat denně třicet vězňů. Podle jeho svědectví byla vyčerpávající již jízda za prací do Ústí nad Labem. Ovšem komando Reichsbahn bylo mnohem lepší než velká vnitřní komanda (Baukommando a Storchkommando), kam se Židé báli nastoupit. Od 13. května 1944 byl Julius Taussig odvezen na odloučené komando do Úpice u Náchoda. Zde byli Židé drženi ve vězení okresního soudu. Sám Taussig se vyjádřil, že neznal důvod, proč do Úpice jeli, a že tam pěstovali zeleninu, kterou nikdo nejedl a později pracoval také na pile. Podpora od civilního obyvatelstva nabyta takových rozměrů, že brzy přibráli na váze a museli si přešívát knoflíky. Nakonec však byli Židé pro čilý styk s civilním obyvatelstvem udáni jakousi paní Součkovou a odvoláni zpět do Malé pevnosti. Taussig také vzpomínal, že do Úpice s dalšími asi dvaceti vězni jel i Erich Adler, syn kápa Rudolfa Adlera, pro něhož si zanedlouho přijelo gestapo a odvezlo ho pryč.¹⁰⁾

Po příchodu do židovské cely č. 3 byli až na kontingent pro komando Reichsbahn zařazeni do komanda pracujícího na litoměřické podzemní stavbě Richard. Do vnitřních komand byli zařazováni jen v sobotu a neděli. Nebezpečné pracovní podmínky a tempo měly za následek, že si Taussig zlomil nohu a byl odvezen na ošetření do litoměřické nemocnice. Zde mu chtěli zlomenou nohu amputovat, což však Taussig odmítl a po třech dnech ho dozorce Theodor Hohaus na sajdkáře odvezl zpět do Malé pevnosti, kde ho ošetřoval také vězněný dr. Pavel Wurzel. Jelikož jeho rána strašně zapáchala, stěžoval si kápo Adler dozorcovi Rojkovi, který ho pak přesunul do cely č. 2. V ní strávil několik týdnů o samotě. Tato cela byla v té době prázdná, protože byla vyčleněna jako cela infekční. Od smrti hladem ho zachránili jeho spoluvězni, kteří mu ze svého přidělu občas podstrčili kousek chleba a trochu polévky. Během věznění prodělal Julius Taussig také dva zápaly plic. Po uzdravení se dostal znovu do komanda Reichsbahn, ale protože nemohl pracovat, byl přidělen k úklidu cely. V říjnu 1944 se dostal k Leichenkommandu, kde zůstal

až do osvobození. Po vyklizení I. dvora (celý 1–6) pro vězně ze soudního oddělení věznice na Pankráci (Strafjustitz-Abteilung), kteří přicházeli do Malé pevnosti od 20. března 1945, byli Židé přemístěni na IV. dvůr nejprve do bloku samotek č. 46, které však nebyly ještě dostavěny a chyběly tam střechy. Po zastřešení byl přemístěn do bloku č. 52. Přežit mu usnadnila vynikající znalost německého jazyka, protože byl schopen pro dozorce překládat a tímto „blízkým vztahem“ mohl jako „cellenkommandant“ pro ostatní vymoci na Rojkovi nebo Jöckelovi často i potravinové přílepkování.¹¹⁾

Leichenkommando

Leichenkommando se skládalo ze tří skupin, první podle Taussiga kopala hroby a měla asi deset mužů, mezi nimi byl i Lövy-Landa,¹²⁾ druhá skupina měla na starosti samotný pohřeb a čtyři osoby se staraly o přepravu mrtvol na vozíku. Jmenovitě se jednalo o Julia Bredu z Brna, Karla Poppera z Prahy, Marcela Rotta a Julia Taussiga.¹³⁾ Členové komanda sváželi mrtvolky do márnice, kde jim pod dohledem Rojka vytrhávali zlaté zuby.

V Leichenkommandu podle poválečných vzpomínek pracoval i Hanuš Taussig, byl to židovský míšenec, který byl do terezínské věznice dopraven za útěky z táborů Organisation Todt pro židovské míšence v Kleinsteínu v Horním Slezsku a v Osterode v Harzu.¹⁴⁾

„Rojko mi nemohl nic moc udělat, poněvadž to zlato, které jsem tahal, ty zlatý zuby, tak to on ukrad. To oni si vzali, to nedali na oltář vlasti. Musel jsem ho vyčistit, to zlato, tu sádru z toho vyndat, lysolem umýt, chlorovým vápnem to umýt, kramlí, co je na cihly, se zaťukalo jenom na plíšek, tak to muselo být čistý, toho se nešťítli.“¹⁵⁾

Do doby, než se začalo pohřbívat v prostorách Malé pevnosti, tak dvakrát týdně odváželi mrtvé do terezínského krematoria ke zpopelnění. Občas do Malé pevnosti zajeli zase Židé z ghetta, tzv. šimlové, aby odtud odvezli některé popravené.¹⁶⁾ Ovšem se skupinou z ghetta, starající se o převoz mrtvých do krematoria, se nesetkali.

Julius Taussig po válce předal seznam všech zemřelých ze židovské cely bývalému kápovi na I. dvoře Novotnému, policejnímu komisaři, ale ten však seznam ztratil.¹⁷⁾ Vyplňoval totiž lístky o zemřelých a od Rojka měl povoleno psát pouze čtyři příčiny úmrtí: Meningitis, Herzs Schlag, Lungenentzündung, Phlegmone. Julius Taussig jako kápo Leichenkommanda nebyl nikdy popravám, až na dvě výjimky, přítomen. Čekal vždy za branou smrti a teprve, když padly výstřely, vešli na popraviště. Byl přítomen popravě Zdeňka Bořka Dohalského 7. února 1945¹⁸⁾ a 28. dubna 1945 jedenácti dalších osob (dva byli parašutisté).¹⁹⁾ Po popravě museli zahladit stopy po krvi, tj. rukama museli místo uhrabat a krev zasypat.

Také musel svléknout a omýt zastřelenou Miladu Pixovou a její prádlo vyprat a usušit.

Naopak je s podivem, že slyšeli popravu U-komanda,²⁰⁾ což se dověděli od tzv. Essenholerů, ale nebyli k odvozu jejich mrtvol zavoláni.

Původní vozík, který používalo Leichenkommando v terezínské věznici na odvoz mrtvol. (PT)

V podmínkách, kterým byli židovští vězni vydáni na pospas, byla pomoc a solidarita obyčejných vězňů a „křesťanských“ kápů a funkcionářů vězeňské samosprávy neocenitelná. Obzvláště jako členové Leichenkommanda si tuto významnou pomoc uvědomovali a „*při nástupech promluvili, i když to bylo zakázaný, snažili se, chleba sbírali pro nás, ženy nám dávaly chléb, když jsem chodil pro mrtvolu na ženský dvůr [...] my jsme fasovali dvacet deka chleba denně, mokrej chleba atd., tak ten hlad byl šílenej. Tak ti ostatní, co ukradli v kuchyni, tak přispěchali a dali. Když jsem chodil s mrtvolama, tak mi to hodili na ty máry, ale to už člověk to bral jako – skutečně byli vynikající lidi.*“⁽²¹⁾

Julius Taussig si ve své vzpomínce také všimá vztahu vězňů patřících k vězeňské samosprávě vůči židovským vězňům. Mezi dobré zařadil gen. Františka Melichara, Mirko Charváta, Ing. Karla Hanzálka či Josefa France. Ostatní se chovali k židovským vězňům neurvale až brutálně. Hrubant – „*Jméno vystihuje jeho vlastnosti [...] Židovské vězně někdy i tloukl.*“ Purkrábek – „*Byla to úplná svině, úplatkář. Nepomohl ani tam, kde bez rizika mohl pomoci. Honil do práce i nemocné, i když to nebylo nutné. Šlo to tak daleko, že SS Knauer dával Taussigovi někdy cigarety, aby tím uplatil Purkrábka a ten nechal nemocného vězně doma.*“ Josef Průša – „*Byl výborný na prvním dvoře. Tam byl lidumil, který pomáhal, kde mohl. Na IV. dvoře, kde se dal do kupy s Orzsághem a Neumannem, se hrozně změnil ve svůj neprospěch. Zúčastnil se dokonce masakru na osvětivských věznicích.*“ Rudolf Círus – „*Nebyl dobrý člověk. Byl to typický prominent. Jednou pozval Hanzálek na celu č. 13 Mandelíka. Chtěl mu něco dát. Círus se na něj rozeřval, aby mu tam Žid nesmrđel, a chtěl ho vykopnout.*“⁽²²⁾

Židovští káповé a velitelé židovských cel

Existují doposavad mnohé oblasti, kterým se vlastní výzkum a vzpomínky židovských vězňů vyhýbají či je neakcentují. Mezi tyto oblasti patří i kontroverzní působení židovských káпов, tzn. velitelů pracovního nasazení, v mnoha koncentračních táborech, především pak v rodinném táboře v Osvětimi-Březince či v pobočném táboře Schwarzeheide koncentračního tábora Sachsenhausen. V drtivě většině vzpomínek je jejich působení vytěsнено či jen letmo (a často v neutrální rovině) připomenuto.²³⁾

Toto platí jak ve výše uvedených táborech, tak i v židovských celách terezínské věznice. Tak jako i v ostatních „křesťanských“ celách byla i uvnitř židovské cely vytvořena vězeňská hierarchie. I zde byli někteří vězni pověřeni dohledem a jejím vedením. Tito vedoucí mohli být a byli voleni svými spoluvězni.²⁴⁾ Někteří další funkcionáři v židovských celách, ve vězeňském žargonu „cimerkové“ či káповé, byli dosazeni z rozhodnutí personálu věznice. Někteří toto své sociální povýšení uvnitř vězeňského společenství brali jako možnost uniknout krutým podmínkám, kterým byli ostatní židovští vězni v terezínské věznici vystaveni, a celý systém mnohdy až systematické likvidace židovských vězňů nakonec donutil tyto exponované osoby „jít“ s ním, tedy i proti svým židovským spoluvězňům.²⁵⁾

Nejmarkantnější rozdíl mezi věznicí gestapa a ghettem představovala skutečnost, že ačkoliv v obou zařízeních existovaly rozdíly či stupně ve vězeňské hierarchii, nebyl nikdo z vězňů v ghettu vystaven ze strany svých představených (starší pokoje, starší domu či bloku, starší okrsku či židovský starší ghetta) hrozbě fyzické likvidace, jako tomu bylo v případě věznice v Malé pevnosti. Další příčinou brutálních projevů některých židovských funkcionářů v Malé pevnosti byla neskrývaná touha vězeňského personálu SS po likvidaci židovských vězňů.

Neexistuje mnoho vzpomínek bývalých vězňů terezínské věznice, kde by nebyl připomenut pohnutý osud židovských vězňů, přesto, jak jsem již výše uvedl, informace o vnitřní vězeňské hierarchii uvnitř židovské skupiny v nich téměř nenajdeme.²⁶⁾ Ani těch několik málo vzpomínek židovských vězňů, kteří přežili věznění v Malé pevnosti, popř. další deportaci do koncentračních táborů, se nevěnuje této problematice a jejich zmínky o židovské „samosprávě“ v židovských celách jsou velmi kusé. Z tohoto důvodu nám právě vzpomínky Julia Taussiga, a také nemnoha ostatních přeživších pomáhají aspoň zčásti poodhalit jména osob, jejich činy a motivy.

O době před příchodem Julia Taussiga do věznice gestapa v Malé pevnosti víme pouze ze vzpomínky Jiřího Löwyho-Loma. Podle něho byli v září 1940 Židé rozděleni do tří cel – č. 2, 7 a 11 a právě v cele č. 7 dělal cimerku jeden z vedoucích představitelů Komunistické strany Československa Kurt Baran (nar. 1899, Brno).²⁷⁾ Baran zahynul dne 28. října 1941 v Mauthausenu.

Po příchodu Julia Taussiga v srpnu 1943 byl káпом v židovské cele Emil Taussig z Prahy. „*To byl klidný a vyrovnaný člověk. Pro ostatní vězně oporou a nikomu neublížil.*“²⁸⁾ Po jeho přemístění z cely č. 2 do cely č. 3 můžeme z dochované vzpo-

Rudolf Adler, nar. 1895 v Chlumu (NA Praha)

stupci Rudolfu Adlerovi³²⁾ máme mnoho informací ze vzpomínek spoluvězňů. „*To byl starší člověk. Možno říci, že byl již dost starý, aby měl rozum, ale snad se kochal neštěstím druhých. Byl bezcitný ke všem, i k vlastnímu synovi. Kdykoliv byl ochoten likvidovat kohokoliv.*“³³⁾ Nikdo z bývalých vězňů nejmenuje Adlera jménem, pouze zmínka Taussiga o jeho synu, který byl s ním v Malé pevnosti, nám pomohla určit totožnost tohoto vězně. Rudolf Adler (nar. 18. 5. 1895) byl podle oficiálních dokumentů do ghetta deportován s manželkou Irmou (nar. 9. 12. 1881) dne 12. února 1942 transportem X z Prahy.³⁴⁾ Jejich syn Erich (nar. 28. 6. 1910, Teplice-Šanov)³⁵⁾ byl do ghetta deportován již 4. 12. 1941 transportem J, tedy stejným transportem jako Julius Taussig.³⁶⁾ Oba, Rudolf i Erich Adlerovi, byli vzati z evidence ghetta dne 24. 3. 1943 s poznámkou Gestapo. Důvod zatčení a jejich převezení do věznice gestapa v Malé pevnosti neznáme.

V některých vzpomínkách k životu v židovské cele se funkce vedoucího cely připočítává i MUDr. Pavlu Wurzelovi, který byl odvezen do Osvětimi-Březinky a na konci války osvobozen v Mauthausenu-Ebensee.³⁷⁾ Julius Taussig spolu se svým přítelem MUDr. Pavlem Wurzelem (nar. 1898), uznávaným pražským lékařem-chirurgem, který podle Leo Haase byl vězněn za nějaké finanční machinace s dědictvím,³⁸⁾ totiž pomáhali ostatním vězňům se zdravotními problémy způsobenými těžkou prací a brutalitou německých dozorců. Taussig působil v cele jako Wurzelův asistent a Norbert Troller vzpomíná, že právě tito dva mu zachránili ruku poté, co se mu během práce v komandu Richard nebezpečně zanítilo dřívější poranění ruky. Troller Taussiga nazýval „*ten dřívější tlustý obchodník z Prahy*“.³⁹⁾ Po odchodu MUDr. Wurzela převzal Taussig péči o nemocné sám. MUDr. Šrámek mu na mrtvolách ukázal, jak se provádí jednoduché chirurgické zákroky a podle vzpomínek měl k dispozici propašovaný skalpel, jód a chlorethyl. Jednou mu dozorce Herbert Mende chtěl vytrhnout zub pomocí kleští, které používal

mínky určit pořadí jednotlivých kápů a také „*cellenkommandanty*“ v židovské cele.

Nejprve to byl Ing. arch. Ervín Mandelík (nar. 1883, Kolín), který byl vězněn v Malé pevnosti od září 1943 do června 1944, kdy byl transportován do Osvětimi a válku přežil.²⁹⁾ „*Druhý byl Mandelík. To byl krajan Hanzálkův a Hanzálek ho také kryl. Byl to celkem slabý, nerozhodný člověk. Nikomu však na cele neublížil.*“³⁰⁾ Po Ing. Mandelíkovi byl „*cellenkommandantem*“ Rudolf Adler, a po něm pak Julius Taussig.

V židovské cele č. 3 byl s nimi vězněn i nechvalně proslulý kápo Spielmann.³¹⁾ K bývalému obchodnímu zá-

u mrtvol a jimiž jim vytahoval zlaté zuby. Zákrok se mu nepovedl a musel být odveden na marodku, kde mu kořen zubu museli vysekávat.⁴⁰⁾

Kromě J. Taussiga věnoval svou vzpomínku Adlerovi také jeden z vězněných malířů Norbert Troller. Adlera popisoval jako člověka „*při řeči vyrážejícího hlásky, jeho oči vystupovaly z očnic, jeho tvář byla neholena, nazelenale blede kůže*“.⁴¹⁾ Leo Haas ho popisuje jako „*hnusného člověka, pražského Žida*“.⁴²⁾

Výše jmenovaný Adler byl dosazen velitelem I. dvora Rojkem a jeho hlavní náplní bylo starat se o pořádek v židovské cele. Troller po příchodu do Malé pevnosti zaznamenává, že ostatní vězni se Adlera stranili, nenavazovali s ním žádný kontakt a snažili se mluvit před ním tlumeně, neboť se oprávněně obávali, že je Rojkovým špehem.⁴³⁾ Jako osoba pověřená vedením židovské cely zůstával v cele, tu zametal a podlahu ošetřoval chlorovým vápnem, a když ostatní vězni odcházeli za prací, tak tohoto času využíval k prohledání cely po zbytcích jídla či cenností.⁴⁴⁾

Akce 14f13⁴⁵⁾

Zvláštností hodnou zaznamenání je způsob likvidace, kterou prováděl Adler na věznicích v samovazbě či v temné komoře nebo na svých židovských spoluvěznicích z rozkazu dozorce Rojka. Židé byli likvidováni pomocí vpichu neznámé tekutiny injekční stříkačkou do těla, mělo se jednat o vězně pracující na stavbě Richard a projevující vůli k útěku.⁴⁶⁾ Rojko měl ve své kanceláři injekční stříkačku a nějaké ampulky.

„*Byl jsem přítomen opětovně, když Rojko Adlerovi dal příkaz, aby některému vězni dal injekci a sám jsem viděl, jak Rojko předal Adlerovi injekční stříkačku, která již byla naplněna z ampulky. Rojko říkal při tom, když Adlerovi předával stříkačku, aby nechal určeného vězně usnout. Doslovně říkal: ‚Lass ihn einschlafen.‘“*

Jednou se vězeňský lékař dr. Benno Krönert (nar. 1907, Chomutov)⁴⁷⁾ pozastavil nad množstvím oběšených židovských vězňů, u kterých neodpovídala příčina smrti s údaji na úmrtních listech. Dr. Krönert si stěžoval Rojkovi a od té doby se již židovští vězni nevěšeli, ale vraždili způsobem, který nezanechával viditelné stopy. Vězni byli mláceni mokřým hadrem do oblasti ledvin, což způsobovalo vnitřní krvácení, které při absenci pitvy nemohlo být zjištěno. Na tomto vraždění spoluvězňů se podle Taussiga podílel i kápo Adler. Důvodem pro jeho spolupráci na likvidaci židovských spoluvězňů mohla být i jeho snaha „kšeftovat“ s oblečením po mrtvých věznicích. Leo Haas vzpomíná, že si jednou chtěl vzít boty po jednom mrtvém muži, ale Adler údajně podle jeho zanechaných bot poznal, komu patří a donutil ho mu je vydat, jinak by jej udal. Nakonec je někomu prodal.⁴⁸⁾

Je zaznamenáníhodné, že stejný způsob likvidace nemocných či nepohodlných vězňů (injekce skopolaminu, morfia či fenolu) byl prováděn i v koncentračních táborech Třetí říše.⁴⁹⁾ Právě tato podobnost v likvidaci vězňů vedla k mylnému závěru, že likvidace některých nežidovských a nyní víme, že i židovských vězňů v policejní věznicí gestapa v terezínské Malé pevnosti, tzv. nevyčísitelně nemocných, byla v odborné literatuře označena za součást akce 14f13.⁵⁰⁾

Transport z Kolína nad Rýnem

Na podzim roku 1944 byla v Kolíně nad Rýnem rozpoutána další vlna zatýkání, které byli vystaveni Židé žijící ve smíšených manželstvích a židovští míšenci, aby se Kolín nad Rýnem stal „judenrein“. Jejich deportace na Východ a především do Terezína je však stále plna nejasností. Například v Pamětní knize Židů z Kolína nad Rýnem se tvrdí, že v tomto období byli do terezínské Malé pevnosti vypraveny dva transporty. Transport z 1. října 1944, který do věznice v Malé pevnosti dorazil 4. října 1944, měl následovat ještě jeden další malý transport s kolínskými Židy.⁵¹⁾

Dne 23. září 1944 se ve sběrném táboře Köln-Müngersdorf konal nástup celého osazenstva tábora a byla provedena selekce, na jejímž základě byl vypraven transport do Terezína. Dr. Asaria, rabín kolínské obce, napsal ve své práci k dějinám kolínské obce, že do transportu bylo zařazeno 280 žen a 300 mužů. Tyto počty však nejde nijak ověřit.⁵²⁾ Důvod, proč byl tento transport odvezen do Malé pevnosti, nemůže být ani v současné době přesvědčivě vysvětlen, neboť ani přeživší ženy, jejichž vzpomínky jsou kolínskému dokumentačnímu centru (NS-Dokumentationszentrum der Stadt Köln) k dispozici, se k této otázce nevyjadřují,⁵³⁾ popř. se již na tyto události skoro nepamatují.⁵⁴⁾

Ve svých sbírkách uchovává Památník Terezín i vzpomínku bývalé vězeňkyně Malé pevnosti Hany Pokorné, Židovky žijící ve smíšeném manželství a zatčené pro napomáhání vězňům ghetta. Do terezínské věznice gestapa byla přivezena z Pankráce 24. října 1944 a umístěna dočasně v Krankenrevieru, kde se podle svých vzpomínek setkala s Židovkami z kolínského transportu.⁵⁵⁾ Nejzajímavější část vzpomínky konstatuje, že kolínský transport opravdu dorazil na hranice ghetta, ale byl odmítnut. Je možné, že z důvodů organizačního přetížení s přípravou transportů do Osvětimi byl takto velký transport odkázán do Malé pevnosti s tím, že později budou jeho příslušníci vzati do stavu ghetta.⁵⁶⁾ Ale k tomu již nedošlo, i když o ně velitel ghetta Karl Rahm žádal. Kolínští Židé byli zařazeni do stavu věznice gestapa v Malé pevnosti.

„[...] přišly jsme současně s transportem žen ze smíšených manželství v říši. Ty se měly dostat do ghetta, ale tam je nepřijali, proto šly na Malou pevnost. Byly mezi nimi velmi staré ženy, jedna dokonce 105 let stará, která už vůbec nic nechápala a hádala se s esesákem, že jí sebral deštník [...] Ženy byly zničené, ležely namačkány na palandách, některé celé odhalené, nesmírně zanedbané, jiné pološilené [...] vzpomínám na jinou německou ženu, která patrně zešilela a dnem i nocí proklínala fašismus a německý národ. Viděla jsem, jak jednou přišel do cely Jöckel, náhle bylo ticho a odpoledne odnášeli její mrtvolu do márnice.“⁵⁷⁾

Později byly ženy přeloženy na ženský dvůr do židovské cely. Ani tady s nimi autorka vzpomínky neztratila kontakt. Dokonce si povídala s jednou z těchto žen, manželkou univerzitního profesora, která se jí svěřila, že s sebou přivezla dopisy Cosimy Wagnerové;⁵⁸⁾ ty se ovšem ztratily nebo byly po její smrti v Malé pevnosti zničeny.

Julius Taussig vydal po válce očitě svědectví o osudu mužů z transportu Židů z Kolína nad Rýnem, neboť byl v té době schopen práce pouze uvnitř pevnosti

Trsp. Nr.				
P24.241				
Name		Vorname		
Bauer		Pauline		
Geb.-Dat.		Geb.-Ort		Stand
Sarsdorf		16.7.1882		
Religion		Beruf		Letzte Wohnadresse
				Kleine Festung Köln Molkestr. 80
Wohnung in Therestenstadt	Large Str. 6/125			
	ab 29.6.45 Köln			
Anmerkung:			Gestorben	Abgegangen
				364

1 Name (bei Frauen auch Mädchennamen)		2 Vorname		3 Kenn.-Nr.	
BAUER geb. Leven		Pauline			
4 Geb.-Ort		5 Geb.-Datum		5 Klassif.	
Sarsdorf Kr. Bergheim		16.7.1882			
6 Heimatgemeinde		8 Staatsangeh.		7 Religion	
deutsch		D.R.		Kath.	
8 Stand		9 Beruf		10 Umschult	
verh.		Hausfrau			
11 Letzte Adresse		12 Personalausweis			
Köln, Molkestr. 80		Kleine Festung			
Name der Gattin (auch Mädchennamen) der Gatten		Kenn.-Nr.		Geb.-Datum	
Name d. Kinder					
Fam.-Oberhaupt		Gestorben		Abgewandert	
				L.306/125	
a F		b		c	
d		e		f	
g		h		i	

Pauline Bauer (nar. 1882, Sarsdorf) z transportu z Kolína nad Rýnem dne 4. října 1944, přežila věznění v Malé pevnosti. (NA Praha)

a byl svědkem jejich likvidace. Uvádí, že asi šedesát mužů bylo nacpáno do cely č. 2 o rozloze asi 16 m². Zde nedostali žádné jídlo a teprve, když se v cele vzbouřili, dostali černou kávu a chléb. Po několika dnech dvě třetiny těchto vězňů zahynuly a Taussig musel na příkaz Rojka jejich mrtvoly jako člen a vedoucí Leichenkommando odvézt do márnice. Ti, kteří byli v té době stále na živu, ho prosili o přemístění do jiné cely. Tento jejich vzkaz tlumočil Taussig Rojkovi, který mu

dal příkaz, aby jim vyřídil, že budou „přemístěni“. Z asi dvaceti zbylých vězňů bylo poté vybráno pět z nich a v dopoledních hodinách, kdy v cele č. 3 byli pouze Adler, Taussig a nemocní vězni, byli oběšeni tím způsobem, že „na kůly byla zavěšena prostěradla, udělána smyčka, vězeň se musel postavit na lavici, sám dát hlavu do smyčky v prostěradle, načež vězeň Adler na příkaz Rojky trhnul lavicí a těch 5 volně viselo v prostěradle a udusilo se. Já jsem pak byl určen k odklizení mrtvol [...] Vězňové samotní, kteří takto byli popraveni, byli velmi staří a již úplně apatičtí.“⁵⁹⁾ Tyto hromadné popravy se prováděly asi čtyři dny, a tak byli muži z kolínského transportu zlikvidováni. Nakonec bylo tímto způsobem zavražděno dalších asi třicet nemocných vězňů (nikoliv z Kolína nad Rýnem – TF), nyní ovšem jednotlivě.⁶⁰⁾

Kolik osob z Kolína nad Rýnem bylo předáno do terezínské věznice, přesně nevíme. Máme však záznam o 86 osobách (28 mužů a 58 žen), které byly vzaty do stavu 4. října 1944. Muži byli zapsáni do AD Buch(u) v den příchodu, v pokladní knize (Kassabuch) byla jejich jména zaznamenána až o den později. Vezmeme-li v potaz, že pamětníci vzpomínají na brutální příjem těchto vězňů po příjezdu do věznice a někteří z nich mluví dokonce o jejich ubíjení, bude nesnadné rekonstruovat jejich osud. Zatímco víme, že čtrnáct žen z tohoto kolínského transportu bylo 5. května 1945 převedeno do ghetta a následně osvobozeno, tak žádný z mužů nepřežil. Ačkoliv byl Julius Taussig, jak vyplývá z jeho svědectví před československými soudy, jako člen Leichenkomanda přímým účastníkem vyhlazení mužů z tohoto transportu, dostáváme se při srovnání výpovědi s dochovanými dokumenty do kolize s tím, co si svědek Taussig vzpomněl, a s tím, co je oficiálně zaneseno v táborových knihách. Víme, že byly falšovány diagnózy příčin úmrtí, ale falšování dat úmrtí nebylo dosud z jiných pramenů potvrzeno. Nakonec tezi o falšování dat úmrtí a také podmínky, ve kterých umírali židovští vězni-muži z Kolína nad Rýnem, nepodporují ani záznamy o výběru peněz, jak jsou zaznamenány v pokladní knize (Kassabuch).⁶¹⁾ Zde je u mužů poznámka o výběru 50,- K pro osobní účely ke dni 29. října 1944. Podle dokumentů máme zaznamenána během října 1944 pouze dvě úmrtí a teprve v listopadu 1944 dojde k masovému vyvraždění kolínských vězňů (21 mužů, tj. 75 %). První záznam o úmrtí u mužů z tohoto transportu je již 11. října 1944, zatímco první žena zahynula až 18. listopadu 1944. Poslední muž zemřel na Štědrý den roku 1944. Přehled všech známých úmrtí vykazuje částečnou shodu se vzpomínkami Taussiga. Ve dnech 10., 15., 23. a 24. listopadu 1944 zahynulo vždy po třech židovských věznicích. V tomto případě se můžeme domnívat, že k likvidaci těchto vězňů došlo především v těchto dnech, ostatní mohli být likvidováni jednotlivě.

Podle Trollera byl kápo Rudolf Adler na konci války zlikvidován svými spoluvězni, oběšen na své smyčce z drátu [sic], kterým dříve zabíjel své spoluvězně.⁶²⁾

Po válce

Dne 12. května 1945 se Julius Taussig vrací do Prahy a bydlí v místě, odkud byl do Terezína deportován. Po válce vstoupil do Komunistické strany Československa,

odkud ovšem vystoupil podle jeho vlastních slov po čtyřech měsících, neboť „jsem poznal, že jsem vsadil na špatnou kartu“.⁶³⁾ V roce 1946 se přestěhoval do Teplic-Šanova, kde se mu v prosinci roku 1947 narodil syn Bedřich. Až do únorového převratu vedl kožešnický obchod, poté byl vedoucím Komunálních služeb města Teplic, provozovna kožešnictví.

Jeho syn v roce 1968 emigroval do Anglie a v roce 1970 přesídlil do Mnichova. I z tohoto důvodu byl spolu se svým synem sledován a veden ve svazku StB v rámci akce Dardanely I. Po válce vypovídal v procesech s bývalými dozorci policejní věznice gestapa v terezínské Malé pevnosti, kromě jiného i s Rojkem či Erbenem.⁶⁴⁾ Zemřel dne 10. března 1992 v Praze.⁶⁵⁾

Poznámky

- ¹⁾ Např. Památník Terezín (dále PT), A 1017 - II. Protokoly o výslechu svědků proti Stephanu Rojkovi, 3. 10. 1961.
- ²⁾ ŽM v Praze, Sb. rozhovory s pamětníky šoa, vzpomínka J. T., nar. 16. 6. 1916, kazeta č. 077.
- ³⁾ PT, A 3830, A 3852, A 4095. Řazení podle let v textu.
- ⁴⁾ K několika málo vzpomínkám, které jsou v Památníku Terezín badatelům k dispozici: PT, A 4987 (Leo Haas), A 4985 (Frida Ungárová), A 108/81 (Norbert Pereles, duben – červenec 1944), A 6166 (Eduard Guttmann, červen 1943), A 5054 (František Kulka, 20. 6. 1943 – 20. 8. 1943). Pro období 1940–1942 jsou důležité vzpomínky Egona Kaufmanna (PT, A 6072) a Jiřího Löwyho-Loma (PT, A 6456).
- ⁵⁾ Např. Miloš Kocman, Židé v domácím odboji (s akcentem na odbojovou činnost Miloše Lederera a doc. PhDr. Josefa Fischera). In: Židé v boji a odboji. Rezistence československých Židů v letech druhé světové války, Praha, HŮ AVČR 2007, s. 123–128.
- ⁶⁾ Následující všeobecné informace vycházejí z výše vypsanych vzpomínek z Židovského muzea v Praze a Památníku Terezín.
- ⁷⁾ Alena Jindrová, Přeškolovací tábor Lípa, součást nacistického plánu na vyvraždění Židů. Havlíčkův Brod, Muzeum Vysočiny 2009.
- ⁸⁾ PT, A 3852. Taussig píše, že někteří četníci si nechali zaplatit za odeslání ilegálního dopisu až 10 tisíc protektorátních korun. Do léta 1943 platili vězni za jeden chléb (asi 1,5 kg) 200–800 korun, za jednu cigaretu až 150 korun, za kilo sádla až 2 000 korun.
- ⁹⁾ PT, A 3852. „Na činnosti se podílel i Bleha, ale i jeho obě české zaměstnankyně, Marie Studentová, dnes Chmelařová [...] Zdeňka Svobodová [...] ale o této činnosti věděla a prakticky ji kryla i Němka, která tam byla zaměstnána jako účetní [...] nelze ani vyjmenovat všechny bohušovické občany, kteří obětavě a nezištně pomáhali vězňům [...] Moc pro vězně udělal listonoš Kalina, obuvník Topš, pekař Kejzlar jim dodal bez lístků moc chleba atd.“
- ¹⁰⁾ PT, A 3852, vzpomínka Julia Taussiga z let 1967 a 1975, s. 13. Dne 1. 2. 1945 byl Erich Adler dopraven do koncentračního tábora Mauthausen, zde obdržel táborové číslo 125 098. Již 17. 2. 1945 byl převezen do pobočného tábora v Gusenu. Zahynul 4. 4. 1945 (viz. NA Praha, KT-OVS, kartotéka Mauthausen).
- ¹¹⁾ ŽM Praha, Sb. rozhovory s pamětníky šoa, vzpomínka J. T., nar. 16. 6. 1916, kazeta č. 077, „Toho [Jöckela – TF] se každý bál, ten když byl slyšet, jeho kroky, tak každý ucuk. A teď ti ostatní spoluvězni stáli u okna a já mrňavý, hubený, žádá pana ředitele o vydání balíků, které byly na váš příkaz pozastaveny. No, já jsem to vymluvil na to, kdyby vypukla epidemie, protože i prádlo mohli lidi poslat, že by byli vystaveni nebezpečí i dozorci, nejen my. A byl jsem strašně překvapený, že Rojko mi neudělal nic a dokonce řekl, abych si přišel, to byly takové veliké bedny, ty přenosný, a říká: ‚Vem si ještě pomocníka a pojďte si pro věci.‘ Tak jsme dostali z těch balíků, co tam byly už připravený do kuchyně, tak nám je dal. Takže člověk zas mohl něco udělat. Já měl výhodu, že jsem uměl perfektně německy a že jsem jim taky tlumočil. Tak to byla klika.“

- ¹²⁾ Kypr P. (vyd.), *Malá pevnost Terezín*. Praha, Mír 1950, s. 102. Autor se zmiňuje o devíti mužích.
- ¹³⁾ PT, A 3830, 11. 1. 1963 a APT, A 4095, 3. 10. 1968. Julius Breda (nar. 7. 5. 1903) byl do ghetta deportován transportem K-673 dne 5. 12. 1941. Dne 22. 4. 1945 zemřel v Malé pevnosti. Karel Popper (nar. 28. 11. 1917). Oba zemřeli dle svědectví Taussiga v Malé pevnosti na tyf ještě během války. Marcel Roth přežil.
- ¹⁴⁾ PT, A 494/7-16, výpověď H. Taussiga ohledně smrti Siegfrieda Krafta a Heinricha Goldstauba koncem března 1945.
- ¹⁵⁾ ŽM Praha, Sb. rozhovory s pamětníky šoa, vzpomínka J. T., nar. 16. 6. 1916, kazeta č. 077.
- ¹⁶⁾ PT, A 3852, vzpomínka J. T., 9. 1. 1967. Mělo se jednat se o popravu 11 parašutistů na podzim 1944.
- ¹⁷⁾ PT, A 3852, vzpomínka J. T., 9. 1. 1967.
- ¹⁸⁾ PT, A 4095, 3. 10. 1968, Taussig schoval na radu hlavního kápa Mirko Charváta zlatý chrup Zdeňka Bořka Dohalského do košile, kterou mu už mrtvému svlékl, a ta byla předána jeho ženě. Vzpomínka k popravě, ovšem s tím rozdílem, že zlatý chrup sebral Rojko viz Zdeněk Hazdra, Šlechtici demokracie: František, Antonín a Zdeněk Bořek Dohalští. In: *Terezínské listy 35/2007*, Praha, Oswald, s. 60–81, zde s. 74.
- ¹⁹⁾ Taussig zde nejspíše zaměňuje několik skupin popravených ve stejný den. Dne 28. 4. 1945 bylo popraveno 11 sovětských občanů pro sabotáž a pak další blíže neidentifikovaná skupina osob, z toho dva parašutisté. viz V. Novák a kol., *Malá pevnost Terezín*. Praha, Naše vojsko 1988, s. 65.
- ²⁰⁾ U-komando – jednalo se o skupinu dvaceti židovských mužů, kteří byli tajně pověřeni likvidací tisíců uren s popelem zemřelých v terezínském ghettu vhozením do řeky Ohře. Po vykonání tohoto úkolu byli popraveni. Viz. Lagus Karel, Polák Josef, *Město za mřížemi*. Praha, Baset 2006, s. 185. Neúplný jmenný seznam viz APT, A 10170.
- ²¹⁾ ŽM v Praha, Sb. rozhovory s pamětníky šoa, vzpomínka J. T., nar. 16. 6. 1916, kazeta č. 077.
- ²²⁾ PT, A 3582, 26. 8. 1975, s. 21–22. Dále týral židovské vězně i kápo Jaroslav Horký z Doksan, ten ovšem na konci války spáchal sebevraždu. Viz PT, A 1007/1–4, s. 16.
- ²³⁾ Viz např. SOA Praha, LS I 903/45 proti O. K (nar. 26. 4. 1916, Praha). K. byl obviněn, že se jako U-kápo podílel v Birkenau na týrání židovských spoluvězňů. Dne 12. 2. 1946 byl podle § 5/2 r.d. odsouzen na 10 let těžkého žaláře zostřeného čtvrtročně tvrdým ložem a ztrátě občanské cti na 10 let. Dne 13. 1. 1947 bylo vydáno rozhodnutí o obnovení procesu a rozsudek zrušen ve prospěch obžalovaného. Dále např. SOA Praha, MLS Praha, Ls 919/48 proti J. F. – F. (nar. 23. 12. 1904, Hořepník) kápo v KL Osvětim-Březinka odsouzen na 2,5 roku těžkého žaláře zostřeného čtvrtročně tvrdým ložem. SOA Praha, MLS Praha Ls 303/47 proti Ing. E. K. (nar. 16. 7. 1900, Bukolín) z komanda Wulkow.
- ²⁴⁾ PT, A 4987, vzpomínka Leo Haas (nar. 15. 4. 1901, Opava), 8. 5. 1968.
- ²⁵⁾ Viz text k vězeňské samosprávě v publikaci V. Novák a kol., *Malá pevnost Terezín*. Praha, Naše vojsko 1988, s. 132–134.
- ²⁶⁾ Přehled o židovských kápech, které neuvádí Taussig ve své vzpomínce (protože byl až do února 1945 vězňem na I. dvoře), podává i znění rozsudku proti Jöckelovi viz PT, A 1007/1-4, s. 16–31. „Černý kápo“ – Josef Neumann (Jupp) – Žid z osvětimských transportů, který se podílel na brutálním zacházení se židovskými vězni z osvětimských transportů. Další židovský kápo Hans Wohlweber byl pomocníkem Neumannovým. Zde s. 16.
- ²⁷⁾ PT, A 6456, Jiří Löwy-Lom, 24. 11. 1991.
- ²⁸⁾ PT, A 3852, Julius Taussig, 26. 8. 1975, s. 22.
- ²⁹⁾ Ing. Ervín Mandelík (nar. 1883, Kolín), bývalý majitel cukrovarů a velkostatkář v Ratboři, byl prominentem a figuroval v seznamu tzv. prezidentských výjimek. Viz Hyndráková A., Krejčová H., Svobodová J., *Prominenti v ghettu Terezín 1942–1945*. Praha, ÚSD 1996, s. 306. Dále ve studii k životu židovských vězňů v Malé pevnosti viz Marek Poloncarz, *Dokumente über Schicksale der jüdischen Häftlinge in der Theresienstädter Kleinen Festung*. In: *Theresienstädter Studien und Dokumente 2000*, Praha, Academia 2000, s. 27–65, zde s. 34–37.
- ³⁰⁾ PT, A 3852, Julius Taussig, 26. 8. 1975, s. 22.
- ³¹⁾ Německý kápo Karl Spielmann, židovský mišenec, bývalý člen organizace SS, kápo komanda Sputh v Lovoscích. Jeho osud po válce neznámý.
- ³²⁾ Osobní spis viz NA Praha, PŘ 1941–1950, A 171/6. Rudolf Adler (nar. 1895, Chlum okr. Plzeň).
- ³³⁾ PT, A 3852, 26. 8. 1975, s. 22.
- ³⁴⁾ PT, A 7355, transport X, 12. 2. 1942 z Prahy do Terezína. Adlerovi měli kromě Ericha ještě jednoho staršího syna MUDr. Františka Adlera (nar. 1909, Teplíce-Šanov), který však v terezínském ghettu dne 4. 3. 1942 zemřel. Informace o rodinných vztazích rekonstruovány na základě jeho oznáme-

ní o úmrtí (Todesfallanzeige) uložené v Národním archivu. Viz NA Praha, HBMa, ohledací listy – Ghetto Terezín, kr. 1.

- ³⁵⁾ Dle NA Praha, OVS, k. 29 a IPN ve Varšavě, GK 131/47, Erich Adler zahynul dne 4. 4. 1945 v Mauthausenu, pob. Gusen II.
- ³⁶⁾ PT, A 7344, transport J, 4. 12. 1941 z Prahy do Terezína.
- ³⁷⁾ PT, A 4987, vzpomínka Leo Haase, 8. 5. 1968.
- ³⁸⁾ PT, A 4987, vzpomínka Leo Haase, 8. 5. 1968.
- ³⁹⁾ Norbert Troller, Theresienstadt. Hitler's Gift to the Jews. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1991, s. 150.
- ⁴⁰⁾ PT, A 3852, vzpomínka Julia Taussiga, 26. 8. 1975, s. 19.
- ⁴¹⁾ Norbert Troller, Theresienstadt. Hitler's Gift to the Jews. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1991, s. 149 "He tended to {have} shouting spells, his eyes bulged out of their sockets; his face was unshaven, greenish, pale skinned."
- ⁴²⁾ PT, A 4987, vzpomínka Leo Haase, 8. 5. 1968.
- ⁴³⁾ Ibid, s. 149. "He was his spy, a shamelles collaborator, an execrable subhuman species of a Jew."
- ⁴⁴⁾ Ibid, s. 149.
- ⁴⁵⁾ Klee Ernst, Dokumente zur Euthanasie. Frankfurt am Main 1992.
- ⁴⁶⁾ PT, A 3852, vzpomínky Julia Taussiga z let 1967 a 1975. „Dával (kápo Adler – pozn. TF) vězňům smrtící injekce, které dostával od Rojka. Vězni, kteří dostávali injekce byli z Richardu (když chtěli utéct).“
- ⁴⁷⁾ K jeho osobě viz SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 963/46, Benno Krönert.
- ⁴⁸⁾ PT, A 4987, vzpomínka Leo Haas, 8. 5. 1968.
- ⁴⁹⁾ Např. Maršálek Hans, Die Geschichte des Konzentrationslagers Mauthausen. Wien 2006, s. 204: „schließlich mittels Herzinjektionen (mit Lösung aus Benzin oder Magnesiumchlorat respektive Phenol und Cyan-Rhodan-Verbindungen). Im Hauptlager wurden vom Herbst 1939 bis März 1945 monatlich ein- bis zweimal Gruppen von fünf, zehn, 20 und mehr Häftlinge mittels Herzinjektionen ermordet. In den Revieren des Nebenlagers Gusen wurden in den Wintermonaten von 1940 bis 1945 fast täglich (Sonntage ausgenommen) Herzinjektionen verabreicht.“
- ⁵⁰⁾ V. Novák a kol., Malá pevnost Terezín. Praha, Naše vojsko 1988, s. 61–63. Autoři publikace jmenují likvidaci Františka Prokopa v květnu 1943, likvidaci Jana Beneše 12. 9. 1944 či popravu Emila Ševčíka dne 10. 10. 1944. Naproti tomu akce 14f13 byla (1) prováděna lékařskou komisí a s lékařskou dokumentací. (2) v koncentračních táborech podléhajících Inspekci koncentračních táborů, (3) během ohraničených časových úseků, tj. duben 1941 – duben 1943 a od dubna 1944 a (4) její oběti, byly po selekci odvezeny do jednoho ze smrtících ústavů T4 a zde zavražděny v plynové komoře. Viz např. Eugen Kogon (vyd.), Nationalsozialistische Massentötung durch Giftgas. Eine Dokumentation. Frankfurt am Main, Fischer 1986, s. 65–80, Aly Götz, Aktion T4, 1939–1945. Die Euthanasie-Zentrale in der Tiergartenstrasse 4. Berlin, Hentrich 1989, s. 198–205.
- ⁵¹⁾ Die jüdischen Opfer des Nationalsozialismus aus Köln. Gedenkbuch. Köln, Böhlau Verlag 1995, s. 554.
- ⁵²⁾ Zvi Asaria, Die Juden in Köln. Von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Köln, J. P. Bachem 1959, s. 388–391.
- ⁵³⁾ NS-DOK, Sign. E 442, Die Geschichte einer Familie in „Mischehe“.
- ⁵⁴⁾ BArch Koblenz, Z 42, V - 0668, s. 55VR a 56: Výslech svědka Ilse Eisner ve věci příslušníka gestapa Kolín nad Rýnem Heinrich Engels, 17. 12. 1947. „Anfang Januar 1944[...] kam ich in das jüd. Krankenhaus in der Utrechterstrasse. Im Oktober 1944 wurde ich auf Betreiben des Engels, obwohl ich noch krank war, einem Einzeltransport angegliedert. Ich wurde liegend transportiert. Dieser Transport ging zur kleinen Festung bei Theresienstadt. Es handelt sich hierbei nicht um das Gettho-Theresienstadt (sic), sondern um ein K.Z. In diesem Lager waren Zehntausende von Menschen. In Baracken, in denen etwa 40 Personen Platz hatten, lagen über 200. Es handelte sich um Befestigungsanlagen in Theresienstadt. In diesem Lager waren an sich keine Juden. Wir werden nur etwas über 100 Juden gewesen sein. Im übrigen weilten dort Angehörige aller Nationen. Als wir befreit wurden zählten wir etwa 35–38 000 Insassen.“
- Další vzpomínka je interview se synem jedné z deportovaných žen. Pan Harry Huke o své matce Johanně Huke vypovídá (Z 10.246, Tk 225 a Tk 226, 10. 5. 1898) „bei Selektion auf dem Hof war ihr klar, wohin sie kommen konnte, das hatte sich herumgesprochen. Mutter stand zweimal auf dem Hof zur Selektion. Bei einer Selktion ist ein Bombenangriff dazwischen gekommen. Grund für Verschiebung der zweiten Selektion ist ihm unbekannt. Bruder bringt noch drei weitere Kölner

Jüdinnen mit aus Theresienstadt als er die Mutter mit dem Lastwagen abholt.“

- ⁵⁵⁾ APT, A 3948, vzpomínka Mirky Pokorné (nar. 1911), 4. 3. 1967.
- ⁵⁶⁾ Do ghetta Terezín dorazilo v říjnu 1944 pouhých 94 vězňů. Pokud by měl transport několik stovek osob (podle dr. Asarii), nebylo nejspíše v silách terezínské samosprávy tuto přijímací proceduru zvládnout.
- ⁵⁷⁾ APT, A 3948, vzpomínka Mirky Pokorné (nar. 1911), 4. 3. 1967, s. 2, 4–5.
- ⁵⁸⁾ Cosima Wagnerová (1837–1930), nemanželské dítě Franze Liszta a druhá žena Richarda Wagnera (1813–1883), dlouholetá ředitelka Wagnerova festivalu v Bayreuthu.
- ⁵⁹⁾ PT, A 1017/1-65 II., svědecká výpověď J. Taussiga proti S. Rojkovi, Okresní soud Teplice, 3. 10. 1961.
- ⁶⁰⁾ PT, A 1017/1-65 II., svědecká výpověď J. Taussiga proti S. Rojkovi, Okresní soud Teplice, 3. 10. 1961. „Prováděl to nepravdělně a postupně během roku 1944 vždy tak, že byl současně pověšen jenom jeden vězeň, vždy za přítomnosti Adlera a mé přítomnosti a za přítomnosti nemocných na cele.“
- ⁶¹⁾ Kromě jiného je v pokladní knize (Kassabuch) přehled o celkové sumě, kterou převezněním kolínského transportu do Malé pevnosti získala pokladna gestapa. Celková suma, kterou vězni přivezli, činila 132 195 K (13 219,5 RM). Nevíme ale, kam se poděl obnos 50 říšských marek na neznámý počet osob (nejméně však 4 300 RM) a transportní listina. Povolný movitý majetek do váhy 50 kilogramů na osobu byl také zabaven. viz: Alfred Gottwaldt, Diana Schulte, Die „Judendeportationen“ aus dem Deutschen Reich 1941–1945, Wiesbaden: Marix 2005, s. 268–275 (Richtlinien zur technischen Durchführung der Evakuierung von Juden in das Altersghetto Theresienstadt). Cit.: „Je Person ist mitzunehmen: Zahlungsmittel RM 50,- [...].“
- ⁶²⁾ Norbert Troller, Theresienstadt. Hitler's Gift to the Jews. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1991, s. 149.
- ⁶³⁾ ŽM v Praze, Sb. rozhovory s pamětníky šoa, vzpomínka J. T., nar. 16. 6. 1916, kazeta č. 077.
- ⁶⁴⁾ Např. PT, A 1011, fotodokumentace z vyšetřovacího pokusu, 6. 5. 1969.
- ⁶⁵⁾ Sdělení NA Praha, dne 16. 6. 2010 na základě údajů z evidence obyvatel.

THE UNUSUAL LIFE OF JULIUS TAUSSIG

Tomáš Fedorovič, Památník Terezín

Summary

Capturing the life story of Julius Taussig (born in Leipzig in 1916), a Jew who lived in the Protectorate (of Bohemia and Moravia), this study seeks to portray events in the years 1943–1945, as seen by a Jewish inmate, one of the few prisoners who survived incarceration in the Gestapo Prison in Terezín's Small Fortress. The article, based on postwar testimonies and confessions, describes Julius Taussig's life story and his ability to survive in inhumane conditions to which the Jewish inmates were exposed. As a member of a commando transporting dead bodies to the camp's mortuary (so-called Leichenkommando), he had an opportunity to observe the conditions in the individual prison yards but primarily in the cells for Jewish prisoners. Particularly valuable are his records concerning the internal life and self-administration in the Jewish cell, attitudes towards Jewish fellow inmates assumed by other non-Jewish prisoners who held various functions, and especially the destructive actions and behavior of the Jewish kapo Rudolf Adler. Space is also given to the clarification of the process of liquidating Jewish inmates unfit for work (14f13) or Jews from Cologne who arrived in the prison in October 1944 and out of whom only a few women lived to see the camp's liberation.

DAS UNGEWÖHNLICHE LEBEN DES JULIUS TAUSSIG

Tomáš Fedorovič, Památník Terezín

Resümee

Der Beitrag versucht, anhand des Schicksals des Protektoratsjuden Julius Taussig (geb. 1916, Leipzig) das Geschehen der Jahre 1943–1945 aus der Sicht eines jüdischen Häftlings zu verfolgen, der als einer von wenigen die Haft im Gestapogefängnis in der Kleinen Festung Theresienstadt überlebte. Der Beitrag stützt sich auf Aussagen und Zeugnisse, die nach dem Krieg eingeholt wurden, und beschreibt Schicksale und die Fähigkeit, unter unmenschlichen Bedingungen, denen jüdische Häftlinge ausgesetzt waren, zu überleben. Als Angehöriger des Kommandos, das die Toten in die Leichenhalle transportierte (des sog. Leichenkommandos) hatte er die Möglichkeit, die Verhältnisse nicht nur auf den einzelnen Gefängnishöfen zu beobachten, sondern auch vor allem in den Zellen der Juden. Besonders wertvoll sind seine Aufzeichnungen über den inneren Lauf der Dinge und die Selbstverwaltung der jüdischen Zellen, über die Haltung der übrigen nichtjüdischen Häftlings-Funktionäre gegenüber den jüdischen Mitgefangenen und vor allem über die Liquidierungsaktivitäten des jüdischen Kapos Rudolf Adler. Des Weiteren wird Raum gegeben für die Klärung der Beseitigung von arbeitsunfähigen Juden-Häftlingen (14f13) oder von Juden aus Köln, die im Oktober 1944 im Gefängnis eintrafen und von denen nur einige Frauen die Befreiung erlebten.

JAROSLAV FIALA. KONFIDENT UVNITŘ III. ILEGÁLNÍHO ÚSTŘEDNÍHO VEDENÍ KSČ

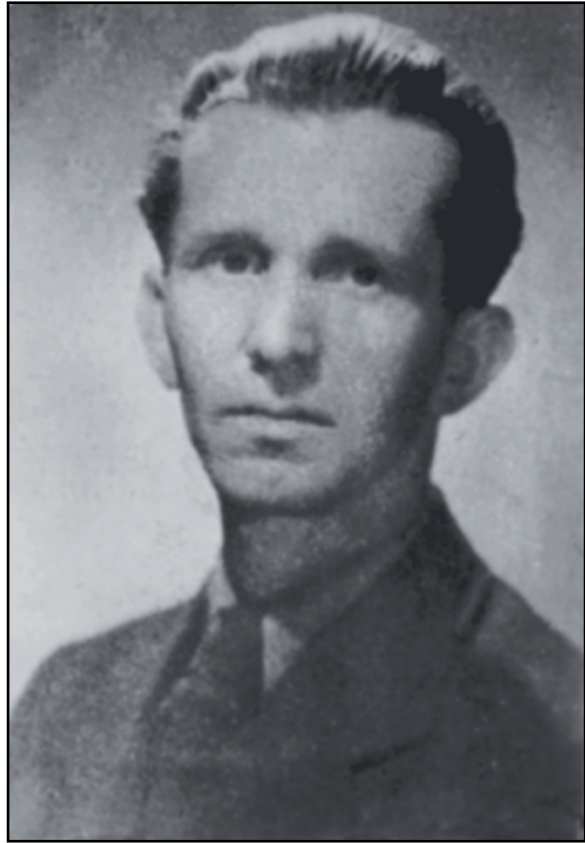
Radek Fencl, Archiv bezpečnostních složek

Život před válkou a přechod do ilegality

Jeden z největších a nejnebezpečnějších konfidentů gestapa se narodil 13. dubna 1900 v Oseku v okrese Duchcov. Jaroslav Fiala se vyučil obchodním příručím, poté pracoval na různých místech jako dělník nebo horník. Ve svých jednadvaceti letech se stal členem KSČ, v níž se brzy stal velmi aktivním. Důkazem toho je, že byl v roce 1934 poslán na devět měsíců do Sovětského svazu na Leninskou školu. Odjel, i když v Čechách zanechal svou manželku s teprve ročním synem. Při poválečném vyšetřování uvedla Růžena Fialová, že se o rodinu příliš nestaral, jediné, co ho opravdu zajímalo, byla politická práce.¹⁾ Po jeho návratu se rodina Fialova přestěhovala do Chudeřína, odkud musela v roce 1938 odejít do Dřínova, kde měla Růžena Fialová rodiče. Z první republiky se Fiala dobře znal s Josefem Molákem i Rudolfem Vetiškou, oběma pozdějšími vedoucími III. ilegálního ústředního vedení KSČ (dále ÚV KSČ). Spolu s Molákem např. organizoval vysílání interbrigadistů do Španělska. Jaroslav Fiala našel práci v lomu na keramickou hlínu v Byřovicích, kde pracoval až do roku 1942. Téhož roku byl poprvé předvolán k výslechu na gestapo z důvodu dřívějšího pobytu v Sovětském svazu. Při výslechu tvrdil, že jako chudý horník tam hledal práci. Podruhé se měl dostavit k výpovědi 14. května 1942, věděl, že z tohoto výslechu by se již nevrátil. Rozhodl se přejít do ilegality. Manželce před odchodem přikázal, aby došla na policejní stanici a nahlásila, že odešel do Kladna a už se nevrátil. Prvních čtrnáct dní se skrýval v dole v Byřovicích, kde byl s vědomím důlního mistra podporován několika dělníky. Brzy však věděli všichni zaměstnanci, že se někdo na dole skrývá. Jaroslav Fiala byl donucen opustit svůj úkryt a odejít do kralupských lesů, kde se na různých místech skrýval tři měsíce.²⁾ Později se mu podařilo navázat spojení v Praze, a tak se postupně stal instruktorem pardubického kraje.

Zatčení

Dne 16. února 1943 byl pražským gestapem zatčen jistý Ferdinand Sommer, který měl ilegální spojení do východních Čech, a když mu bylo slíbeno, že nebude odsouzen k smrti, rozhodl se spolupracovat při pátrání po organizacích KSČ.³⁾ Mimo jiné uvedl, že má mít 20. února 1943 na nádraží v Pardubicích schůzku s instruktorem pro Pardubice s krycím jménem Tonda, což nebyl nikdo jiný než Jaroslav Fiala. Ráno 20. února vyrazil Sommer společně s komisařem Heinzem Janturem, Emilem Friedrichem a tlumočnickem Rudolfem Nergerem autem do Pardubic. Na nádraží se sešli s pracovníky pardubického gestapa, mimo jiné zde byl i vedoucí pardubické pobočky Gerhard Clages. Sommer se volně procházel před nádražím a čekal na Fialu, zatímco Jantur a ostatní se ukryli v kavárně naproti nádraží. Po

Konfident gestapa
Jaroslav Fiala (ABS)

třiceti minutách byla celá akce zrušena s tím, že Tonda už nepřijde. Jeden zatčený odbojář v Pardubicích prozradil, že Fiala má další den dorazit na schůzku do Chocně, ale členové pražského gestapa nevěřili, že se tato schůzka uskuteční, přesto před odjezdem do Prahy požádal Jantur Klagese, aby následující den poslal do Chocně své lidi a informoval ho o výsledku akce. Tímto úkolem byl pověřen vrchní tajemník Walter Kröger. Fiala se opravdu objevil na nádraží v Chocni společně s instruktorem pro Kolín a Hradec Králové Leo Burešem. Přestože byli oba ozbrojení, nedokázali kvůli rychlosti celé zatýkací akce použít zbraně. Oba zatčení byli další den převezeni na pražské gestapo, protože jejich činnost zasahovala až do Prahy. Zde v Pečkově paláci vyslychal Fialu komisař Emil Friedrich, který ho získal jako konfidenta.

Konfidentská činnost A

Od 5. května byl Jaroslav Fiala veden v referátu IV – N řídicí úřadovny pražského gestapa pod číslem 206 s měsíčním platem 2 500 K.⁴⁾ Jako doklady dostal falešnou legitimaci na jméno Josef Kalina, byl to jeho druhý falešný průkaz, od komunistů měl doklady na jméno Jeřábek. Gestapo jej ubytovalo v Holešovicích v Dělnické

ulici v domě, ve kterém bydlel tlumočnick gestapa Rudolf Nerger. Ten zprostředkoval Fialovi spojení s komisařem Friedrichem. Abychom mohli pokračovat v životním příběhu Jaroslava Fialy, je nutné ve stručnosti charakterizovat III. ÚV KSČ.

III. ilegální ÚV KSČ

Po atentátu na Heydricha došlo k hromadnému zatýkání, II. ilegální ÚV KSČ bylo téměř zlikvidováno. Celá síť byla těžce narušena, organizace KSČ mimo Berounska, Podbrdská a západních Čech byly rozbité a dezorientované. Zatčení uniklo jen několik spolupracovníků a instruktorů, jako například Josef Molák, Karel Aksamit, Antonín Vidím, Jan Žižka, Stanislav Brunclík. Josefu Molákovi se podařilo prchnout z Prahy a dostat se do Berouna ke Karlu Vydřovi, u kterého se ukrýval až do své smrti. Po zhodnocení celé situace se rozhodl přenést těžiště ilegální KSČ z Prahy právě do Berouna. V krátké době se podařilo obnovit zpřetrhané spojení s instruktory a zbytky organizací v pražském kraji a ve východní části Čech. Znovu se daly dohromady organizace na Čelakovsku, v pražském kraji pod vedením Františka Prokopa, na Kolínsku, Kutnohorsku, Pardubicku.

Konfidentská činnost B

Gestapo uvítalo zejména Fialovu informaci, že se zná s Josefem Molákem ještě z doby před válkou, jelikož potřebovalo svého muže uvnitř III. ÚV KSČ. Fiala napsal pod Friedrichovým vedením Molákovi dopis, který donesl tlumočnick Slavík Molákově manželce Emilii do Hořelic. Protože sama nevěděla, kde manžela hledat, obrátila se na Lídu Michlovou. Ta jí poradila, aby se zeptala u Vydrů. V dopise mu Fiala oznamoval, že se mu podařilo při pardubickém zatýkání uprchnout a že žádá Moláka o schůzku.

Schůzka byla stanovena na 26. dubna do Králova Dvora, na schůzku s Fialou přišel kromě Moláka i Karel Vydra. Fiala vypadal zuboženě. Vyprávěl, jak se mu podařilo uniknout zatčení na Pardubicku, že má ilegální byt v Praze, o kterém nikdo neví. Má také možnost opatřit falešné průkazy od, jak říkal, „jednoho Sudeťáka“. Bohužel bylo této nabídky později mnohokrát využito, takže gestapo mělo podobizny mnoha ilegálních pracovníků a také jejich falešné doklady, které samo vyrobilo. Fialovi bylo také předáno spojení na pražskou instruktorku „Miladu“ (Josefu Fajmonovou) a pro styk s Molákem mu byla určena v Berouně listovní přepážka u Aloise Kettnera, mistra družstevní pekárny, a osobní přepážka u strakonického starosty Karla Tomsy. Kromě dvou přepážek, které měl Fiala pro styk s Molákem, převzal ještě na jeho žádost přepážku pro styk Národního odboje s KSČ. Po napojení na Moláka se s ním Fiala scházel minimálně dvakrát do týdne a podával zprávy Friedrichovi o všem, co se dozvěděl. V první fázi měl za úkol zjistit identitu co nejvíce odbojářů. Práci měl usnadněnou, jelikož mu Molák bezvýhradně důvěřoval, stejnou chybu udělal později i Vetiška, který ho dokonce začlenil do nejužšího vedení. Všechny úkoly plnil svědomitě, zprávy, které měl předat, vždycky předal, čímž si získával důvěru dalších spolupracovníků. Byl jme-

1		2		3		4		5		6		7		8		9		10		11		12		13		14		15		16		17		18		19		20	
Name: (bei Frauen auch Geburtsname)										II										Wohnung: (Seit der Eintragung dafolgend)										Derjenige, der:									
P i a l a																				Drinova-Schindhoefen Nr.5-Bez.Schlan										7. VII. 1942									
Vorname:										Jaroslav																				Bildmerk:									
Geburtsort und -ort:										13.4.1900 Ossegg																													
Beruf:										Arbeiter																				Singer-Rück- Ratte:									
Familienstand:										verh.																				Sicherheits- Prüfung:									
Staatsangehörigkeit:										Frot.sng.																													
Ded- Name:																																							
Ded- Adresse:																																							
Ded- Eintragung:										Glaubens- bekenntnis:																													
Datum der Auftragung										S a d v e r h a l t										Staatspolizei Gefängnis																			
14.7.42										F.ist als Russlandrückwanderer bekannt geworden. F.wurde zur Fahndung ausgeschrieben.										Prag II A 1 1041/39																			
26.2.43										F.wurde wegen unbefugten Waffenbesitzes festgenommen. F.konnte am 21.2.43 b.einem Treff in Chotzen als Instrukteur fpr d.Kr.Fardubitz d.illeg.KPC festg.wer- den.Er legte sofort eine Swag ein umfassendes Geständ- nis ab u.erklärte sich nach einer Zeit v.etwa 2 Wochen freiwillig z.Arbeit als V.Person bereit.Nach Rück-										Prag Tages-Bericht Nr.4/43- Prag 116/43-Prag 11																			

Datum der Auftragung		S a d v e r h a l t		Staatspolizei Gefängnis	
26.6.44		sprache des Leiter-II A mit d.Herrn Leiter wurde F.am 27. am 27.4.43 bedingt auf freien Fuß gesetzt u.am 5.5. 43 b.Ref.N.als V-Person gemeldet. War zur Fahndung ausgeschrieben,Gelöset am 26.6.44		363/42-IV	

Karta Jaroslava Fialy z kartotéky konfidentů gestapa (ABS)

nován hlavním instruktorem organizace. Od té doby informace z různých existujících organizací, které docházely do ÚV, přicházely v konfidentských zprávách prostřednictvím Fialy také gestapu.

Jedním z hlavních problémů, kterému muselo III. ÚV KSČ čelit, bylo zničené spojení s moravským zemským vedením. Navázat kontakt s Moravou dostal za úkol Jaroslav Fiala, který dostal kontakty na železničáře Jana Brabence a Eisnera. Zanedlouho ohlásil Brabenc Molákovi, že zástupce Moravanů žádá navázání

spojení s ústředím. Schůzka se konala v Praskolesích, osobně se dostavil společně s Fialou, který měl fungovat jako budoucí zemský vedoucí na Moravě. Na schůzku dorazily tři zástupci z Moravy, dostali za úkol obnovit činnost na několika místech, které jim Molák jmenoval. Po krátkém čase podal Fiala zprávu, že činnost je obnovena a je vydávána ilegální Moravská rovnost, jejíž jeden výtisk přinesl s sebou. Molákovi bylo jasné, že byli na schůzce s gestapem, protože schválně vyjmenoval místa, kde nikdy žádné odbojové skupiny nebyly. Tehdy si měl uvědomit, že s Fialou něco není v pořádku, bohužel se tak nestalo. Stejně jako mělo gestapo svého muže uvnitř III. ÚV KSČ, měli i odbojáři svůj zdroj informací. V Pečkově paláci pracoval jako tlumočnický Josef Laštovička z Janturova protikomunistického referátu II a. Zprávy šly poměrně složitou cestou přes pracovníky družstva Bratrství k Josefě Fajmonové a od ní k Josefu Molákovi, proto ne všechny došly včas, bohužel i ta nejdůležitější, ve které stálo: „Vedoucí Pardubic je zrádцем strany.“ Poslední varování, které Laštovička poslal, bylo ze 17. srpna 1943; bylo zadrženo a písmoznaleckým posudkem zjištěno, kdo je jeho pisatelem, Laštovička byl bez soudu popraven 29. září 1943 v pankrácké věznici. V létě 1943 nechal Fiala zatknout dva instruktory pražského kraje Františka Maříka a Josefu Fajmonovou. Po dohodě s komisařem Friedrichem si sjednal s oběma schůzku v Praze na Klárově. Fajmonová byla zatčena krátce poté, co odešla ze schůzky, Mařík až v Praze-Vršovicích v ulici Na Spojce.⁵⁾ Mařík na gestapu doznal svojí ilegální činností a vyzradil spojení k pražským organizacím. Fajmonová neřekla nic a raději si sáhla na život, druhý den po výslechu byla nalezena v cele oběšená na vlastní punčoše.

V červnu došla zpráva z Kladenska o tom, že se zde skrývá parašutista ze Sovětského svazu a že žádá o schůzku s členem ilegálního ÚV. Bylo zjištěno, že se jedná o bývalého poslance KSČ Karla Procházku, který na schůzce informoval, že seskočil společně s Rudolfem Vetiškou, Jaroslavem Kleinem a Antonínem Vohradníkem. Hlavním úkolem desantu bylo seznámit domácí odboj KSČ se směrnicemi a pokyny moskevského vedení. Nutně potřebovali nové falešné doklady, jelikož falsa vyrobená v Sovětském svazu byla tak nekvalitní, že je při první kontrole odhalili. A v tom jim ochotně pomohl Jaroslav Fiala. Díky tomu byli všichni parašutisté pod kontrolou gestapa již od jejich napojení na Moláka.

Po přijetí moskevských směrnic se začíná ve větší míře rozvíjet sabotážní činnost. 5. srpna 1943 je vykolejena lokomotiva na trati Příbram-Zdice u Lochovic, tři dny poté byly vytrhány koleje na trati Praha-Plzeň. Na základě informací od Fialy o ruských parašutistech a dále na základě zpráv o sabotážích bylo rozhodnuto udeřit na Berounsku.

Odpoledne 18. srpna 1943 vyjely z Pečkova paláce čtyři mercedesy pod osobním vedením Heinze Jantura a zaparkovaly v Berouně před autoopravnou elektrického příslušenství U Hřebíčka na Plzeňské třídě, kudy se denně vracel ze své prodejny Karel Vydra. Když dorazil Vydra k prodejně, zatarasila mu dvě auta cestu, gestapáci jej strhli z kola, spoutali a odvezli na hořovickou policejní stanici. Další dvě auta zamířila k Vydrovu domu. Helena Vydrová si jich všimla, když zatačela do postraní ulice, stačila ještě vyběhnout zadním vchodem z domu a prch-

nout na kole. Josef Molák zůstal v domě, kde se schoval na záchodě, zde byl zastřešen inspektorem Hermanem Zanderem.

Následovalo velké zatýkání, při kterém byli zadrženi mnozí čelní členové III. ÚV KSČ.

Po této těžké ráně se nástupcem Moláka v čele ústředního vedení stal Rudolf Vetiška a dalšími členy ÚV byli Arnošt Weidner, Jaroslav Fiala a centrální instruktor Václav Kůrka. Fialova přítomnost ve vedení předem určila jeho osud. V neděli 23. července 1944 byl komisařem Zanderem zatčen na Karlově náměstí Rudolf Vetiška, když nastupoval do tramvaje. Za čtrnáct dní, v neděli ráno 6. srpna měl Arnošt Weidner schůzku na konečné tramvaje v Hloubětíně s Fialou, ten s sebou přivedl zatýkácké komando gestapa.

Po zatčení Weidnera bylo Václavu Kůrkovi jasné, kdo je zrádce. Dohodl si sraz s Fialou, na kterém plánoval jeho likvidaci. Schůzka byla stanovena na 8. srpna 1944 v 19.00 hodin v Záběhlicích. Jaroslav Fiala opět unikl, Jaroslav Kůrka byl smrtelně raněn a ještě téže noci zemřel v nemocnici. Jeho smrtí definitivně končí působení III. ilegálního ÚV KSČ.

Smrt Jaroslava Fialy

O Fialově konci existují dvě teorie. První praví, že Jaroslav Fiala hrál v posledních měsících války dvojí hru, jelikož cítil, že konec jeho chlebovárců se blíží. Měl být napojen na ilegální organizaci v Kladně, ta byla ovšem v březnu 1945 odhalena a Fiala skončil v pankrácké věznici. V záznamech o věznicích z pankrácké věznice stojí, že Jaroslav Fiala byl přivezen do věznice 24. března 1945. U jeho jména je uvedena poznámka: „Samovazba, nebezpečí sebevraždy“.⁶⁾ Po dvou měsících výslechů byl odvezen do Terezína do policejní věznice, kde byl popraven 2. května 1945. Podle druhé teorie dostalo gestapo od K. H. Franka rozkaz, aby jednotliví vedoucí oddělení předložili seznam nejlepších konfidentů a přikázal, aby tyto osoby byly předány Jöckelovi do Terezína k umlčení. Fialu z Pankráce eskortoval osobně Herman Zander. Celkem bylo vybráno asi čtrnáct osob, měly být zamíchány do skupiny vězňů, kteří byli toho dne popraveni.⁷⁾ Tato informace se objevuje pouze ve výpovědi zatčeného komisaře gestapa a Heinze Jantura, a zdá se proto velmi nepravděpodobná. Obě teorie se ovšem shodují na faktu, že Fiala byl v Terezíně popraven pod krycím jménem Jaroslav Jeřábek, jak měl uvedeno ve falešném dokladu přiděleném komunistickou stranou.

Za necelé dva roky své konfidentské činnosti uvrhl Jaroslav Fiala přímo i nepřímo do rukou gestapa téměř 1 500 osob. Přesné množství jeho obětí se dnes nedá přesně zjistit. S jeho pomocí se gestapu podařilo zničit téměř celé III. ilegální ústřední vedení KSČ, byly pozatýkány organizace na Plzeňsku, Berounsku, Příbramsku, Hořovicku, Kladensku, Lounsku, dále pak mnoho odbojových skupin v Brně a v Praze. Je ironií osudu, že zemřel za zdmi Malé pevnosti ve stejný den jako jedna z jeho posledních obětí, Arnošt Weidner.

Poznámky

- ¹⁾ V roce 1944 se Růženě Fialové narodil druhý syn Jaroslav, jehož otcem byl Josef Bláha. Podle výpovědi obyvatel Dřínova se spolu stýkali již od roku 1943, po válce se stal jejím manželem.
- ²⁾ *Archiv bezpečnostních složek*, f. Správa vyšetřování STB, oddělení válečných zločinů, arch. č. 325-76-3.
- ³⁾ *Archiv bezpečnostních složek*, f. Správa vyšetřování STB, oddělení válečných zločinů, arch. č. 325-76-1.
- ⁴⁾ *Archiv bezpečnostních složek*, f. Správa vyšetřování STB, oddělení válečných zločinů, arch. č. 325-76-2.
- ⁵⁾ *Archiv bezpečnostních složek*, f. Ústředna státní bezpečnosti, arch. č. 305-653-1.
- ⁶⁾ *Archiv bezpečnostních složek*, f. Správa vyšetřování STB, oddělení válečných zločinů, arch. č. 325-76-4.
- ⁷⁾ *Archiv bezpečnostních složek*, f. Správa vyšetřování STB, oddělení válečných zločinů, arch. č. 325-76-2.

JAROSLAV FIALA. POLICE INFORMER INSIDE THE THIRD CENTRAL COMMITTEE OF THE UNDERGROUND CENTRAL LEADERSHIP OF THE COMMUNIST PARTY OF CZECHOSLOVAKIA

Radek Fencl, Archiv bezpečnostních složek

Summary

This study portrays Jaroslav Fiala, one of the key Gestapo police informers during Nazi occupation. Jaroslav Fiala was active in the Communist Party of Czechoslovakia already before the war, ranking among the trustworthiest party members. After his arrest in February 1943, he changed sides and came into the service of the Gestapo. Making use of his contacts established during the pre-war period, he managed to penetrate the Third Underground Central Leadership of the Communist Party of Czechoslovakia. During less than two years he caused the arrest of some 1,500 underground workers by the Gestapo. At the end of the war, Fiala tried some double-dealing but he was exposed and after two months of interrogations in the Pankrác prison transferred to Terezín. His life ended behind the walls of the Small Fortress. He was executed together with another 51 inmates on May 2, 1945.

JAROSLAV FIALA, KONFIDENT IN DER III. ILLEGALEN LEITUNGSZENTRALE DER KSČ

Radek Fencl, Archiv bezpečnostních složek

Resümee

Dieser Beitrag handelt von Jaroslav Fiala, einem der größten Konfidenten der Gestapo. Jaroslav Fiala war schon vor dem Krieg in der KSČ (Kommunistische Partei der Tschechoslowakei), er gehörte zu den vertrauenswürdigsten Parteimitgliedern. Nach seiner Verhaftung im Februar 1943 begab er sich in den Dienst der Gestapo. Er nutzte seine Bekanntschaften aus der ersten Republik und infiltrierte in die III. illegale Leitungszentrale der KSČ. Im Verlauf von nicht ganz zwei Jahren verursachte er die Verhaftung von ca. 1 500 illegalen Mitarbeitern durch die Gestapo. Gegen Kriegsende versuchte er ein doppeltes Spiel, wurde jedoch entlarvt und nach zweimonatigen Verhören im Gefängnis Pankrác nach Theresienstadt überführt. Hier endete sein Leben hinter den Mauern der Kleinen Festung. Am 2. Mai 1945 wurde er zusammen mit 51 anderen Häftlingen hingerichtet.

Mezinárodní setkání IC MEMO v Terezíně

IC MEMO – Mezinárodní výbor památníků a memoriálních muzeí připomínajících zločiny proti lidskosti spáchané státními režimy – vznikl v roce 2001 na kongresu Mezinárodní organizace muzeí ICOM jako její nová integrální součást. Jeho úkolem od počátku bylo podporovat uchování historických poučení z uvedených zločinů a spolupracovat při vzdělávání o nich, podporovat kulturní spolupráci a usilovat o posílení mírových vztahů mezi zeměmi v různých částech světa. Výbor vznikl také za podpory mezinárodní organizace UNESCO. Ve své praktické činnosti památníky a memoriální muzea připomínají památku obětí zločinů spáchaných různými státy z ideologických a sociálně determinovaných důvodů. Členské instituce se většinou nacházejí v místech, kde se tyto zločiny odehrávaly, nebo na místech zvolených přeživšími v zájmu trvalého připomínání tragických událostí co nejširší veřejnosti. Společným znakem činnosti těchto institucí je zachování a předávání dokladů a informací o historických událostech způsobem, který se na jedné straně snaží zachovávat objektivitu při prezentaci historických faktů a událostí, a na druhé straně inspirovat k zamýšlení se nad současnými událostmi a problémy dnešního světa.

Po skromných začátcích získal IC MEMO v průběhu několika let institucionální i individuální členy ve všech světadílech, třebaže nadále zůstává jeho hlavní základnou Evropa. Je logické, že také proto doposud v popředí jeho dosavadní činnosti stála problematika holocaustu. V posledních letech však vzrůstá aktivita členů především z Latinské Ameriky a připravují se mezinárodní setkání věnovaná speciálně historickým i současným problémům této části světa.

Památník Terezín se od počátku aktivně účastnil činnosti IC MEMO a byl zastoupen v jeho vedení (boardu). Na kongresu ICOM konaném v roce 2007 ve Vídni byl jeho zástupce zvolen předsedou na tříleté funkční období.

Členská shromáždění IC MEMO se konají každoročně na podzim a jsou vždy spojena s mezinárodními vědeckými konferencemi. Předloňská a loňská konference byly věnovány tématu „Historie a její prezentace v místech nacistických zločinů“. Jejich program zahrnoval jak objasnění specifických otázek historie, tak přiblížení současné práce některých z památníků nacistických zločinů, přičemž zvláštní místo bylo vymezeno jejich vzdělávací činnosti. Jako speciální téma byly do programu zařazeny také otázky dnešního vnímání a prezentace významu kultury pro život vězňů.

Hostitelem předloňské konference a členského shromáždění bylo Státní muzeum Auschwitz-Birkenau v polské Osvětimi, v loňském roce se jím stal Památník Terezín. Konference a členský shromáždění, které proběhly ve dnech 14. až 16. září 2009, se zúčastnili hosté z Polska, Izraele, USA, Německa, Japonska, Francie, Dominikánské republiky, Estonska a České republiky.

V úvodním referátu Vojtěch Blodig z Památníku Terezín přiblížil účastníkům historii nacistických represivních zařízení v Terezíně a Litoměřicích a informoval je o současném stavu výzkumu a jeho další perspektivě.

Ředitel Památníku Terezín Jan Munk poté popsal hlavní etapy ve vývoji této instituce od jejího založení v roce 1947. Důraz položil na zásadní změny, které v její práci nastaly po demokratických přeměnách v roce 1989, jež umožnily nápravu dosavadního deformování historie v zájmu vládnoucí ideologie. Jako příklad uvedl dlouholetý zápas za pravdivou prezentaci historie židovského ghetta v Terezíně. Připomněl rovněž význam mezinárodní spolupráce při překlenování velké mezery ve výzkumu této významné části novodobé historie českých zemí.

Norbert Haase ze saského ministerstva pro vědu v Drážďanech (Německo) se soustředil na rostoucí význam spojení kulturního dědictví vzniklého v místech represí s novými účinnějšími metodami výkladu historických dějů v době, kdy postupně umlká hlas přeživších svědků represí totalitního režimu. Na příkladu několika německých památníků uvedl důkazy pro svou tezi, že památníky a memoriální muzea jsou muzejními zařízeními specifického typu, ale ve stoupající míře také zařízeními kulturními a věnují stále více pozornosti kulturní výchově prostředky výtvarného umění, divadla, hudby, filmu a literatury, které reflektují historické děje. V této oblasti lze podle jeho soudu spatřovat rovněž další vývojové možnosti těchto institucí.

Pinna Rosenberg, kurátorka Muzea bojovníků ghetta v Lohamei HaGeta'ot (Izrael), se jako historička umění zabývá formami uměleckého výrazu vězňů v nacistických koncentračních táborech. Ve svém referátu uvedla příklady humoru vězňů židovského původu či levicové politické orientace v jihofrancouzských internačních táborech Les Milles a Gurs, které se projevovaly především v jejich karikaturách vznikajících v těžko představitelných podmínkách. Hlavní pozornost zaměřila na dvě alba kreseb s náměty, jejichž hlavní postavou je jeden z hrdinů amerických filmových grotesek Mickey Mouse. Jejich autor Hans Rosenthal z tehdejšího Breslau (Wrocław) se v nich s humorem a ironií vyrovnával i s těmi nejtěžšími součástmi každodenního táborového života.

Program prvního dne završila komentovaná prohlídka některých míst spojených se životem terezínského ghetta, jakož i vybraných pracovišť Památníku Terezín. Zahájila ji návštěva Muzea ghetta a poté modlitebny z doby ghetta, která se včetně unikátní originální výzdoby (nástěnné malby a liturgické nápisy) zachovala v jednom z terezínských dvorků a byla nedávno po rekonstrukci znovu zpřístupněna veřejnosti. Umírání a pohřební zvyklosti v ghettu si pak účastníci připomenuli v objektech bývalého Kolumbária, Obřadních místností a Ústřední márnice ghetta. S velkým zájmem se setkala návštěva bývalé vojenské jízďárny, za okupace sloužící jako velká truhlářská dílna, která byla v posledních letech opakovaně využita k provedení Verdiho Requiem jako připomínku díla, jež svým poselstvím pro vězněné sehrálo zcela mimořádnou úlohu v kulturním životě ghetta. Součástí prohlídky byla návštěva dvou pracovišť Vzdělávacího oddělení Památníku Terezín, spojená s ukázkami vzdělávacích programů, jakož i následná návštěva

Záběry z mezinárodní konference IC MEMO ve dnech 14. – 16. září 2009 v Terezíně (PT)

va jednoho z depozitářů sbírkového oddělení, v němž jsou uložena výtvarná díla proslulých malířů z terezínského ghetta.

Druhý den jednání byl zaměřen především na současnost památníků. Jens-Christian Wagner, ředitel Památníku Dora-Mittelbau (Německo), hovořil o vývoji této instituce a metodách prezentace historie nejprve v bývalé NDR a poté v znovusjednoceném Německu. Zvláštním problémem je v jeho podmínkách přetrvávání hluboce vžitých klišé a legend, spojených s výrobou raketových zbraní v tomto bývalém výrobním komplexu, který byl největším producentem těchto zbraní v nacistickém Německu. V posledním období se podařilo vytvořit neobyčejně pů-

sobivý muzeální komplex, který účelně spojuje částečně zpřístupněné podzemní prostory bývalých výrobních štol, kde se nacházejí i pozůstatky raketové techniky, s moderně koncipovanou stálou expozicí v nové muzejní budově.

Astrid Wolters a Bastian Fleermann zastupovali Památník Düsseldorf (Německo) a ve svém společném vystoupení představili účastníkům konference novou koncepci využití Městského domu v tomto městě. Budova původního policejního prezidia sloužila v letech vlády nacismu nejprve jako věznice SA, později jako sídlo gestapa a centrum pro řízení protizidovských opatření v Severním Porýní-Vestfálsku. Památník nacistických represí zde byl zřízen v polovině osmdesátých let. V roce 2010 bude otevřena nová stálá expozice, jejíž koncepce je v současné době dokončována s využitím poznatků z rozsáhlých veřejných diskusí.

Karel Fracapane z Památníku Šoa v Paříži (Francie) ve svém vystoupení představil síť památníků a memoriálních muzeí vztahujících se k období nacistické okupace Francie. Současně se zabýval vývojem názorů na podobu a poslání těchto institucí, které byly ve Francii velmi rozdílné. Odrážely se v nich i rozdílné politické přístupy, které se přenášely do hodnocení úlohy gaullistického a komunistického odboje, pronásledování Židů a úlohy francouzské kolaborace. Od devadesátých let minulého století byly uzákoněny nové zásady podpory vzpomínkových akcí a státních svátků, zvýšila se rovněž podpora činnosti památníků a memoriálních muzeí. Jako příklady nového rozvoje takových institucí v éře prezidentství Jacquese Chiraca uvedl Fracapane památníky Gurs, Drancy, Les Milles a Rivesaltes – dříve po dlouhou dobu opomíjené internační tábory. Připomenul také velkou společenskou vážnost ústřední organizace odbojářů, vězňů a deportovaných (FNDIRP), jakož i trvalou angažovanost francouzského ministerstva obrany v této oblasti.

Karen Franklin z Leo Baeck Institutu v New Yorku (USA) hovořila o poznacích z přípravy stálé expozice Muzea židovského dědictví (Museum of Jewish Heritage) v New Yorku a především o výstavním a literárním zpracování osudů významných osobností. Jako příklad uvedla biografii bývalého amerického ministra Henry Morgenthaua, který výrazně ovlivnil politiku americké vlády v otázce židovských uprchlíků z Evropy. Jako osobnost s významnými židovskými kořeny se zasloužil také o podporu židovského vystěhovalectví do bývalé Palestiny a pozdější vznik a upevnění izraelského státu.

Luisa de Peña, ředitelka Muzea odboje v Santo Domingu (Dominikánská republika), podala ve svém referátu přehled o dějinách diktatur v latinskoamerických státech 20. století. Tento přehled zahrnul téměř celý kontinent a definoval rozdíly a podobnosti mezi jednotlivými diktaturami. Jejich důsledky jsou jen velmi obtížně překonávány a v různých formách a různé intenzitě mnohde přetrvávají. Změny, ke kterým však v Latinské Americe v poslední době dochází, zahrnují i rostoucí úsilí o soustavné připomínání zločinů minulosti. V nedávné době tak mohla vzniknout memoriální muzea v Argentině, Chile, Kostarice, Peru a Nikaragui. Muzeum v Dominikánské republice je pak nejnovější takovou institucí v této oblasti.

Také v programu druhého dne byla zahrnuta komentovaná prohlídka objektů a areálů Památníku Terezín, tentokrát zaměřená na Malou pevnost. Hlavní pozornost při prohlídce byla samozřejmě věnována dějinám policejní věznice gestapa, která zde byla umístěna v letech 1940–1945. Účastníci se mohli seznámit také s pracovištěm Dokumentačního oddělení Památníku Terezín a některými příklady dokumentárních materiálů, které jsou v něm shromažďovány.

Tak jako každoročně bylo do programu setkání IC MEMO zařazeno také pravidelné členské shromáždění IC MEMO, které řídil jeho stávající předseda Vojtěch Blodig (Česká republika). V jeho průběhu byla projednána příprava další mezinárodní konference a členského shromáždění, výstavba webových stránek IC MEMO, příprava na světový kongres ICOM v roce 2010 a další otázky.

Závěrečný den setkání byl vyhrazen pro setkání pracovních skupin IC MEMO, návštěvy stálých expozic Památníku Terezín a studium v prostorách dokumentačního a vzdělávacího oddělení.

Vojtěch Blodig, Památník Terezín

Ghetto Terezín, holokaust a dnešek

V loňském roce byla ukončena práce na projektu s názvem Ghetto Terezín, holokaust a dnešek, v jehož rámci byly vytvořeny nové vzdělávací materiály, a to nejen k využití v rámci vlastní činnosti Vzdělávacího oddělení Památníku Terezín, ale i mimo ni – k využití učiteli na českých školách.

Nově vzniklé pomůcky jsou postaveny na vybraných sekvencích filmových výpovědí pamětníků přeživších holokaust (v českém jazyce), které jsou uloženy v archivu Shoah Foundation Institute for Visual History and Education v Los Angeles. V partnerské spolupráci s touto institucí a dalšími externisty z řad pedagogických odborníků byly vytvořeny celkem tři hlavní výstupy z celého projektu. Zprvce byly

sestříhány krátké tematické filmové výpovědi, které jsou využívány jako didaktická pomůcka v rámci přednášek Vzdělávacího oddělení Památníku Terezín, zadruhé byla vypracována metodika nového workshopu zaměřeného na roli přihlížejících v průběhu holokaustu a zatřetí vznikla příručka s dvanácti modelovými vyučovacími hodinami, která byla v tištěné i elektronické formě (prostřednictvím internetu) distribuována do českých škol.

Výstupy projektu jsou vystaveny tak, aby nerefletovaly pouze témata, která spadají do výuky dějepisu, ale aby zasahovaly i do jiných předmětů. Přestože z hlediska zvoleného tématu se týkají skutečností, které se udály v minulosti, žáci mohou jejich prostřednictvím více pochopit i současnost. Nejen z toho důvodu, že se neustále vyskytují lidé, kteří sympatizují s nacistickou ideologií i praxí, ale i proto, že jsou v nich protěžována i nadčasová témata, jako utváření hodnotových struktur, proces rozhodování se v krizových situacích, otázky lidské slušnosti, práva a spravedlnosti, obětování se, vztahu k bližnímu apod. Autoři si tak kladli za cíl napomoci samotnému procesu sebepoznávání žáků.

Elektronická verze výše zmiňovaných modelových hodin je k dispozici všem zájemcům na adrese: <http://college.usc.edu/vhi/czech/terezin/>.

Jan Špringl, Památník Terezín

Seminář pro české učitele v Paříži

Památník Terezín ve spolupráci s Mémorial de la Shoah uspořádal v termínu 19. až 25. června 2010 pedagogický seminář s názvem Jak vyučovat o holokaustu a moderních genocidách. Nutno říci, že zásadní podíl na organizaci semináře měla francouzská strana, která Památníku Terezín jeho realizaci nabídla a hradila většinu nákladů. Účastníci si platili pouze cestu do Paříže a zpět. Ze strany Památníku Terezín se na akci organizačně podíleli Jan Špringl (vedoucí vzdělávacího oddělení) a Jiří Kleker, kteří také výpravu dvaceti učitelů do Francie doprovázeli.

Protože se jednalo o speciální seminář, konaný mimo pravidelně pořádaný čtyřstupňový cyklus seminářů pro pedagogy, bylo rozhodnuto pojmut ho jako jakýsi „pátý stupeň“ vzdělávání. Účastníci byli proto vybíráni asi z jednoho sta učitelů, kteří již prošli všemi čtyřmi stupni, přičemž kritériem se stala rovněž kvalita jejich projektu.

Cestou do Paříže proběhly dvě „historické“ zastávky naplánované organizátory z Památníku Terezín. První v památníku verdunské bitvy, kde jsme prošli muzeum a kostnici, druhá v Remeši a její slavné katedrále.

Seminář začal v pondělí ráno v jedné z učeben Mémorial de la Shoah a svou účastí na slavnostním zahájení vyzdvihl jeho důležitost sám český velvyslanec v Paříži Pavel Fischer. Až do čtvrtka pak probíhala série přednášek, workshopů i prohlídek, jejichž hlavními účinkujícími byli přední francouzští (ale i jiní evropští) odborníci v tématech týkajících se holokaustu (např. Georges Bensoussan, Yves Ternon, Joel Kotek či Emmanuel Viret).

Na prohlídce v Mémorial de la Shoah u „Zdi jmen“ (PT)

Fabrice Teicher, Pedagogické
oddělení Mémorial de la
Shoah (PT)

Joel Kotek, Svobodná univer-
zita v Bruselu (PT)

Yann Jurovics, Univerzita
v Amiens (PT)

Velvyslanec Pavel Fischer v rozhovoru s Janem Špringlem, vedoucím Vzdělávacího oddělení Památníku Terezín (PT)

Čeští učitelé, kteří rozhodně nebyli žádnými nováčky v tématu, se hojně zapojovali do diskuzí. Jejich erudice a zájem byly patrné a francouzská strana je také při závěrečném hodnocení patřičně ocenila. S největším ohlasem se setkaly přednášky týkající se historie jiných genocid 20. století (arménské a rwandské) a jejich právního ošetření, a také lekce uvádějící do souvislostí francouzské reálie 2. světové války. Ovšem i ostatní body programu pedagogy oslovovaly. Přestože některá témata znali, shodli se na tom, že velmi inspirativní pro ně byl trochu odlišný úhel pohledu, než jaký byl prezentován na předchozích seminářích (ať se to týká holokaustu nebo vzdělávání o něm). Neopakovatelné bylo i setkání s pamětníkem holokaustu Henri Borlantem, které opět prokázalo nenahraditelnou sílu živého lidského slova.

Seminář v Mémorial de la Shoah byl víc než úspěšný, pochvalovali si jej všichni bez výjimky, organizátoři i účastníci. Doufejme, že spolupráce mezi oběma památníky bude i nadále pokračovat.

Jiří Kleker, Památník Terezín

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED O ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V ROCE 2009

Březen

Byla vydána publikace „Malá pevnost 1940–1945“.

30. 3.

Prezident Václav Klaus navštívil společně s izraelským prezidentem Šimonem Peresem Národní a Židovský hřbitov v Terezíně, kde oba slavnostně položili věnce a pronesli projevy.

Záběr z návštěvy prezidentů Václava Klause a Šimona Perese (PT)

Duben

Byla vydána výroční zpráva Památníku Terezín za rok 2009 v českém a anglickém jazyce.

6. 4.

V Muzeu ghetta byla vernisáží zahájena výstava plastik Samuela Willenberga „Umění ze vzpomínek“. Výstava byla zpřístupněna do května.

21. 4.

V Muzeu ghetta se za účasti vrchního pražského a zemského rabína Karola Sidona a dalších hostů konala vzpomínková akce u příležitosti světového dne památky obětí holokaustu Jom ha'šoa. Součástí vzpomínkové akce byla i vernisáž výstavy „Knihovna zachráněných vzpomínek“ a koncert z děl terezínských autorů v podání violoncellisty Jiřího Hoška.

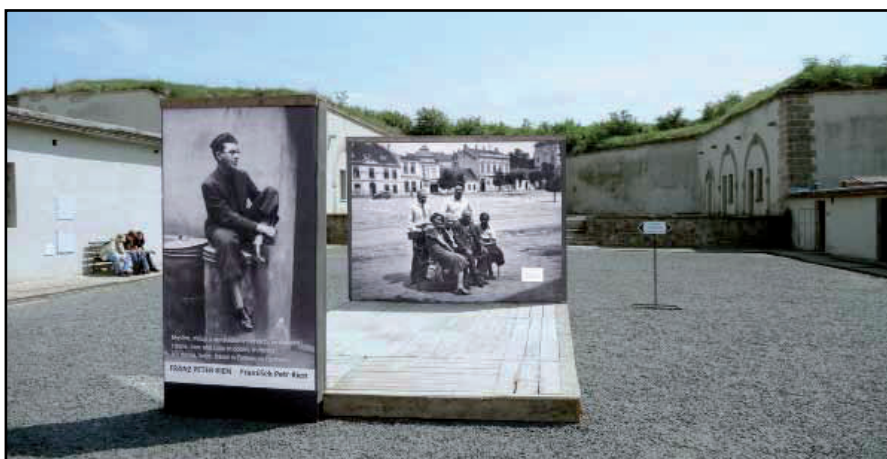
30. 4.

Ve spolupráci s Ústředním výborem Českého svazu bojovníků za svobodu se konala vzpomínková akce na poslední popravu v Terezíně. Byly položeny věnce na popravišti v Malé pevnosti a na Národním hřbitově.

Květen

14. 5.

Ve výstavních prostorech IV. dvora Malé pevnosti byla slavnostní vernisáží otevřena autorská výstava k 90. výročí narození židovského malíře, spisovatele a dramatika Franze Petera Kiena „Myslím, miluji a nenávídím v barvách, ve tvarech!“. Výstava trvala do poloviny září. Současně byla vydána publikace o Franzi Peteru Kienovi.

Pohled na instalaci autorské výstavy Franze Petera Kiena „Myslím, miluji a nenávídím v barvách a tvarech!“ (PT)

17. 5.

Tradiční Terezínská tryzna za účasti zástupců Senátu a Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, vlády a zastupitelských úřadů mnoha zemí a dalších hostů se konala na Národním hřbitově. Hlavní projev přednesl předseda Senátu Parlamentu ČR Přemysl Sobotka. V odpoledních hodinách se uskutečnil v městské jízdárně v Terezíně koncert „Defiant requiem“, který dirigoval Murry Sidlin z USA.

Červen

10. 6.

V kinosále Muzea ghetta se konalo za účasti zástupců vedení Památníku Terezín, zástupců města Terezín a představitelů Terezínské iniciativy slavnostní vyhlášení výsledků výtvarné a literární soutěže na téma „Já a válka“, kterou každoročně vyhláší Památník Terezín ve spolupráci s Hanou Greenfieldovou a Terezínskou iniciativou.

Křesťanská modlitba provedená na tradiční Tereziánské tryzně (PT)

Záběr z koncertu „Defiant requiem“, který se konal po skončení Tereziánské tryzny v městské jízdárně. (PT)

18. 6.

V pražské Galerii Klementinum byla instalována výtvarná výstava ze sbírek Severočeské galerie výtvarných umění v Litoměřicích a Památníku Terezín pod názvem „Poklady“. Přístupná byla do 23. srpna.

26. 6.

V pamětní síni Malé pevnosti proběhl pietní akt k 59. výročí popravy Milady Horákové.

Záběr ze slavnostního otevření výstavy „Poklady“ v pražské Galerii Klementinum (PT)

30. 6.

V Praze a Terezíně proběhlo jednání mezinárodní konference „Holocaust Era Assets“, kde byla v její závěrečný den vyhlášena Terezínské deklarace. Při této příležitosti se znovu konal koncert „Defiant requiem“, jehož se zúčastnili předseda vlády České republiky Jan Fischer, ministr zahraničí Jan Kohout a řada dalších významných hostů.

Předseda vlády České republiky Jan Fischer na koncertě „Defiant requiem“ provedeném v rámci konference „Holocaust Era Assets“ (PT)

Červenec

1. 7.

V Malé pevnosti byla slavnostní vernisáží zahájena dokumentární výstava „Knihovna zachráněných vzpomínek“.

15. 7.

V předsálí kina Muzea ghetta byla zahájena výtvarná autorská výstava Oldřicha Kulhánka „Návrat“. Výstava trvala do 27. září.

Září

13. 9.

V prostoru Židovského hřbitova se konala tradiční tryzna Kever Avot za oběti genocidy Židů z českých zemí.

14. – 16. 9.

V Magdeburských kasárnách proběhla mezinárodní konference „Historie a její prezentace: Místa nacistické perzekuce“.

30. 9.

V Muzeu ghetta byla vernisáží zahájena dokumentární výstava „Nevhodné žití“ – Nacistická „eutanazie“ v říšské župě Sudety a Protektorátu Čechy a Morava, 1939 až 1945. Výstava byla zpřístupněna do 11. listopadu.

Záběr z vernisáže dokumentární výstavy „Nevhodné žití“ – Nacistická „eutanazie“ v říšské župě Sudety a Protektorátu Čechy a Morava, 1939–1945 (PT)

Říjen

15. – 16. 10.

V Magdeburských kasárnách se uskutečnil mezinárodní workshop pro pracovníky památníků, kteří se zabývají vytvářením databází bývalých vězňů nacismu.

16. 10.

V Muzeu ghetta se konala vzpomínková akce k uctění památky obětí transportu, který dne 16. října 1944 odvezl do vyhlazovacího tábora v Osvětimi-Březince řadu předních kulturních osobností z terezínského ghetta a zároveň k připomenutí počátku deportací židovského obyvatelstva z českých zemí v roce 1941. Obě výročí byla vzpomenua v rámci vernisáže výstavy kreseb Alfreda Kantora, na niž navázal koncert z děl židovských autorů, provedený koncertními umělci Jiřím Hoškem a Boženu Kronychovou.

Listopad

Vyšly Terezínské listy č. 37.

20. 11.

V předsálí kina Muzea ghetta bylo otevřeno pokračování výtvarné autorské výstavy Oldřicha Kulhánka „Návrat“, která trvala až do konce roku.

26. – 29. 11.

Již po deváté proběhl mezinárodní seminář pro učitele „Holokaust ve vzdělávání“.

Prosinec**22. 12.**

Ve spolupráci s Konfederací politických vězňů se v pamětní síni Malé pevnosti konalo shromáždění k uctění památky Milady Horákové.

Sestavila Dagmar Holzhammerová, Památník Terezín

TEREZÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE ZA ROK 2009

Použité zkratky:

TI	Terezínská iniciativa
TL	Terezínské listy
TSD	Terezínské studie a dokumenty
ZTi	Zpravodaj Terezínská iniciativa
Rch	Roš chodeš
Z/N	Zpravodaj / Newsletter

Sborníky:

Terezínské listy č. 37/2009. Vyd. Památník Terezín, Praha, OSWALD 2009, 182 s.

Terezínské studie a dokumenty 2009. Editoroky Miroslava Milotová, Anna Hájková a Institut Terezínské iniciativy, Praha, SEFER 2010, 300 s.

Periodika:

Roš chodeš	Věstník Židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku. Praha, Federace židovských obcí v ČR 2009, č. 1–12.
Terezínská iniciativa	Časopis mezinárodního sdružení. Praha, Terezínská iniciativa 2009, č. 46–49.
Zpravodaj / Newsletter	Vzdělávací a informační bulletin / Educational and Informative Bulletin. Vyd. Památník Terezín / Publ. Terezín Memorial 2009, č. 1–4.

Adam Alfons Hranice efektivity – nucená práce u severočeských dceřiných firem koncernu Říšské závody Hermanna Göringa. In: TSD 2009, s. 11–53.

Anna Pospíchalová je Spravedlivá mezi národy. In: TI č. 47/2009, s. 17.

Aulich James Válečné plakáty. Praha, Naše vojsko 2009, 255 s.

Ausgrenzt. „Asoziale“ und „Kriminelle“ im nationalsozialistischen Lagersystem. Beiträge zur Geschichte der nationalsozialistischen Verfolgung in Norddeutschland, Heft Nr. 11. Bremen, Edition Temmen 2009, 247 s.

Až příliš často se v poslední době loučíme – tentokrát s Ing. Petrem Herrmannem. In: TI č. 46/2009, s. 15.

Bauer Jehuda Úvahy o holokaustu. Praha, Academia 2009, 319 s.

Baumová Věra Zvýšení příplatku k důchodu. In: TI 48/2009, s. 9.

Benz Wolfgang Theresienstadt. In: Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager, Bd. 9. Hrsg. Wolfgang Benz und Barbara Distel. München, C. H. Beck 2009, s. 449–496.

Berliner Juden im Getto Litzmannstadt 1941–1944. Ein Gedenkbuch. Berlin, Stiftung Topographie des Terrors 2009, 303 s.

Berrová Héléne Deník. Deník židovské dívky v okupované Francii 1942–1944. Praha, Vyšehrad 2009, 256 s.

Bessel Richard Život ve třetí říši. Praha, Naše vojsko 2009, 151 s.

Blodig Vojtěch – Langhamerová Miroslava – Vajskebr Jan Die Kleine Festung Theresienstadt 1940–1945, Ein Führer durch die Dauerausstellung im Museum der Kleinen Festung in Theresienstadt. Für die Gedenkstätte Theresienstadt herausgeben von Jitka Kejřová. Prag, V RÁJI 2009, 80 s.

Kleine Vesting van Terezín 1940–1945, Gids voor de permanente expositie in het Museum van de Kleine Vesting van Terezín. Voor Monument Terezín uitgegeven door Jitka Kejřová. Praag, V RÁJI 2009, 80 s.

La Pequeña Fortaleza Terezín 1940–1945, Guía de la exposición permanente en el Museo de la Pequeña fortaleza de Terezín. Editado para el Monumento de Terezín por Jitka Kejřová. Praha, V RÁJI 2009, 80 s.

- La Petite Forteresse de Terezín 1940–1945, Guide de l'exposition permanente au Musée de la Petite forteresse de Terezín. Pour le Mémorial Terezín Edité par Jitka Kejřová. Prague, V RÁJI 2009, 80 s.
- La Piccola Fortezza di Terezín 1940–1945, Guida all'esposizione permanente del Museo della Piccola Fortezza di Terezín. Per il Monumento Terezín edito da Jitka Kejřová. Praga, V RÁJI 2009, 80 s.
- Terezín Lille Fæstning 1940–1945, Håndbog til den permanente udstilling i Terezín Lille Fæstning Museum. Udkom for Terezín Mindesmærke hos Jitka Kejřová, Prag, V RÁJI 2009, 80 s.
- Terezín Small Fortress 1940–1945, A Guide to the Permanent Exhibition in Terezín Small Fortress Museum. Published for the Terezín Memorial by Jitka Kejřová. Prague, V RÁJI 2009, 80 s.
- Malaja krepost' Terezín 1940–1945. Putevoditel' po postojannoj ekspozicii v Muzeje Maloj kreposti v Terezíně. Dlja „Pamjatnika Terezín“ izdala Jitka Kejřova. Praga, „V RAJE“ 2009, 80 s.
- Malá pevnost Terezín 1940–1945. Průvodce stálou expozicí v Muzeu Malé pevnosti v Terezíně. Pro Památník Terezín vydala Jitka Kejřová. Praha, V RÁJI 2009, 80 s.
- Bondy Ruth** Trapped. Essays on the History of Czech Jews, 1939–1943. Jerusalem, Yad Vashem 2008, 246 s.
- Brenner-Wonschick Hannelore** The Girls of Room 28. Friendship, Hope, and Survival in Theresienstadt. New York, Schocken Books 2009, 322 s.
- Cesta do Wannsee.** Konečné řešení takzvané židovské otázky a germanizace českých zemí. Sestavil Richard Seemann. Středokluky, Zdeněk Susa 2008, 309 s.
- Cesta života Rabi Jehuda Leva Ben Becalel.** Vyd. Židovské muzeum v Praze. Praha, Academia 2009, 513 s.
- Cílek Roman** Krycí název „Válka!“. Ze zákulisí nacistických tajných služeb. Praha, MarieTum 2009, 174 s.
- Cinger František** Arnošt Lustig. Zadním vchodem. Autorizovaný životopis. Praha, Mladá fronta 2009, 312 s. + 32 s. obr. příl.
- Československu věrní zůstali.** Životopisné rozhovory s německými antifašisty. Edd. Barbora Čermáková a David Weber. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2008, 270 s.
- Čvančara Jaroslav** Z jeviště na popravěšti. Příběh herečky Anny Čalounové-Letenské. In: Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů 02/2009. Vydal Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2009, s. 101–115.
- Dachauer Hefte.** Studien und Dokumente zur Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager Nr. 25. Dachau, Verlag Dachauer Hefte 2009, 375 s.
- Daniček Jiří** Galilejské povídky. In: Rch č. 7/2009, s. 7.
Návštěva prezidenta Státu Izrael. In: Rch č. 5/2009, s. 16.
Židovské památky v Turnově. Byla obnovena jedna z nejstarších synagog v českých zemích. In: Rch č. 2/2009, s. 12–13.
- Danka** Děvčatům z pětadvacítky i těm od vedle. In: TI č. 46/2009, s. 20.
- Databáze obětí.** In: TI č. 49/2009, s. 12.
- Děkanovský Jan** Vzpomínky na holocaust. Tři filmové pohledy na jedinný fenomén. In: Dějiny a současnost č. 9/2009, s. 7.
- Dickschenová Barbara** „Výjimky se nepovolují!“ Vyloučení židovských žáků a studentů z belgických škol (1942). In: TSD 2009, s. 184–211.
- Duxová Simona** Studenti Střední školy Kralovice na semináři v Terezíně. In: TI č. 48/2009, s. 17 + www.sskralovice.cz.
- Dvořáková Zora** To byla Milada Horáková, ve fotografiích a dokumentech. Praha, Eva-Milán Nevole 2009, 190 s.
- Dwork Debórah – Pelt Robert Jan Van** Flight from the Reich. Refugee Jews, 1933–1946. New York, London, W. W. Norton & Company 2009, 496 s.
- Eliáš Luděk** Verdiho Requiem po pětadesáti letech. In: TI č. 48/2009, s. 2–3.
- Erntefest 3.–4. listopada 1943** – zapomniany epizod Zagłady. Lublin, Państwowe Muzeum na Majdanku 2009, 478 s.
- Europa im Kampf 1939–1944 / Evropa v boji 1939–1944.** Internationale Poesie aus dem Frauen-

- Konzentrationslager Ravensbrück. Hrsg. Constanze Jaiser – Jacob David Pampuch. Berlin, Metropol Verlag 2009, 240 + 106 s.
- Evans Richard J.** Třetí říše u moci. Praha – Beta, Plzeň – Ševčík 2009, 791 s.
- Faltysová Hana – Šindelářová Lenka** Hrst vzpomínek... židovské rodiny z Holicka. Editor Pavel Chalupa, Umělecká agentura Monte Christo. Devět bran 2009, 255 s.
- Fedorovič Tomáš** Konfidenti v ghettu Terezín. In: TL č. 37/2009, s. 134–140.
- Fischerová Stefanie** Židovští obchodníci s dobyt看, sedláci a nacisté. Konflikty zájmů při obchodování s dobyt看 (1927–1935). In: TSD 2009, s. 212–240.
- Flatow Gaby** Pomník v Berlíně. In: TI č. 46/2009, s. 10.
- Franek Jaro** Arizátori na internetu. ÚPN uverejnil dlho očakávaný zoznam. In: Rch č. 2/2009, s. 14.
- Franzecky Tanja von** Děti z fotografie na Slovensku. In: Rch č. 10/2009, s. 17.
- Das Jüdische Deportations – und Widerstandes Museum im belgischen Mechelen. In: Gedenkstätten Rundbrief Nr. 150. Hrsg. Stiftung Topographie des Terrors, Berlin 2009, 8/2009, s. 32–38.
- Franz Ehrlich.** Ein Bauhäusler in Widerstand und Konzentrationslager. Weimar, Stiftung Gedenkstätten Buchenwald und Mittelbau-Dora 2009, 176 s.
- Fringes Lucas** Dobrovolníkem v Terezíně. (Několik výňatků z pololetní zprávy jednoho z dobrovolníků ASF, Lucase Fringse, o jeho práci v Památníku Terezín vyňala a zpracovala Michaela Vidláková). In: TI č. 48/2009, s. 16.
- Fučík Julius** Reportáž psaná na oprátce. Praha, Ottovo nakladatelství 2008, 502 s.
- Gerlach David** Židé v pohraničí. Politika vůči národnostním menšinám v českých zemích po druhé světové válce. In: TSD 2009, s. 54–81.
- Ghetto Terezín, holocaust a dnešek.** Metodické modely s využitím filmových svědectví pro výuku na ZŠ a SŠ. Vydal Památník Terezín a Institut Nadace Šoa 2009, 119 s. + DVD.
- Gomola Jan** Objevil jsem Katyň. Unikátní zpověď Čecha, který sloužil u Wehrmachtu. Praha, Plot 2009, 161 s.
- Gray Martin** Jméno mých blízkých. Vyprávění zpracoval Max Gallo. Vydal Jiří Černý. Líbeznice, Víkend 2009, 383 s.
- Grozdaničová Doris** „Ptejte se nás, jsme poslední...“. In: TI č. 46/2009, s. 10.
- Gruner Wolf** Judenverfolgung in Berlin 1933–1945. Berlin, Stiftung Topographie des Terrors 2009, 191 s.
- Grüner Frank** Kultura a každodennost ve vilniuském ghettu. In: TSD 2009, s. 149–183.
- Guttmanová Božena** Jak šel život. In: TI 47/2009, s. 16.
- Jsmo opravdu jiní? (aneb má nesplněná přání). In: TI 46/2009, s. 14.
- Několik pohledů do minulosti. In: TI 49/2009, s. 13.
- Haffner Sebastian** Hitlerův vzestup a pád. Praha, Naše vojsko 2009, 247 s.
- Hayes Arthur – Jon Maguire** Můj boj proti konečnému řešení židovské otázky. Z Opavy a Prostějova přes Terezín, Osvětim-Birkenau a Dachau do Izraele. Z němčiny přel. Eva Hermannová. Brno, Barrister a Principal 2008, 130 s.
- Hermann Heinz J.** Operace Valkýra. Vše o spiknutí, které mohlo změnit dějiny 20. století. Brno, Jota 2009, 335 s.
- Hernández Jesús** Festival zakázané hudby Terezín. In: TI č. 48/2009, s. 3.
- Jak jeli Dánové z Terezína domů... In: TI č. 46/2009, s. 9.
- Zemřel Joža Karas. In: TI č. 46/2009, s. 15.
- Herrmannová Eva** Operace Valkýra. Brno, Jota 2009, 335 s.
- Hernández Jesús** Židovský stát. Pokus o moderní řešení židovské otázky. Praha, Academia 2009, 140 s.
- Herzl Theodor** Und es gibt so wenig Menschen. Das kurze Leben des Künstlers Peter Kien. Prag, OSWALD 2009, 280 s.
- Heukäuffer Margarethe** Holocaust and Genocide Studies 23/2009. Oxford, Oxford University Press 2009, 563 s.
- Holocaust nebyl nevyhnutelný.** Rozhovor s profesorem Hebrejské univerzity historikem Jehudou Bauerem vedla Alice Marxová. In: Rch č. 9/2009, s. 6–7.
- Horník Jan** Proč holocaust. Hitlerova vědecká mesianistická vražda. Praha, Rybka Publishers 2009, 456 s.
- Hořejš Miloš** Plánovací komise pro hlavní město Prahu a okolí a její podíl na plánová-

- ni prostoru v Protektorátu Čechy a Morava. In: TL č. 37/2009, s. 45–77.
- Husson Edouard** Heydrich: Konečné řešení židovské otázky. Ostrava, Domino 2009, 432 s.
- Chci vyprávět příběh.** Rozhovor s dirigentem Murrým Sidlinem vedla Alice Marxová. In: Rch č. 5/2009, s. 6–7.
- Chládková Ludmila** Byli tu před námi... Tereziňský časopis Kamarád / They were her before us... the Kamarád magazine of Terezín. In: Z/N č. 2/2009.
- „Putování“ prací z výtvarných soutěží VO Památníku Terezín / The “travels” of the art works from the Terezín Memorial art department’s contest. In: Z/N č. 1/2009.
- Illner Michaela** Nationalsozialismus und Holocaust – Themen für Kinder? In: Gedenkstätten Rundbrief Nr. 150, 8/2009. Hrsg. Stiftung Topographie des Terrors, Berlin 2009.
- Iluminace.** Časopis pro teorii, historii a estetiku filmu. Praha, Národní filmový archiv 2009, 165 s.
- In den Tod geschickt / Sent to Their Deaths.** Die Deportationen von Juden, Roma und Sinti aus Hamburg 1940 bis 1945 / The Deportations of Jews, Roma and Sinti from Hamburg, 1940 to 1945. Hamburg, Metropol 2009, 288 s.
- Jindrová Alena** Přeskolovací tábor Lípa. Vydalo Muzeum Vysočiny, Havlíčkův Brod 2009, 162 s.
- Joklová Kateřina** Pracovní list k workshopu Popírání holokaustu / Worksheet for the Holocaust Denial workshop. In: Z/N č. 3/2009.
- Joseph Goebbels: Deníky.** 1) 1924–1929, 2) 1930–1934, 3) 1935–1939. Praha, Naše vojsko 2009, 431+415+512 s.
- Judaica Bohemiae XLIV.** Praha, Židovské muzeum 2009, 143 s.
- Junek Václav** (Ne)návraty Adiny Mandlové. Prahy, XYZ 2009, 266 s.
- Kasperová Dagmar** Zapomenutí pedagogové – Valtr Eisinger a jeho pedagogická činnost v ghettu Terezín. In: Nám i budoucím (muzejní, osvětová a vlastivědná činnost učitelů). Vydalo Muzeum Komenského v Přerově 2007, s. 195 až 201.
- Kašpar Lukáš** Český hraný film a filmaři za protektorátu. Propaganda, Kolaborace, Resistence. Praha, Libri 2007, 491 s.
- Kesselgruberová L. M.** Projekt Gymnázia A. Jiráska v Litomyšli „Pod hvězdou Davidovou“ / The project of Gymnázium A. Jiráska in Litomyšl “Beneath the Star of David”. In: Z/N č. 1/2009.
- Kleinová Pavlína** Vraťte mi mé dny. Malíř Peter Kien se po letech vrací do Terezína. In: Respekt č. 22/2009, s. 52.
- Kleker Jiří** Jom ha-šoa v Terezíně / Yom Ha-Shoah in Terezín. In: Z/N č. 2/2009.
- Mezinárodní seminář pro pedagogy 2008 / The international seminar for teachers 2008. In: Z/N č. 1/2009.
- Pedagogické semináře v roce 2008 – statistiky / Teacher seminars in the year 2008 – statistics. In: Z/N č. 1/2009.
- Projekty škol – „Legenda z ložského ghetta“ / School projects – “The Legend from the Łódz Ghetto”. In: Z/N č. 2/2009.
- Úspěšně proběhl seminář Jak vyučovat o holokaustu 2009 / The seminar How to Teach About Holocaust 2009 was a success. In: Z/N č. 2/2009.
- Klíma Ivan** Moje šilené století. Praha, Academia 2009, 526 s.
- Koonzová Claudia – Ondřej Fröhbauer** Svědomí nacizmu. Praha, Columbus 2009, 365 s.
- Kosatík Pavel** Nejsme jako oni. Františka Plamínková (1875–1942). In: Respekt č. 35/2009, s. 60–61.
- Sám proti zlu. Život Přemysla Pittra (1895–1976). Praha – Litomyšl, Paseka 2009, 384 s.
- Kosmala Beate** Die neue Gedenkstätte Stille Helden. Widerstand gegen die Judenverfolgung 1933–1945. In: Gedenkstätten Rundbrief Nr. 150, 8/2009, s. 15–19.
- Kramerová Clara** Clařina válka. Skutečný příběh dívky, která zázračně přežila holocaust. Praha, Ikar 2009, 379 s.
- Kratochvilová Michaela** Jewish Salons v Praze. Nonkonformisté vystavovali jeden den v hale C. In: Rch č. 8/2009, s. 17.
- Kraus Ota B.** Obchodník se sny a jiné Galilejské povídky. Praha, Sefer 2009, 208 s.

- Kraus Tomáš** Vlak zpožděný o sedmdesát let. In: Rch č. 10/2009, s. 3.
Znovu o majetku obětí ŠOA. V Praze se bilancovalo 10 let od konference ve Washingtonu. In: Rch č. 8/2009, s. 8+16.
- Krause Katja** Vermittlung des Holocaust – Neue Medien und Projektarbeit. In: Informationen Nr. 70, November 2009, s. 30–32.
- Krawczyk Wade – Peter Lukacz** Uniformy a označení příslušníků Waffen-SS. Praha, Naše vojsko 2009, 127 s.
- Krčmář Dalibor** Říkali mu husitské práce. Kamil Krofta věznem nacismu. In: TL č. 37/2009, s. 78–97.
- Krieg und Geschlecht.** Sexuelle Gewalt im Krieg und Sex-Zwangsarbeit in NS-Konzentrationslagern. Hrsg. Insa Eschebach und Regina Mühlhäuser. Berlin, Metropol Verlag 2008, 299 s.
- Kryl Miroslav** Kompletní edice monografie H. G. Adlera Terezín 1941–1945. In: TL č. 37/2009, s. 157–164.
Obraz nacistického režimu v deníku velvyslance USA W. E. Dodda (1933–1938) II. In: TL č. 37/2009, s. 7–21.
- Kříž Jan** Ivan Bukovský – Retrospektiva. In: Ateliér č. 4/2009.
- Langhamerová Miroslava** Vězeňská samospráva v koncentračním táboře v Litoměřicích. In: TL č. 37/2009, s. 134–140.
- Laskierová Rut** Deník leden – duben 1943. Praha, Academia 2009, 65 s.
- Lass uns über Auschwitz sprechen.** Gedenkstätte – Museum – Friedhof: Begegnungen mit dem Weltkulturerbe Auschwitz. Hrsg. Bettina Schaefer. Frankfurt am Main, Brandes & Apsel 2009, 340 s.
- Lieblová Dagmar** Nevšední zážitek. In: TI č. 46/2009, s. 10.
Odešel vzácný člověk (Jürgen Winkel). In: TI č. 48/2009, s. 17.
Význam a funkce organizací vězňů nacistického režimu ve společnosti. In: TI č. 48/2009, s. 4.
- Lorencová Anna** Čeští a slovenští židé v odboji 1938–1945. In: TI č. 46/2009, s. 9.
Smutná zpráva z Brna. In: TI č. 46/2009, s. 15.
- Věra Andryšiková** Vzpomínka na transporty do Niska. In: TI č. 49/2009, s. 4–5.
- Löwová Andrea** Kronikáři ghetta. Archivy ghatt v Lodži a Varšavě. In: TSD 2009, s. 97 až 131.
- Luke Tom** Čekání. In: TI č. 49/2009, s. 17.
- Lustig Arnošt** Láska a tělo. Zvítězí zakázaný vztah nad smrtí. Praha, Mladá fronta 2009, 214 s.
Zasvěcení. Lidé nebudou lepší, dokud budou mít lidské vlastnosti. Praha, Mladá fronta 2009, 156 s.
- Malá Marta** Jom ha-šoa 2009 – Den vzpomínání na oběti holocaustu. In: TI č. 47/2009, s. 11.
- Mallmann Klaus-Michael** Dr. Jekyll & Mr. Hyde. Nacističtí zločinci v německém diskurzu. In: TSD 2009, s. 276–295.
- Makarova Elena** Pevnost nad propastí: Já děcko bloudící? Praha, TIMUC, Bergman 2009, 479 s.
- Rabin Ira** Franz Peter Kien (česky, německy, anglicky). Praha, OSWALD 2009, 240 s.
- Märc Josef** Setkání mladých. In: TI č. 49/2009, s. 13.
- Marxová Alice** Bojovník, který zůstal. Zemřel Marek Edelman. In: Rch č. 12/2009, s. 3–13.
David Duke a jeho poslání. In: Rch č. 5/2009, s. 8–9.
Krátká dlouhá cesta. Filmový dokument s Fedorem Gálem. In: Rch č. 4/2009, s. 15.
Kuchaři, řezníci, krejčí... O fotbalu jako součásti života v ghettu. In: Rch č. 8/2009, s. 11.
Strmou stezkou. Před sto lety se narodil Franz B. Steiner. In: Rch č. 12/2009, s. 16.
Úvahy o holocaustu. V češtině vychází zásadní dílo Jehudy Bauera. In: Rch č. 9/2009, s.7+14.
- Mathieu François** Hermann Hesse a antisemitismus. In: Rch č. 2/2009, s. 15.

- Mazower Mark** Hitlerova říše. Nacistická vláda v okupované Evropě. Brno, Jota 2009, 750 s.
- Mezigenerační přenos traumatu** Rozhovor s Věrou Roubalovou-Kostlánovou vedla Erika Bezdíčkova. In: TI č. 46/2009, s. 12–13.
- Mičev Stanislav** Augustin Morávek od arizací k deportacím slovenských Židov. In: TL č. 37/2009, s. 22–44.
- Milotová Jaroslava** Institut Tereziánské iniciativy. In: č. TI 47/2009, s. 9–10.
- Moralität des Bösen.** Ethik und nationalsozialistische Verbrechen. Jahrbuch 2009 zur Geschichte und Wirkung des Holocaust. Hrsg. Fritz Bauer Institut. Frankfurt/New York, Campus Verlag 2009, 269 s.
- Motl Stanislav** Lída Baarová & Joseph Goebbels. Praha, Eminent 2009, 239 s.
- Můj otec byl skutečný patriot.** Rozhovor s Andrém Wiederem vedla Jitka Mlsová-Chmelíková. In: Rch č. 4/2009, s. 6–7 a 9.
- Munk Jan** Památník Terežín v roce 2009. In: TI č. 46/2009, s. 6–7.
- Müller Melissa – Reinhard Piechocki** Alice Herzová-Sommerová. Rajska zahrada uprostřed pekla. Život v jednom století. Praha, Rybka Publisher 2009, 383 s.
- Nacistická „Eutanázie“ v Říšské župě Sudety a Protektorátu Čechy a Morava 1939–1945 / Die Nationalsozialistische „Euthanasie“ im Reichsgau Sudetenland und Protektorat Böhmen und Mähren 1939–1945 / Nazi „Euthanasia“ in the Reich distrikt of Sudetenland and Protectorate of Bohemia and Moravia 1939–1945.** Studies in the History of Science and Humanities, Volume 22. Hrsg. Michal Šimůnek – Dietmar Schulze. Vydal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. Praha, Pavel Mervart 2008, 295 + 65 s. obr. příl.
- Neitzel Sönke** Odposlechy. Němečtí generálové v britském válečném zajetí v letech 1942–1945. Praha, Ikar 2009, 634 s.
- Niklas Martin – Christa Mehany-Mitterutzner** „...die schönste Stadt der Welt“. Wien, Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes 2009, 232 s.
- Nyiszli Miklós** Byl jsem Mengeleho asistentem. Praha, Academia 2009, 192 s.
- Oberski Jona** Dětská léta. Praha, Triton 2009, 96 s.
- Olesiuk Danuta – Kokowicz Krzysztof** „Jeśli ludzie fall zamilkną, głazy wołają będa...“ Pomnik ku czci ofiar Majdanka / “If the people fall silent, stones will shout...” The monument in honour victims of Majdanek. Lublin, Państwowe Muzeum na Majdanku 2009.
- Ort des Terrors.** Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager Bd. 9. München, Verlag C. H. Beck 2009, 656 s.
- Pálka Petr** Kroměříž popatnácté. In: Rch č. 1/2009, s. 16.
- Paměť a dějiny.** Revue pro studium totalitních režimů č. 1–4/2009 Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2009.
- Pařík Arno** Friedl Dicker-Brandeisová v Hronově. Pamětní deska v ulici Českých bratří. In: Rch č. 12/2009, s. 9.
Jeden z posledních. Výstava v Tereziánské připomíná Franze Petera Kiena. In: Rch č. 7/2009, s. 12–13.
Maluj, co vidíš. Výstava Helgy Hoškové v Galerii Roberta Guttmanna. In: Rch č. 11/2009, s. 17.
Sochař Dan Kulka. Praha ještě nesplatila svůj dluh. In: Rch č. 8/2009, s. 10–11.
Výkupné za život. Příběhy majetku obětí holocaustu. In: Rch č. 11/2009, s. 14.
Zapomenutý malíř. Artur Fischer se vrací do Jičína. In: Rch č. 6/2009, s. 10–11.
Z Příbora do Vídně. Rodný dům a muzeum zakladatele psychoanalýzy. In: Rch č. 10/2009, s. 14–15.
- Pejčoch Ivo** Armády českých politiků. České polovojenské jednotky 1918–1945. Cheb, Svět křídél 2009, 162 s.
Protižidovský pogrom v Příbrami. In: TL č. 37/2009, s. 98–112.
- Pěkný Tomáš** Tereziánské studie potřinácté. In: Rch č. 12/2009, s. 17.
- Pelikán Čestmír** V Hradci o souvislostech. Konference o charakteru protektorátní kultury. In: Rch č. 11/2009, s. 9.

- Pikl Josef** Paměti jihočeského odbojáře. Vydal Ústav pro studium totalitních režimů. Praha, Academia 2009, 488 s.
- Pogožev Andrej** Útěk z Osvětimi. Šokující skutečný příběh člověka, jenž unikl z pekla Osvětimi. Líbeznice, Víkend 2009, 207 s.
- Pokorný Jindřich** Parsifal. Osudy jedné demokratické odbojové skupiny v letech 1938–1945 s poválečným dovětkem. Praha, Academia 2009, 558 s.
- Poprzecny Joseph** Hitlerův kat na východě: Odilo Globocnik. Praha, Academia 2009, 473 s.
- Pravdová Anna** Zastihla je noc. Čeští výtvarní umělci ve Francii, 1938–1945. Praha, Opus – Národní galerie 2009, 179 s.
- Proctor Robert** Zastihla je noc, dějství první. In: Literární noviny, 14. 9. 2009, s. 11.
- Provolání zástupců mezinárodních výborů bývalých vězňů** nacistických koncentračních táborů ze setkání v Památníku Flossenbürg 25. ledna 2009. In: TI č. 48/2009, s. 5.
- Putík Daniel** Boxer z Osvětimi. In: Rch č. 7/2009, s. 20.
- Radil Tomáš** Ve čtrnácti sám v Osvětimi. Praha, Academia 2009, 732 s.
- Rawson Andrew** Pronásledování Hitlera. Praha, BB art 2009, 326 s.
- Rind Anita** Ainsi étions-nous. Paris, Imprim'ad hoc 2009, 209 s.
- Rokoský Jaroslav** Život je ztrátový. Příběh Dory Peškové, která přežila Osvětim. In: Pamět a dějiny, Revue pro studium totalitních režimů 03/2009. Vydal Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2009, s. 83–89.
- Roubíčková Eva** Terezínský deník 1941–1945. Svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu. Praha, P3K, 181 s.
- Rozhovor Anny Lorencové s Lukášem Příbylem**, který je autorem pozoruhodných filmů, které jsou uváděny pod společným názvem Zapomenuté transporty. In: TI č. 49/2009, s. 10–12.
- S dr. Richardem Seemannem** hovoří Anna Lorencová. In: TI č. 46/2009, s. 16–17.
- Segre Augusto** Po příchodu nacistů. Z italštiny přeložil Šimon Daniček. In: Rch č. 11/2009, s. 12–13.
- Seifertová Naďa** Dětské časopisy z terezínského ghetta / Children's magazines from the Terezín ghetto. In: Z/N 4/2009.
- Ošetřování nemocných v Malé pevnosti / Treatment of the ill in the Small fortress. In: Z/N č. 1/2009.
- Pietní shromáždění u příležitosti 65. výročí transportu ze 16. října 1944 a vernisáž výstavy Alfreda Kantora / The commemorative gathering on the occasion of the 65th anniversary of the 16 October 1944 transport and opening of an exhibition by Alfred Kantor. In: Z/N č. 4/2009.
- Pracovní listy pro školní skupiny k samostatné práci v expozici Muzea ghetta / Worksheets for school groups – for individual work in Ghetto Museum exposition. In: Z/N č. 3/2009.
- Seminář „Osvětim – historie a symbolika“ / The “Auschwitz history and symbolism” seminar. In: Z/N č. 4/2009.
- Seznamte se s Alešem Veselým** Rozhovor s Alešem Veselým vedla Anna Lorencová. In: TI č. 48/2009, s. 10–12.
- Shlainová Margalit** Úsilí Benjamina Murmelsteina o obnovu terezínského ghetta po deportacích na podzim 1944 a o přežití jeho obyvatel v posledních měsících války. In: TSD 2009, s. 82–96.
- Schilde Kurt** Jüdische Jugendliche im Untergrund. Oppositionelles Jugendverhalten im „Dritten Reich“. In: Informationen. Wissenschaftliche Zeitschrift des Studienkreises Deutscher Widerstand 1933–1945. Nr. 70, November 2009. Frankfurt am Main, Studienkreis Deutscher Widerstand 1933–1945, s. 12–19.
- Schlink Bernhard** Předčítač. Praha, Prostor 2009, 189 s.
- Schnittpunkt des Holocaust:** Jüdische Frauen und Kinder im Konzentrationslager Ravensbrück. Hrsg. Irith Dublon-Knebel. Berlin, Metropol Verlag 2009, 302 s.
- Sie blieben der Tschechoslowakei treu.** Biographische Interviews mit deutschen Antifaschisten. Edd. Barbora Čermáková a David Weber. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2008, 128 s.

- Steiner František** Fotbal pod žlutou hvězdou. Neznámá kapitola hry, která se hrála před smrtí. Praha, Olympia 2009, 136 s.
- Stellmacher Hildegart – Trautmann Renate** Friede dem Fernen und Friede dem Nahen. Erinnerungen an Irma und Jiří Lauscher / Mír dalekému i blízkému. Vzpomínky na Irmu a Jiřího Lauscherovy. Do češtiny přeložila Jana Zoubková. Berlin, Metropol Verlag 2009, 371 s.
- Straka Pavel** Ohlédnutí za vyhlášením výsledků soutěží Památníku Terezín / A retrospective of the Terezín Memorial contests' award ceremonies. In: Z/N č. /2009.
- Stránský Michal** My jsme to nevzdali. Příběhy 20. století. In: TI č. 49/2009, s. 19.
Vernisáž k 80. narozeninám Helgy Hoškové-Weissové. In: TI č. 49/2009, s. 8–9.
- Strusková Eva** Film, Ghetto Theresienstadt 1942: Poselství filmových výstřížků. In: Illuminace, časopis pro teorii, historii a estetiku filmu, ročník 21, č. 1/2009, s. 5–36.
- Strusková Olga** Eva Hermannová slavila osmdesátiny. In: TI č. 48/2009, s. 17.
- Strzembosz Tomasz** Czerwone Bagno. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe „Scholar“ 2009, 211 s.
- Svou mikve mám v moři.** Rozhovor s izraelskou dramatickou Hadar Galronovou vedla Alice Marxová. In: Rch č. 1/2009, s. 6–7.
- Šámal Petr** Soustružníci lidských duší. Praha, Academia 2009, 613 s.
- Šimon Peres a Václav Klaus v Terezíně** In: TI č. 47/2009, s. 2–3.
- Šimůnek Michal** Ze „starého“ do „nového“ Německa. Německá rasová hygiena mezi demokracií a diktaturou (1925–1935). In: TSD 2009, s. 241–275.
- Šmírdkal Václav** Armáda a filmové plátno. Praha, Naše vojsko 2009, 195 s.
- Šmolová Jana** Česko-braniborský seminář / Czech-Brandenburg seminar. In: Z/N č. 4/2009.
Ošetřování nemocných v Malé pevnosti / Treatment of the ill in the Small Fortress. In: Z/N č. 3/2009.
Workshop „Od čísla ke jménu“ / the “From a Number to a Name” workshop. In: Z/N č. 2/2009.
- Špírková Věra** Dějiny směřovaly jinak. In: Rch č. 3/2009, s. 16.
- Špringl Jan** Metodická příručka: „Ghetto Terezín, holokaust a dnešek / Methodology manual: “The Terezín Ghetto, Holocaust and Our Time”. In: Z/N č. 4/2009.
- Štichová Eva** Den památky obětí holocaustu v Českém rozhlase. In: TI č. 46/2009, s. 4.
Jom ha-šoa v Terezíně. In: TI č. 47/2009, s. 11–12.
Laskavé bohyně. In: TI č. 46/2009, s. 9.
Život hraný z listu. In: TI č. 46/2009, s. 11.
- Tarsi Anita** Rodina v ghettu jako osa rozhodování a konání. In: TSD 2009, s. 132–148.
- Táta si nikdy nestěžoval.** Rozhovor s režisérem Davidem Radokem vedla Alice Marxová. In: Rch č. 3/2009, s. 6–7 a 17.
- Terezínská deklarace.** In: Rch č. 8/2009, s. 16 + <http://www.eu2009.cz>.
- Terezínská tryzna – připomínka a odpovědnost** In: TI č. 48/2009, s. 2.
- Thiel Martin** Informace o ghetto Rente. In: TI č. 48/2009, s. 8.
- Tryzna za rodinný tábor v Pinkasově synagoze** In: TI č. 47/2009, s. 12–13.
- Tuckerová Veronika** Liblice o Liblicích. Konference Kafka a moc, 1963–1968–2008. In: Rch č. 1/2009, s. 14–15.
- Tučková Kateřina** Vyhánění Gerty Schnirch. Brno, Host 2009, 413 s.
- Úhelný kámen.** O autorovi „Galilejských povídek“ s Ditou Krausovou hovořila Alice Marxová. In: Rch č. 7/2009, s. 6–7.
- Vajskebr Jan** Hans Hempel. Příklad nepovedené kariéry. In: TL č. 37/2009, s. 113–133.
- Šustrová Radka** Německá bezpečnostní opatření v Protektorátu Čechy a Morava na začátku války. In: Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů 3/2009. Vydal Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2009, s. 90 až 107.
- Vidláková Michaela** Jom ha-šoa v Terezíně. In: TI č. 47/2009, s. 11–12.

- K triumfu zla postací, když slušní lidé nebudou dělat nic. In: TI č. 48/2009, s. 6–7.
- Tradiční setkání k výročí zahájení transportů. In: TI č. 49/2009, s. 2–3.
- Vyhodnocení literární a výtvarné soutěže v Památníku Terezín 2009. In: TI č. 48/2009, s. 13–15.
- Vodičková Stanislava** Uzavírám vás do svého srdce. Životopis Josefa kardinála Berana. Vydal Ústav pro studium totalitních režimů. Praha, Centrum demokracie kultury 2009, 400 s.
- Vorträge am Sonntag 2008.** Berlin, Haus der Wannsee-Konferenz 2009, 136 s.
- Wagner Jens-Christian** Ellrich 1944/45. Konzentrationslager und Zwangsarbeit in einer deutschen Kleinstadt. Göttingen, Wallstein Verlag 2009, 206 s.
- Wannsee – Konferenz und der Völkermord an den europäischen Juden.** Berlin, Haus der Wannsee-Konferenz 2008, 224 s.
- We survived...** Yugoslav Jews on the Holocaust. 3. Belgrade, The Jewish Historical Museum – Federation of Jewish Communities of Serbia 2009, 563 s.
- Začali to Podkarpatské.** Rozhovor s Martou Malou, ředitelkou NFOH, vedla Alice Marxová. In: Rch č. 2/2009, s. 6–7.
- Začalo to Niskem.** Pomník a konference na paměť obětí prvního evropského transportu. In: Rch č. 11/2009, s. 15.
- Záleží na lidské ochotě.** Rozhovor s kurátorkou ŽMP Michaelou Sidenberg vedla Alice Marxová. In: Rch č. 8/2009, s. 6,7+20.
- Zapomenutí hrdinové.** Výukový a vzdělávací materiál. Vydalo Muzeum města Ústí nad Labem 2008 + CD.
- Závodníci o přežití (Terezín, Osvětim, Buchenwald).** Ed. Milada Slunská. Brno, Barrister & Principal 2009, 120 s.
- Židovská ročenka 2009–2010.** Praha, Federace židovských obcí v České republice 2009, 280 s.

Sestavila Marie Poljaková, Památník Terezín

TEREZÍNSKÉ LISTY 38/2010

SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc., Anna Hyndráková,
prof. PhDr. Miroslav Kryl, CSc., Miroslava Langhamerová,
PhDr. Jan Munk, CSc., PhDr. Marek Poloncarz
a Mgr. Jan Vajskebr.

Grafická úprava: Petr Osvald s použitím obálky Milana Janáčka

Překlad: Jan Valeška (do angličtiny),

Peter Zieschang (do němčiny)

Výkonný redaktor: Miroslava Langhamerová

Pro Památník Terežín vydalo v roce 2010 Nakladatelství OSWALD, Praha

Náklad 600 kusů

ISBN 978-80-87242-16-2

© Památník Terežín, 2010

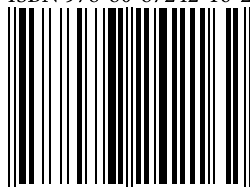
Narozdíl od Jiřího Sozanského a Jana Františka Kováře nebyla díla Jaroslava Hovadíka ve sbírkách Památníku Terezín doposud zastoupena.

Jaroslav Hovadík (narozen 8. května 1935 ve Fryštáku) prožil dětství v období protektorátu a mládí za komunistického režimu let padesátých. Studoval na Střední uměleckoprůmyslové škole v Uherském Hradišti, a pak na pražské akademii u prof. Vladimíra Sychry. Počátkem šedesátých let se věnoval strukturální malbě a grafice, vytvářel také prostorové objekty. Stal se jedním z tvůrců českého informelu a hlavním představitelem zlínské umělecké skupiny 5+2. V srpnu 1968 odešel do ciziny, kde působil nejprve v Kanadě a v letech 1977–1986 ve Francii. Od roku 1986 žije v Mühlheimu v Německu, odkud se po listopadu 1989 častěji vrací do vlasti. Po přesídlení do Litoměřic uspořádala Jaroslavu Hovadíkovi výběrovou retrospektivu Severočeská galerie výtvarných umění v Litoměřicích a při té příležitosti získal také Památník Terezín do své sbírky jeho akrylový obraz Terezín z roku 2000 a kompozici Vězeň z roku 2008, které v dynamickém expresivním podání vyjadřují niterný prožitek úzkosti a nesvobody.

Martina Šiknerová

ПAMÁTNÍK TEREZÍN
TEREZÍN MEMORIAL
ПАМЯТНИК ТЕРЕЗИИ
GEDENKSTÄTTE THERESIENSTADT

ISBN 978-80-87242-16-2

9 788087 242162